

Дніпровський національний університет
залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна

Review of transport economics and management

Випуск 6(22)

Виходить 2 рази на рік

Дніпро

2021

УДК 658.5:656.2

ЗАСНОВНИК ТА ВИДАВЕЦЬ:
ДНІПРОВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЗАЛІЗНИЧНОГО ТРАНСПОРТУ
ІМЕНІ АКАДЕМІКА В. ЛАЗАРЯНА

Редакційна колегія:

головний редактор – доктор економічних наук, професор *Людмила Головова*
 заступник головного редактора – доктор економічних наук, професор *Володимир Бобиль*
 відповідальний секретар – кандидат економічних наук, доцент *Лілія Добрик*

Члени редакційної колегії:

Артур Козловський (Польща) доктор наук, проф., Ришард Миллер доктор наук, проф., Ихтиар Али Гумро (Пакистан) доктор PhD, проф., Барка М. Зине (Алжир) доктор PhD, проф., Кирил Ангелов (Болгарія) д.е.н., проф., Томаш Кіек (Польща) д.е.н., проф., В. Л. Дикань д.е.н., проф., З. С. Каира д.е.н., проф., К. Ю. Кононова д.е.н., проф., А. Князевич д.е.н., проф., І. В. Станкевич д.е.н., доц., С.І. Чимшит д.е.н., доц., А. В. Шевяков д.психол.н., проф., В. Г. Шинкаренко д.е.н., проф.

Журнал зареєстровано: Державною реєстраційною службою Міністерства юстиції України. Свідоцтво про реєстрацію серія КВ №23782-13622ПР від 14.02.2019. Відповідно до Наказу Міністерства освіти і науки України від 17.03.2020 № 409 видання включено до Переліку наукових фахових видань України категорія «Б» № 10. Галузь науки – економічна.

Журнал зареєстровано в міжнародних каталогах періодичних видань CROSSREF, Index Copernicus Value (ICV) 2019 = 77.71, Open Ukrainian Citation Index (OUCI), Google Scholar, «Україніка наукова», Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського, Інституційний репозитарій ДНУЗТ ім. акад. В. Лазаряна. У каталозі відкритого доступу до наукових ресурсів (ROAD).

Друкується за рішенням вченої ради університету від 28.12.2021 протокол № 3.

Видавець

Дніпровський національний університет залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна, м. Дніпро.
 Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК №1315 від 31.03.2003.

Адреса засновника та видавця:

вул. Лазаряна, 2, кім. 253в, м. Дніпро, Україна,
 49010 тел. +380-56-776-59-47, e-mail: remt.diit@gmail.com,
 сайт журналу: <http://pte.diit.edu.ua/>

«Review of transport economics and management». – Дніпро: Дніпровський національний університет залізничного транспорту імені академіка Всеволода Лазаряна, 2021. – Випуск 6(22) – 130 с.

УДК 658.5:656.2

У збірнику висвітлено результати наукових досліджень з економічних питань розвитку та реформування соціально-економічних систем, підвищення їх конкурентоспроможності; теоретико-методичні підходи щодо оптимізації управлінських процесів та виробничо-господарської діяльності підприємств; наукові підходи щодо розробки та удосконалення методів і моделей управління в різних сферах діяльності за рубриками: економіка та управління національним господарством, економіка та управління підприємствами транспорту, фінанси та облік, поведінкова економіка, цифрова економіка, математичні та інструментальні методи економіки.

© Дніпровський національний університет залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна, 2021

Dnipro National University of Railway Transport
named after Academician V. Lazaryan

Review of transport economics and management

Issue 6(22)

Released 2 times a year

Dnipro

2021

UDC 658.5:656.2

FOUNDER AND PUBLISHER:
DNIPRO NATIONAL UNIVERSITY OF RAILWAY TRANSPORT NAMED AFTER
ACADEMICIAN V. LAZARYAN

Editorial Board:Editor in chief – Doctor of Economic Sciences, professor *L. Golovkova*Deputy chief editor – Doctor of Economic Sciences, professor *V. Bobyl*Executive secretary – Ph. D. in Economics, docent, *L. Dobryk***Members of the Editorial Board:**

Artur Roland Kozlowski (Poland) doctor of sciences, professor, Ryszard K. Miler (Poland) doctor of sciences, professor, Ikhtiar Ali Ghumro (Pakistan) doctor Ph.D., professor, Zine M. Barka (Algeria) doctor Ph.D., professor, Kiril Anguelov (Bulgaria) doctor of economic sciences, professor, Tomasz Kijek (Poland) doctor of sciences, professor, Volodymyr Dykan doctor of economic sciences, professor, Zoia Kaira doctor of economic sciences, professor, Kateryna Kononova doctor of economic sciences, professor, Anna Kniazevych doctor of economic sciences, professor, Iryna Stankevych doctor of economic sciences, associate professor, Serhii Chymshyt doctor of economic sciences, associate professor, Oleksii Sheviakov doctor of philosophy, professor, Volodymyr Shynkarenko doctor of economic sciences, professor

Journal was registered:

State Registration Service of the Ministry Justice. Registration certificate series KB № 23782-13622IIP dated 14.02.2019.

In accordance with the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated 17.03.2020 No. 409, the publication is included in the List of scientific professional publications of Ukraine of category "B" No. 10. The branch of science is economic.

The journal is registered in the international catalogs of periodicals CROSSREF, Index Copernicus Value (ICV) 2019 = 77.71, Open Ukrainian Citation Index (OUCI), Google Scholar, "Ukrainika Scientific", National Library of Ukraine named after Vernadsky, Institutional Repository ac. V.Lazaryan. Catalog of open access to scientific resources (ROAD).

Published by the decision of the Academic Council of the University of 2021.12.28, the protocol number 3.

Publisher

Dnipro National University of Railway Transport named after Academician V. Lazaryan. Dnipro. The certificate subject's publishing DK №1315 from 31.03.2003

Address of founder

Lazaryan St., 2, Room 253B, Dnipro, Ukraine, and editorial board 49010. Tel. (0562) 33-58-13,
 e-mail: remt.diit@gmail.com, <http://pte.diit.edu.ua/>

«Review of transport economics and management». – Dnipro: Dnipro National University of Railway Transport named after Academician V. Lazaryan, 2021. – Iss. 6(22). – 130 p.

UDC 658.5:656.2

The collection covers the results of scientific research on economic issues of development and reformation of socio-economic systems, enhancing their competitiveness; theoretical and methodological approaches to optimization of processes of management and production and economic activity of enterprises; scientific approaches to the development and improvement of management methods and models in various fields of activity under the headings: Economics and Management of National Economy, Economics and Management of Transport Enterprises, Finance and Accounting, Behavioral Economics, Digital Economics, Mathematical and Instrumental Methods Economics.

© Dnipro National University of Railway Transport
 named after Academician V. Lazaryan, 2021

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ / ECONOMICS AND MANAGEMENT OF THE NATIONAL ECONOMY

УДК 332

HARNAHA O.M.^{1*}

^{1*} Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Department of Business Economics and International Business National University of Water Management and Environmental Engineering, e-mail: o.m.gharnaha@nuwm.edu.ua, ORCID ID: 0000-0002-5236-7299

INSTITUTIONAL AND INNOVATIVE MODERNIZATION OF THE ECONOMY AGRICULTURAL SECTOR

The purpose. The purpose is to study the essence of institutional and innovative modernization of the economy agricultural sector and provide recommendations for its effective implementation. **Methods.** To solve this scientific problem, the structural method and the method of abstract-logical generalization are used. **Research Results.** It is emphasized that the comprehensive implementation of the proposed measures will formalize the tools of investment and innovation modernization of the agricultural sector of the economy, which will be further transformed into a segment of strengthening the state economic security. **Practical Significance of the Research.** Improving the institutional and innovative modernization of the agricultural sector of the economy is an effective tool not only to strengthen the competitive position of the agricultural sector of the economy, but also the economic security of the state as a whole.

Keywords: land relations, agriculture sector, modernization, economic security, organic farming.

Research Problem Identification

The relentless development of scientific and technological progress, constant efforts in agricultural practice to implement its results and growing competition in the global agricultural market require the introduction in Ukraine of mechanisms for the agricultural sector based on institutional and innovative principles.

It is important to solve the outlined problems, especially when the country's agriculture is characterized by total neglect and complete moral deterioration of its material and technical base. Special emphasis should be placed on the extremely low level of technical modernization, unsatisfactory level of innovation in land use, physical deterioration of production equipment and general decline in the quality of human capital in rural settlements (low level of education of rural population and negative migration processes resulting from lack of work in rural areas, reducing the number of rural settlements, etc.) [10]. All of the above in the aggregate creates significant obstacles to the formation of proper institutional and innovative

support for sustainable development of agricultural sector.

In our opinion, the insufficient level of innovation and investment in the development of agricultural sector in the country not only hinders the growth of its efficiency, but also creates many risks and threats of an industrial nature, which negatively affect the economic security of Ukraine as a whole [9].

Literature Review

A significant contribution to the study of institutional and innovative modernization of the agricultural sector of the economy was made by: P. Haidutsky, G. Gutsulyak, A. Krysak, V. Pavlov, A. Martin, E. Zhurakivsky, A. Sokhnych, A. Tretyak, V. Tkachuk, S. Urba and others. However, while unequivocally acknowledging the significant achievements of practitioners and scholars in the study of the issue raised, it should be noted that a number of issues still need further elaboration and study.

Research Design

The purpose is to study the essence of institutional and innovative modernization of the economy agricultural sector and provide recommendations for its effective implementation.

Research Findings

The formation of an effective mechanism for institutional and innovative modernization of the agricultural sector initiates a number of prerequisites for ensuring the economic security of the country, such as:

1) providing resource support for the introduction of innovative processes in the land use system will help increase the competitiveness of agricultural products in domestic and foreign markets;

2) the implementation of technical and technological modernization in the land use system will improve the quality of products in accordance with current international standards;

3) structural changes in the system of infrastructural provision of domestic land use will unequivocally strengthen integration processes with the entire agricultural infrastructure network of strategic partner countries, first of all with the member states of the European Union;

4) increasing the effectiveness of the implementation of changes in the field of land use will definitely have an impact on improving trade and economic relations with partner countries;

5) the use of the latest innovative technologies in the country's agriculture will stimulate the balancing of territorial disparities in food security of the country (which is a consequence of unbalanced development of urban and rural areas);

6) increasing the efficiency of land use will contribute to the growth of income of the rural population [4];

7) the formation of added value in the agricultural sector of the economy will contribute to the creation of new jobs, increase the scale of agriculture and, as a consequence, increase tax revenues to the budgets of different levels.

It should be noted that positive changes in the functioning of the economic component in the system of agricultural production, on the one hand, will improve the existing system of innovative development of the agricultural sector,

and on the other - the constant negative impact of threats and risks will provoke stagnation in the system. Over time, there is a need to develop mechanisms for the transformation of approaches to the modernization of agricultural complexes by attracting investment [2].

Investment resources are the foundation for supporting the processes of development and implementation of innovations in the system of agricultural production of the country [7].

It should be emphasized that attracting foreign investment capital on the one hand, along with the formation of a number of opportunities for the domestic sector (attracting additional reserves of economic growth, introducing innovative technologies and ensuring high rates of technical and technological modernization of the agricultural sector, facilitating access to foreign agricultural markets), can ensure the formation of a number of threats and risks of destabilization of not only economic but also national security of Ukraine, which will manifest itself in the following: deepening the raw material orientation of the agricultural sector, exacerbating the problems of irrational nature management, use of natural resources in the interests of the other states [1].

Therefore, we believe that in the process of attracting foreign investment in the innovation segment of the domestic agricultural sector it is advisable to adhere to the strategic focus on the following:

1) formation of motivational mechanisms and incentives for innovative modernization of the processing industry [3];

2) prevention of implementation of mechanisms of illegal acquisition of agricultural lands by foreign owners;

3) organization of an effective system for monitoring compliance with the principles of rational nature management and conservation of reproductive capacity of natural ecosystems;

4) construction of mechanisms for compensation of economic, infrastructural and ecological losses in the process of management;

5) implementation of tools to strengthen the social responsibility of foreign investors in the management process.

In our opinion, the main reason that restrains the growth of parameters that characterize the improvement of investment and innovation climate of the agricultural sector in the system of economic and food security may be the stagnant-depressive nature of rural development. This is

marked by the neglect of socio-economic infrastructure, the actual reduction of the number of villages and rural population, manifestations of so-called "deviant" behavior, exacerbation of economic imbalances, etc. [8].

The existing irrational approaches to the distribution of budget support for this sector of the economy also constrain the parameters of increasing the efficiency of investment and innovation support of the agricultural sector, which are as follows: priority in the allocation of budget funds, for the most part, is given to powerful producers who lobby for the possibility of obtaining it at the highest levels of government; too bureaucratic process of receiving budgetary financial support, accompanied by the preparation of an excessive number of documents and procedural points; budget funds are usually directed to replenish working capital or to meet the consumer needs of economic entities in the agricultural sector, which a priori makes it impossible to redistribute them in the segment of economic growth [6].

In this regard, there is an objective feasibility of restructuring existing approaches to provide budget support for institutional and innovative modernization of the agricultural sector, not only in terms of increasing funding, but also systematically changing the principles of allocation and distribution of financial resources by moving to practice allocation of funds on the basis of competitive selection of projects of innovative modernization of economic complexes of the agricultural sector, minimization of risks of corrupt influences on decision-making on state support, implementation of mechanisms of public control over distribution and use of budgetary and financial resources, elimination of bureaucratic obstacles to access to sources of state support, giving priority to financing the implementation of promising institutional and innovative startups in the agricultural sector of the economy.

At the same time, the existing approaches to strategizing the current programs of investment and innovation modernization of the agricultural sector and intensification of the processes of socio-economic development of rural areas need to be restructured. This involves defining specific program goals, identifying sources and mechanisms of funding, setting clear deadlines for their achievement, formalizing evaluation tools and promptly adjusting the effectiveness of

the implementation of the adopted programs at all stages.

Increasing the efficiency of implementation of programs to improve investment and innovation support of the studied sector of the economy requires the implementation of public-private partnership mechanisms for socio-economic infrastructure of rural areas, improving logistical support for business development and communication between agricultural entities, overcoming the negative migration trends in rural areas, the implementation of motivational mechanisms for directing part of the funds of migrant workers among the rural population to direct them to the segment of starting a private business in the agricultural sector and financing the implementation of investment and innovation projects.

The priority direction of intensification of institutional and innovative modernization of the agricultural sector is the formation and development of a network of specialized regional agro-industrial clusters on the basis of supporting the formation of technology parks, innovative business incubators, venture funds; stimulating the development of cooperative relations in the innovation sphere between representatives of public authorities, agrarian business of the scientific and technical sphere; intensification of involvement of capacities of the network of scientific institutions and institutions of higher education of agrarian direction in the segment of designing of innovative developments; support for the transfer of advanced world innovative technologies into the practice of managing domestic agricultural entities; implementation of the practice of establishing international cooperation in the field of innovation, by organizing conferences, symposia, seminars, round tables etc.

A significant untapped reserve for improving the institutional and innovative modernization of the agricultural sector is the use of leasing to support the processes of technical and technological modernization of the agricultural sector, which provides for the implementation of leasing programs on the basis of state co-financing of equipment (primarily interest compensation). focus on building indirect material incentives for the purchase of agricultural machinery in the domestic engineering industry, creating opportunities for resource and financial cooperation of joint acquisition of agricultural machinery by

agricultural entities, implementation of targeted programs for financing innovation and technological modernization through sources of public-private partnership.

Insufficient level of intellectual and personnel support restrains the growth of the efficiency of the system of institutional and innovative modernization of the agricultural sector, overcoming the destructive processes of formation of which requires the introduction of long-term mechanisms and tools to improve the training and retraining of intellectual personnel.

Today, institutional and innovative modernization of the agricultural sector of the economy requires the introduction of information technology in the direction of optimization of production and economic business processes, which provides automation of management decisions; increasing the efficiency of collecting, processing and systematizing information data; automation of mechanisms for monitoring and control over the use of land resources; introduction of modern logistics flow management software; use of innovative precision farming technologies (drip irrigation, use of GPS and GIS technologies and drones for crop care, cloud technologies, etc.) and monitoring of the health status of farm animals [5].

An important aspect is the strategic reorientation of the agricultural sector in the

segment of innovative greening of production processes, by stimulating the development of organic farming, the use of alternative energy sources (solar, wind, water), the formation of closed cycles of waste-free production and processing of by-products, introduction of resource-saving technologies, implementation of international safety and environmental standards of agricultural production, implementation of mechanisms to prevent maximum permissible exceedances of natural ecosystems pollution indicators, balancing environmental and economic components of efficiency in the management process.

In our opinion, the comprehensive implementation of the proposed measures will formalize the tools of investment and innovation modernization of the agricultural sector of the economy, which will be transformed into a segment of strengthening the economic security of the state.

Conclusions

Thus, institutional and innovative modernization of the agricultural sector is an effective tool not only to strengthen the competitive position of the agricultural sector, but also the formation of powerful resource reserves to strengthen economic security of the state at both sectoral and spatial levels.

ГАРНАГА О.М.^{1*}

^{1*} к.е.н., доцент, доцент кафедри економіки підприємства та міжнародного бізнесу Національного університету водного господарства та природокористування, e-mail: o.m.gharnagha@nuwm.edu.ua, ORCID ID: 0000-0002-5236-7299

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНА ТА ІННОВАЦІЙНА МОДЕРНІЗАЦІЯ ЕКОНОМІКИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО СЕКТОРУ

Мета. Метою є дослідження сутності інституційної та інноваційної модернізації економіки аграрного сектору та надання рекомендацій щодо її ефективного здійснення. **Методи.** Для вирішення цієї наукової проблеми використовуються структурний метод та метод абстрактно-логічного узагальнення. **Результати дослідження.** Наголошується, що комплексна реалізація запропонованих заходів дозволить формалізувати інструменти інвестиційно-інноваційної модернізації аграрного сектору економіки, який у подальшому трансформуватиметься у сегмент зміцнення економічної безпеки держави. **Практичне значення дослідження.** Удосконалення інституційної та інноваційної модернізації аграрного сектору економіки є дієвим інструментом не лише зміцнення конкурентоспроможних позицій аграрного сектору економіки, а й економічної безпеки держави в цілому.

Ключові слова: земельні відносини, сільське господарство, модернізація, економічна безпека, органічне землеробство.

REFERENCES

1. Haidar S. I. (2016). Stratehichni zasady ta problem rozvytku inozemnoho investuvannia u ahropromyslovyi kompleks Ukrainy. Ekonomichni studii. Naukovo-praktychny i ekonomichni zhurnal. Lviv. v.5 (13). pp.20–25. [in Ukrainian].
2. Zhurakivskiy Ye. S. (2015). Kontseptualni zasady zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky ahrarynoho haluzi v umovakh instytutsiinykh transformatsii // Ahrosvit. v. 12. pp. 63-70. [in Ukrainian].
3. Kushnir S. O. (2019). Instytutsiine zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky ahrarynoho sektoru v umovakh innovatsiinoho rozvytku. Investytsii: praktyka ta dosvid. Ekonomichni nauky. v. 15. pp.13–19. [in Ukrainian].
4. Krysak A. I. (2013). Zemelni resursy – konsoliduiuchy fundament hospodarskoisamodostatnosti // Innovatsiinaekonomika, 2013. v. 2 (40). pp. 129–135. [in Ukrainian].
5. Marchuk L. L., Kazarian O. H. (2018). Innovatsiini instrument zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky v konteksti strimkoho rozvytku ekhnolohii - blockchain. Ahrosvit. v. 23. pp. 45–50. [in Ukrainian].
6. Muzyka P. M. (2019). Analizstanu ta efektyvnosti vykorystannia zemelnykh resursiv v Ukraini // Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V. I. Vernadskoho. Seriiia :Ekonomika I upravlinnia. 2019. v. 30(69). v. 4(2). pp. 45–53. [in Ukrainian].
7. Rud L. M. (2017). Investytsiina pryvablyvist ahropromysloвого kompleksu Ukrainy: suchasnyi stan ta perspektyvy. Problemy systemnoho pidkhodu v ekonomitsi. Zbirnyk naukovykh prats natsionalnoho aviatsiinoho universytetu. Kyiv. v. 1 (57). pp. 42-46. [in Ukrainian].
8. Slobodanyk I. L. (2015). Suchasnyi stan innovatsiinoi aktyvnosti ahrarynoho sektoru ekonomiky. Sotsialno-ekonomichni rozvytok rehioniv v konteksti mizhnarodnoi intehtatsii. Kherson. v. 18 (7). No. 2. pp. 95–106. [in Ukrainian].
9. Tkachuk V.I. (2013). Ekonomichna bezpeka ta stiikist silskohospodarskykh pidpriemstv: monohrafiia. Zhytomyr: "Vydavnytstvo "Volyn", 276 p. [in Ukrainian].
10. Urba S. I. (2019). Instytutsionalne zabezpechennia staloho zvytku ahrarynoho sektora ekonomiky Ukrainy // Formuvannia rynkovoї ekonomiky. v. 41. pp. 412–421. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 07.10.2021
Received: 2021.10.07

УДК 330.1: 330.34.01

АРТЬОМОВА Т. І.^{1*}, ПЕТРЕНКО В. П.^{2*}

1* д.е.н., головний науковий співробітник Інституту економіки та прогнозування НАН України, e-mail: blagosostojanie1986@gmail.com, ORCIDID: 0000-0001-8511-9681

2* аспірант Інституту економіки та прогнозування НАН України, e-mail: anaand@ukr.net, ORCID ID: 0000-0002-9445-2213

ЕВОЛЮЦІЯ КОНЦЕПТУАЛЬНОГО ОСМИСЛЕННЯ ПІДПРИЄМНИЦТВА: ВІД ВИТОКІВ РИНКУ ДО ІНКЛЮЗИВНОГО СУСПІЛЬСТВА

У статті розглянуто генезу концептуальних підходів щодо визначення підприємництва від періоду зародження ринкових відносин до сьогодення. Відображено особливості трансформації підприємницької діяльності в умовах інклюзивної економіки. **Мета** полягає у систематизації теоретичних підходів щодо з'ясування природи підприємництва та визначення змісту інклюзивної економіки як форми реалізації підприємницьких здібностей. **Методика.** Методологічно-методичною базою слугують ключові положення класичного спадку філософії, політичної економії, теорії підприємництва та системи наукового управління. У процесі дослідження використовувались методи: діалектики, аналізу і синтезу, узагальнення, порівняння та систематизації. **Результати.** Проведене дослідження дало змогу упорядкувати наукові підходи щодо концептуального осмислення змісту підприємництва та, через застосування відповідного методологічного інструментарію, з'ясувати особливості його сучасних трансформ. **Практична значимість** полягає у систематизації поглядів вчених-економістів на природу підприємництва від часів становлення ринкових відносин до сьогодення, що сприятиме активізації дослідних програм в напрямку розкриття закономірностей становлення в Україні інклюзивної економіки як новітнього середовища підприємницької діяльності.

Ключові слова: підприємництво; якості підприємця; еволюція теорії підприємництва; економічна інклюзія як форма реалізації підприємницьких здібностей

Постановка проблеми

Підприємницька діяльність є підґрунтям й рушійною силою економічної системи, тому що потреба в ній зумовлюється необхідністю забезпечення соціально-економічної стабільності в державі й виробничої ефективності. Незважаючи на тривалий шлях розвитку підприємництва і багатомірне історичне дослідження його змісту, актуальність наукових розвідок в цієї галузі не згасає. Адже на кожному етапі суспільного життя підприємництво як його довічний двигун набуває нових форм, функцій, відтінків і механізмів реалізації.

Тому доцільним є уточнити сучасні трансформи підприємництва через простеження еволюції концептуальних підходів щодо з'ясування його сутності та історичних різновидів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Загальнотеоретичні і практично-функціональні засади підприємництва

сформовані науковцями-представниками багатьох економічних шкіл: П. Друкера, Р. Кантільйона, К. Маркса, А. Маршалла, Ж.Б. Сея, А.Сміта, Й. Шумпетера та інших. Проблеми еволюції підприємництва та його функцій висвітлені у працях вітчизняних дослідників, серед яких: Н. Валінкевич, З. Варналій, В. Геєць, Н. Добрава, В. Дементьєв, В. Захарченко, І. Мазур, В. Оніщенко, В. Сизоненко, Г. Филюк, С. Чистов, Т. Яворська та інші.

Формулювання цілей статті

Метою статті є визначення особливостей сучасних трансформ підприємництва крізь призму еволюції підходів щодо його концептуального осмислення.

Виклад основного матеріалу дослідження

За визначенням, наведеним у джерелах Римського права, підприємництво є комерційним заняттям, справою або діяльністю [1, с.5]. Сьогодні *підприємництво*

тлумачиться як *самостійна діяльність громадян та їх об'єднань, спрямована на отримання прибутку (доходу), що здійснюється на власний ризик та під майнову відповідальність*. Але, як видно, принципи Римського права повною мірою зберігаються за сучасних трактувань поняття підприємництва.

Генеза підприємництва бере початок з давнини, коли першими підприємцями були розбійники та всі ті, хто отримував гроші нечесним шляхом: нападами, пограбуванням, шахрайством. В античні часи також зберігалось переважно негативне ставлення до економічного (комерційного) підґрунтя підприємницької діяльності. На думку Платона, комерційна справа, торгівля повинні бути дозволені лише іноземцям, які не мають громадянських прав. Філософ зазначав, що підприємців не можна допускати до керівництва державою. Насторожено ставився до торгівлі також і Аристотель [2, с. 60].

У період Античності економічне підприємство не утворювало матеріальний фундамент суспільства; такої якості воно набуло за часів розвитку й загального поширення ринкових відносин. А у стародавній Греції підприємство у вигляді торгівлі і лихварства не заслуговувало на пильну увагу філософської думки, а іноді і взагалі засуджувалося у зв'язку з непомірною концентрацією життєвих зусиль на меті отримання прибутку.

Схожих поглядів дотримувались і у Ранньому середньовіччі. Зокрема, Фома Аквінський зазначав, що професія купця характеризується моральною неповноцінністю. Негативне ставлення до підприємництва в цей період пояснюється також тим, що воно існувало переважно у формі лихварства [1, с. 6]. Загалом у *середньовічному суспільстві поняття підприємства вживалося в кількох значеннях*. З одного боку, до підприємців відносили осіб, що займалися веденням зовнішньої торгівлі. Яскравим прикладом суб'єкту такого підприємства може слугувати Марко Поло – мандрівник, який стояв у витоків розвитку торгівлі між Європою і Китаєм. Вирушаючи в подорож, торговець підписував договір на продаж товарів і по її завершенню мав віддавати левову частку свого прибутку. З іншого боку до підприємців також відносили керівників

великих будівельних і виробничих проєктів. Діяльність таких керівників переважно була мало ризикованою, оскільки вони лише керували всіма роботами, використовуючи надані їм фінансові, матеріальні і торговельні ресурси. До підприємців належали також організатори вистав і парадів [1, с. 6].

Втім, у середньовіччі підприємство набуває свого інституціонального оформлення. Початковими підприємцями були професійні групи купців, торговців, ремісників, діяльність яких передбачала одержання прибутку. Але тільки із моменту зародження капіталізму, коли жага до економічного багатства у вигляді прибутку отримала загального суспільного визнання та поширення, підприємство набуло професійного й цивілізованого характеру. Нерідко підприємець, будучи власником засобів виробництва, і сам працював на своїй мануфактурі [3, с. 9].

Епоха Великих географічних відкриттів та реформаційний рух у Європі сприяли формуванню нових норм моралі і поведінки, які й заклали основу нової європейської культури, орієнтованої на ринкову економіку і підприємство. У результаті реформаційних процесів виникли основні постулати нової релігії – протестантства як морально-етичної й виховної надбудови суспільства, яка заохочувала підприємницькі здібності й ділову активність людини.

Велика Реформація XVI ст., давши поштовх для поширення протестантського віровчення, змінила ставлення до ведення господарської діяльності. За сучасними оцінками, такий поворот у релігійній свідомості сприяв появі нового світогляду, змінив ставлення до праці й став потужним поштовхом для розвитку підприємства в Європі. Ефект від нової релігії призвів до появи нового типу особистості з відчуттям економічної відповідальності за себе і прагненням до примноження свого багатства. Таким чином, утвердження нової надбудови забезпечило стрімкий розвиток підприємницької діяльності в середині XVI – на початку XVII ст. [4, с. 18].

Характерним для розвитку підприємства у Новий час є поява мануфактур та первинне накопичення капіталу. Ці явища сформували суспільну потребу концептуального осмислення засад функціонування ринкової економіки. Онтологія індустріальної

цивілізації невіддільна від розвитку виробництва за типом мануфактури. Перші прояви мануфактури з'явилися в XIV-XV ст. на великих торгових ринках, спрямованих на зовнішню торгівлю [5, с. 16].

Мануфактура – це прояв перших капіталістичних форм промисловості, що зберігають ремісничу організацію, але засновані на кооперації й технологічному поділі праці між вільнонайнятими працівниками. Для мануфактурної доби характерною є наявність значної кількості дрібних промислових підприємств; отже, мануфактурна організація виробництва не спромоглась задовольнити невпинно зростаючий попит на продукцію з боку набираючих силу внутрішніх й зовнішніх ринків [6, с. 21].

Закони первісного накопичення капіталу як історичного процесу перетворення суспільних засобів виробництва і життєвих засобів у капітал, а безпосередніх виробників – в найманих робітників були позначені у працях представників меркантильної школи, висвітлені А. Смітом, Д. Рікардо, набули теоретичного обґрунтування в «Капіталі» К. Маркса [7].

За умов становлення капіталістичного суспільства результатом первісного накопичення капіталу мало стати формування суб'єктів великого капіталу та маси вільних від засобів виробництва володарів робочої сили. Такі суспільні процеси реалізувалися через:

- обезземелення селянства («обгородження» в Англії);
- розорення дрібних власників та ремісників з наступним їх перетворенням на вільних володарів робочої сили [2, с. 60].

Поява акціонерного капіталу й акціонерних компаній в середині XVI ст. сприяла піднесенню підприємництва як різновиду міжнародної комерційної діяльності. Так, у 1554 р. було засновано англійську торговельну компанію для торгівлі з Росією, пізніше, у 1600 р., створено англійську торговельну Ост-Індську компанію, у 1602 р. – голландську Ост-Індську компанію, у 1670 р. – компанію Гудронової затоки. Надалі відбулася дифузія акціонерної форми господарювання в усі інші галузі економіки, передусім у банки. Так, у 1694 р. був заснований на акціонерних засадах Англійський банк [8, с. 15].

В організації господарської діяльності прагнення до отримання прибутку починає перетворюватися на головний стимул, що стало причиною появи нових професій – менеджерів-керівників і організаторів великого виробництва. Функції підприємництва, раніше зосереджені в одній особі, диференціюються за спеціалізованими напрямками. З'являються професії економічного спрямування – бухгалтери, економісти, фінансові аналітики тощо. Над усіма ними постає менеджер, який звільняється від багатьох виробничих функцій і зосереджується на керівництві та організації. У цей час починається наукове осмислення процесів економічного розвитку в цілому і підприємницької діяльності зокрема [1, с. 7].

Вважається, що уперше категорія «підприємець» з'явилася у 1723 р. у словнику комерції, виданому у Парижі; тут підприємець трактувався як «особа, що бере на себе зобов'язання з будівництва об'єкта або виробництва». Підприємцем стали називали особу, яка уклала з державою договір на постачання певної продукції або на виконання робіт. Оскільки вартість контракту визначалася попередньо, то величина прибутків або збитків залежала від успішності самих суб'єктів господарювання [1, с. 8].

Значний внесок у розвиток теорії підприємництва зробив Р. Кантільйон, який визначав підприємця як особу, що діє за умов ризику, зумовленого тим, що ремісники, фермери, торговці та інші власники купують ресурси та створюють блага за визначеними цінами, а віддають покупцям власні витвори за невизначеною. Р. Кантільйон поставив підприємця в центр економічної системи суспільства, зробив його ключовим суб'єктом суспільних перетворень, уперше акцентував увагу на економічних ризиках як атрибуті господарської діяльності підприємця, його основній функціональній характеристиці [9, с. 9]. Еволюція концепцій підприємництва за нового часу наведена у таблиці 1.

Отже, в умовах ринку підприємництво постає одним з основних мотивів економічного розвитку і процвітання суспільства. Й. Шумпетер зазначав, що динамічні зміни в економіці сполучені з появою нових продуктів, нових методів виробництва, освоєнням нових ринків збуту і нових джерел сировини, зміною ринкової ситуації в цілому, виникненням нових

виробничих комбінацій [11, с. 6]. Силою, що змінює економіку, є підприємець-новатор, який здійснює за допомогою грошового капіталу свою історичну функцію. При цьому підприємець і капіталіст, бізнесмен не є тотожними фігурами і поняттями. Підприємець характеризується не просто масштабами володіння і змістом майна, а особливими рисами характеру – ініціативою, даром передбачення, готовністю до ризику.

Адже, підприємництво є особливим даром й особливою функцією, носія якої неможливо ідентифікувати за належністю до певного соціального прошарку або класу. Підприємця характеризують ірраціональні, з точки зору традиційного економічного суб'єкта мотиви господарської діяльності, своєрідні риси поведінки – саморозвиток, радість творчості, долання труднощів на шляху до життєвого успіху.

Таблиця 1

Еволюція концепцій підприємництва за нового часу

Джерело: складено авторами на основі [1, 3, с. 9-10; 10, с. 9-13]

Вчені	Зміст концептуального осмислення підприємництва
Адам Сміт	У класичному творі «Дослідження про природу і причини багатства народів» (1776) А. Сміт проаналізував природу підприємця як власника капіталу, який заради реалізації комерційної ідеї наражається на економічний ризик для одержання прибутків. Отже, підприємець переважно є капіталістом, суб'єктом відносин приватної власності. А. Сміт заклав підвалини ліберального підходу до управління ринковим господарством і був проти втручання держави в підприємницьку діяльність, вважаючи уряди найбільшими марнотратами.
Карл Маркс	К. Маркс не розрізняв поняття і функції підприємця і капіталіста. Розкриваючи механізми галузевої і міжгалузевої конкуренції капіталістичного способу виробництва, Маркс визначав новаторську природу капіталіста як суб'єкта, що отримує монополію надприбутків за рахунок впровадження новітніх технологій
Альфред Маршалл	А. Маршалл розглядає постать підприємця як найважливішу інституційну особу, наділену неабиякими організаторськими здібностями. Отже, класичні фактори виробництва праця, земля, капітал було доповнено четвертою – організацію.
Йозеф Шумпетер	Й.Шумпетер розглядав підприємця як ключову фігуру суспільного розвитку, двигун циклічного прогресу цивілізації, новатора і творчу особистість, «що безперервно ризикує, руйнує та створює».
Представниками американської школи – Людвіг фон Мізес, Фрідріх фон Хайек, Едвін Долан	Підприємництво розглядається як складне комплексне явище, якому притаманне новаторство, ризик, особиста відповідальність за здобуті результати і самостійність у прийнятті рішень. Особистість підприємця наділяється якостями компетентності, комунікабельності, схильності до ризику, здатністю до економічної відповідальності, вмілої організації, оперативності у прийнятті рішень.

Підприємницьку діяльність як процес «творчого руйнування» Й.Шумпетер вважав визначальною рисою капіталістичного розвитку, а всі найважливіші феномени ринкової економіки – капітал, прибуток, заробітна плата, циклічний характер розвитку та інші – похідними від неї. При цьому капіталізм розуміється, безвідносно від звичної для нас сьогодні негативної соціально-політичної оцінки, – як система класичного малого і середнього приватного підприємництва, заснована на цінностях пуританського індивідуалізму. Накопичення

багатства, виникнення великих корпорацій, посилення втручання держави в економічну діяльність Й.Шумпетер вважав ознаками кризи класичної капіталістичної системи, яка стає жертвою своїх власних успіхів.

Функції підприємця в нових умовах інституціоналізуються, а технічний прогрес все більше здійснюється «організованими у команди» фахівцями, які безперервно прозирають і прогнозують майбутню економічну ситуацію, розраховуючи її множинні ризики. На тлі деперсоналізації інноваційної функції виникає нова система

цінностей, змінюються культура і характер суспільного мислення. Все це знаменує становлення нової цивілізації, яку, на думку автора, можна по-різному називати, в залежності від суспільних смаків і уподобань.

Сьогодні можна відзначати, що багато наукових передбачень Й.Шумпетера підтвердилися на практиці. З другої половини ХХ ст. домінуюче становище в економіці зайняв організований бізнес в особі корпорацій і держави. На рубежі століть і тисячоліть така система господарства набула загального характеру і виявила тенденцію до становлення глобальної інформаційної цивілізації, в якій економічні ризики збільшуються [12, с. 26-46], а творчі підприємницькі функції поступово нівелюються.

Втім, з кінця ХХ століття підприємництво виявило здатність відроджуватися на нових соціальних засадах у зв'язку з активізацією громадянського суспільства і триумфу особистості. Дійсно, інформаційна економіка (як одне з можливих назв нової економічної реальності, за Й.Шумпетером) формує капітальний запит на унікальні (перш за все, інтелектуальні) творчі здібності індивіда, здатного швидше і ефективніше, ніж більшість соціальних інститутів, змінювати формати і підвалини суспільного буття. При цьому атрибутом таких здібностей постає принцип індивідуальної відповідальності, який ґрунтується на стандартах високих етичних норм і здатний підняти індивіда до суб'єкта глобального рівня, наділеного почуттям відповідальності за збереження навколишнього середовища, застереження ядерної війни, подолання бідності [13, с. 24].

На рубежі століть, в ході глобальних ринкових трансформацій прийшло усвідомлення необхідності інклюзивного розвитку як форми підприємницької активності в економіці нової реальності. У загальному розумінні *інклюзія (залученість)* є таким принципом організації суспільного життя, який дозволяє брати участь в різних її сферах і аспектах усім особам, незалежно від походження, стану здоров'я, етнічних, гендерних та інших ознак. Вихідною метою інклюзивного розвитку відповідно до принципу громадської залученості було зняття бар'єрів у сфері навчання і професійної підготовки для людей з особливими потребами. Згодом концепція інклюзивного

розвитку вийшла за межі вузьких соціальних груп і освітніх програм, поширилася на систему суспільної організації в цілому, була взята на озброєння суб'єктами бізнесу [13, с.24-25].

Доповідь Комісії зі зростання і розвитку Світового банку «Стратегії стійкого зростання і інклюзивного розвитку» (2008 р.) [14] започаткувала активне обговорення проблеми інклюзивного економічного розвитку в академічних колах. На думку фахівців, інклюзивність як «персоніфікована економіка», побудована з урахуванням творчих здібностей і особливостей кожного її суб'єкта, демонструє принципи організації найлюдянішої спільноти і в міру трансформування постіндустріальної економіки у креативну, перетворюється на головний засіб забезпечення економічного зростання [15, с. 6-18].

Але всебічний розвиток і творча реалізація підприємницьких особливостей кожного індивіда можливі в умовах іншої системи організації суспільного життя. Отже, як підґрунтя інклюзивної цивілізації економічна інклюзія тільки має отримати наукове обґрунтування. Сьогодні ж між суб'єктами бізнесу все більше розгортається глобальна конкуренція за оволодіння принципами інклюзивного розвитку. Уникнути такої конкуренції не може жоден економічний суб'єкт, який претендує на суверенітет і гідні умови життя [13, с. 25]. Такі правила становлення нової економічної реальності повинна враховувати в своєму поступальному розвитку Україна.

Висновки

Підприємницька діяльність є довічним двигуном й творчою перетворювальною силою суспільного життя. Незважаючи на тривалу історію розвитку підприємництва і багатомірне історичне дослідження його змісту, актуальність наукових розвідок в цієї галузі не згасає. Адже на кожному етапі суспільного життя підприємництво набуває нових форм, функцій, відтінків і механізмів реалізації.

В умовах ринку підприємництво постає одним з основних мотивів економічного розвитку і процвітання суспільства. На рубежі ХХ-ХХІ століть, в ході глобальних ринкових трансформацій прийшло усвідомлення необхідності інклюзивного розвитку як форми

підприємницької активності. На тлі становлення інформаційно-мережевої економіки підприємництво відроджується на нових соціальних засадах у зв'язку з активізацією громадянського суспільства і тріумфу особистості.

Але всебічний розвиток і творча реалізація підприємницьких здібностей кожного індивіда можливі в умовах принципово іншої системи організації суспільного життя,

підґрунтя якої тільки має отримати наукове обґрунтування. Сьогодні ж між суб'єктами бізнесу все більше розгортається глобальна конкуренція за оволодіння принципами інклюзивного розвитку. Уникнути такої конкуренції не може жоден економічний суб'єкт, який претендує на суверенітет і гідні умови життя. Такі правила нової економічної реальності повинна враховувати в своєму розвитку Україна.

ARTOMOVA T.I. ^{1*}, PETRENKO V.P. ^{2*}

^{1*} Doctor of Economics, chief researcher of the Institute for Economics and Forecasting of National Academy of Sciences of Ukraine, e-mail: blagosostojanie1986@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-8511-9681

^{2*} graduate student of the Institute for Economics and Forecasting of National Academy of Sciences of Ukraine, e-mail: anaand@ukr.net, ORCID ID: 0000-0002-9445-2213

EVOLUTION OF CONCEPTUAL UNDERSTANDING OF ENTREPRENEURSHIP: FROM MARKET ORIGINS TO INCLUSIVE SOCIETY

The article considers the genesis of conceptual approaches to the definition of entrepreneurship from the period of emergence of market relations to the present. Features of transformation of business activity in the conditions of inclusive economy are reflected. **The aim** is to systematize theoretical approaches of clarification of the nature of entrepreneurship and determine the essence of inclusive economy as a form of application of entrepreneurial skills. **Method.** The key provisions of the classical heritage of philosophy, political economy, business theory and the system of scientific management serve as the methodological basis. The following methods were used during research: dialectics, analysis and synthesis, generalization, comparison and systematization. **Results.** The conducted research helped to organize scientific approaches to the conceptual understanding of the content of entrepreneurship and to clarify the subtleties of its modern transformation by usage of appropriate methodological tools. It is of practical importance for systematization of the views of economists on the nature of entrepreneurship from the age of formation of market relations to the present. This will stimulate the activation of research programs geared towards revelation of the patterns of formation of inclusive economy in Ukraine as a novel business environment.

Keywords: entrepreneurship; qualities of the entrepreneur; evolution of business theory; economic inclusion as a form of application of entrepreneurial abilities

REFERENCES

1. Mazur, I.I., Jevtushevsjka, & O.V., Ighnatovych, N.I. (2015). Entrepreneurship. Workshop. Kyiv: VPC [in Ukrainian].
2. Okeanova, Z.K. (2017). Economics: textbook for undergraduate studies in the field of Law. Moscow: Prospect [in Ukrainian].
3. Valinkevych, N.V., Biljak, T.O., Birjuhenko, S.J., & Buzhymysjka, K.O. Basics of entrepreneurship. Zhytomyr: ZHDTU [in Ukrainian].
4. Syzonenko, V.O. (2008). Modern entrepreneurship. Kyiv: Znannja [in Ukrainian].
5. Varnalij, Z.S. (2006). Basics of entrepreneurship. Kyiv: Znannja [in Ukrainian].
6. Varnalij, Z.S., Vashhenko, K.O., Kampo, V.M., & Libanova, E. M. (2010). Public policy of business development in Ukraine. Kyiv: Znannja [in Ukrainian].
7. Smith, A. (1962). An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations [in Russian].
8. Gorfinkel, V.Y. & Popadjuk (2016). Innovative entrepreneurship: a textbook and a workshop for bachelor and master degree. Moscow: JURAJT [in Russian].
9. Dobrova, N.V., Osyпова, M.M. (2018). Basics of business. Odessa. [in Ukrainian].
10. Casson M., Casson C. (2014). The history of entrepreneurship: Medieval origins of a modern phenomenon. BUSINESS HISTORY VOLUME [in English].
11. Shumpeter, Y. (1982). The theory of economic development. Moscow: Progress [in Russian].

12. Bekhman, G. (2007). Modern society as a society of risk. *Voprosy filosofii* [in Ukrainian].
13. Artomova, T. (2020). Inclusion as a for mofentrepreneurship in the economy of the new reality. Vectors of evolution and prospects of entrepreneurship in the context of modern challenges: a collection of materials of the IV International scientific-practical conference "Economic prospects of entrepreneurship" (pp. 22-25). – Irpin: [in Ukrainian].
14. World Bank. (2008). The Growth Report Strategies for Sustained Growth and Inclusive Development. Commission on Growth and Development. Retrieved from: <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/6507/449860PUB0Box3101OFFICIAL0USE0ONLY1.pdf?sequence=1&isAllowe> [in English].
15. Mamedov, O. (2017). The economy of inclusive civilization. *Terra Economicus*, 6–18 [in Russian].

Стаття надійшла до редакції: 12.11.2021
Received: 2021.11.12

УДК 338.48 (477)

Людмила ГОЛОВКОВА^{1*}, Юлія ЮХНОВСЬКА^{2*}

^{1*} д.е.н., проф., завідувач кафедри фінансів та економічної безпеки Дніпровського національного університету залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна, e-mail: g.liudmila22@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-5473-6644

^{2*} д.е.н., доцент, завідувач кафедри «Менеджменту та туризму», КЗВО Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія, e-mail: yuhnovskaj@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-1643-0825

ФОРМУВАННЯ ЦІЛІСНОЇ КОНЦЕПЦІЇ ЗБАЛАНСОВАНОГО РОЗВИТКУ ПОТЕНЦІАЛУ ТУРИСТИЧНОЇ ГАЛУЗІ ОБЛАСТЕЙ УКРАЇНИ

У статті запропонована та обґрунтована цілісна концепція збалансованого розвитку потенціалу туристичної галузі, яка ґрунтується на методології маржиналізму та філософії позитивізму, гедонізму та утилітаризму, яка складається із сукупності послідовних та логічних етапів; охоплює економічні дії, пов'язані зі балансуванням ринкових процесів і поза ринкову діяльність на різних рівнях державного і недержавного управління. Визначена класифікація параметрів, які впливають на збалансованість розвитку потенціалу туристичної галузі областей України, які працюють ззовні, а також внутрішні чинники, що формуються всередині самої області. Найважливішою класифікаційною ознакою параметрів збалансованого розвитку потенціалу туристичної галузі області та країни є взаємозв'язок структурних елементів (туристичні центри, туристичні райони тощо). Визначено формування нових можливостей та вигод при збалансованому розвитку потенціалу туристичної галузі внаслідок участі у кластері.

Ключові слова: збалансований розвиток, потенціал, туристична галузь, цілісна концепція, соціальна підсистема, економічна підсистема, екологічна підсистема

Постановка проблеми

Сьогодні на сучасному етапі розвитку національної економіки України питання розвитку потенціалу туристичної галузі досліджені не в повній мірі, тому є необхідність у розробці концептуальних досліджень у напрямку збалансованого розвитку потенціалу туристичної галузі.

Зростання ринку туристичних послуг зумовлене з одного боку, збільшенням попиту на них, з іншого – зростанням пропозиції. Основними причинами зростання попиту на туристичні послуги є: збільшення доходів; підвищення стандартів життя; відкритість зовнішнього світу; переорієнтація населення на пізнання історико-культурних цінностей; підвищення мобільності населення тощо: зростання пропозиції залежить від розвитку підприємництва та конкурентного потенціалу туристичної галузі України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Інтерес з боку держави на різних рівнях управління (міжнародному, національному, регіональному та макрорівні (туристичні підприємства, організації, суміжні учасники

туристичного процесу) щодо питань концепції збалансованого розвитку потенціалу туристичної галузі країни зростає з кожним роком. Проблемами розвитку потенціалу туристичної галузі, концептуальними характеристиками, регулюванням та управлінням займалися вчені, серед яких: А. Здоров (Zelinsky I., 2001), В. Вакуленко (Vakulenko, V., Valentyuk, I. & Hryban, V. 2003), І. Антоненко (Antonenko I., 2005), І. Зорін (Zorin, I., Zorin, A. & Irisova T., 2001), І. Школа (Shkola I., 2003), К. Сіренко (Sirenko K.V., 2010), О. Музиченко-Козловська (Muzychenko-Kozlovska O.V., 2012), О. Трегубов (Tregubov O.S., 2013), Т. Ткаченко (Tkachenko T.I., 2006) та ін.

У процесі розробки концепції збалансованого розвитку потенціалу туристичної галузі з метою досягнення оптимального результату дуже важливо урахувати переваги і недоліки, а також можливості і інтереси споживачів туристичного продукту. Урахування цих обставин дозволить правильно визначити пріоритети розвитку, форми та методи залучення інвестицій і оцінити їх обсяги

(Preservation and sustainable development of the Carpathians: textbook. Guide to Sustainable Tourism, 2016); Yukhnovska Y.O., 2019).

Маючи потужний потенціал туристичної галузі в областях України, необхідно сформувати цілісну концепцію збалансованого розвитку потенціалу туристичної галузі, яка буде формуватися під впливом інституціонального середовища та охоплювати як економічні дії, пов'язані з ринковими процесами, так і позаринкову діяльність, на різних рівнях державного і недержавного управління, що дозволить нівелювати такі недоліки, як: недостатній рівень доступності та споживчих властивостей українських туристичних продуктів, слабо розвинену інфраструктуру та туристичні маршрути, спірну якість туристичного сервісу, низьку ступінь прозорості ринку, недостатню інформованість туристів.

Головним недоліком теоретичних розробок концепцій розвитку туристичної галузі, на нашу думку, є відсутність обґрунтованих шляхів збалансованості соціальної, економічної та екологічної підсистем, що дозволило б саме областям України сформувати та розвивати потенціал туристичної галузі як перспективну та ефективну галузь національної економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження

Теоретичним базисом розвитку потенціалу туристичної галузі України має виступати цілісна концепція збалансованого розвитку. Збалансований розвиток потенціалу туристичної галузі передбачає розвиток системи взаємопов'язаних екологічних, економічних та соціальних підсистем, спрямованих на їх збалансування та раціональне використання потенціалу туристичної галузі областей України.

Цілісна концепція збалансованого розвитку потенціалу туристичної галузі в Україні повинна повністю відображати позицію областей України відносно стратегії на довгострокову перспективу і включати конкретні заходи з її реалізації (Yukhnovska Y.O., 2019).

Процес формування цілісної концепції збалансованого розвитку туристичної галузі областей України дуже трудомісткий, який

повинен складатися із сукупності етапів, які виконуються послідовно та логічно. Існує збалансований зворотний зв'язок і вплив кожного етапу на інші та на всю їх сукупність. Вона повинна охоплювати економічні дії, пов'язані із балансуванням ринкових процесів і поза ринкову діяльність на різних рівнях державного і недержавного управління, що дозволить виокремити методологічне спрямування дослідження механізмів розвитку потенціалу туристичної галузі України.

Авторами запропонована та теоретично обґрунтована цілісна концепція збалансованого розвитку потенціалу туристичної галузі України, яка ґрунтується на методології маржиналізму та філософії позитивізму, гедонізму та утилітаризму й охоплює як економічні дії, що пов'язані з ринковими процесами, так і позаринкову діяльність, яка здійснюється на різних рівнях державного і недержавного управління та характеризується чітким спрямуванням і визначеними пріоритетами, де раціональні регіональні підсистеми (економічна, екологічна, соціальна) прагнуть до стратегічної єдності, балансу інтересів і постійного розвитку при дотриманні низки умов (свобода конкуренції, мобільність ресурсів, доступність технологій тощо), що дозволить обґрунтувати, скоординувати й спрямувати функціональні зміни області (регіону) в економічному, просторовому, демографічному і культурному аспектах; сформувати організаційні системи туризму з позиції координації взаємовідносин, що постійно трансформуються на туристичному ринку областей (країни); визначити причини, мотиви вибору місць відвідування споживачів турпослуг; генерувати значний соціально-економічний ефект для регіону шляхом стимулювання розвитку суміжних відносно туризму сфер, що розвиваються як еволюційним шляхом, так і шляхом трансформації під впливом низки локальних факторів; впровадити кластерний підхід і механізм збалансованого розвитку туристичного природокористування периферійної території для відпочинку зі сприятливими природними ресурсами; оптимізувати трансакційні витрати (рис. 1.).

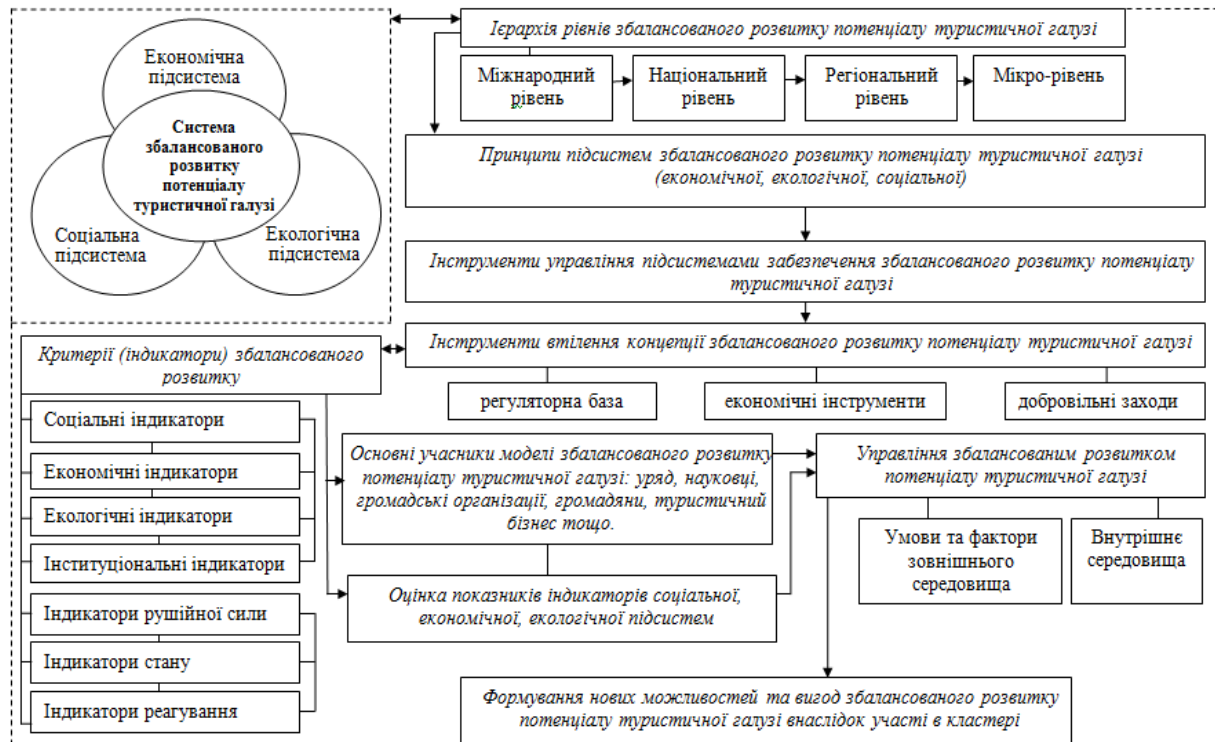

Рис.1 Цілісна концепція збалансованого розвитку потенціалу туристичної галузі

Джерело: (розроблено автором)

Доцільно визначити ієрархію рівнів збалансованого розвитку потенціалу туристичної галузі, це: 1) міжнародний (глобальний) рівень; 2) національний рівень; 3) регіональний рівень (відповідна туристична спеціалізація); 4) мікрорівень (туристичні підприємства, організації, суміжні учасники туристичного процесу).

З точки зору міжнародного рівня збалансований розвиток потенціалу туристичної галузі можна розглядати як керований, цілеспрямований розвиток різних видів туризму конкретних областей країни, які мають відповідний наявний та стратегічний потенціал. Метою розвитку на міжнародному рівні виступають збереження біосфери країн, планети, задоволення потреби світового соціуму без нанесення шкоди навколишньому середовищу, підтримка цілісності екосистеми.

На національному рівні збалансований розвиток потенціалу туристичної галузі країни передбачає соціальну орієнтацію з метою підвищення якості добробуту населення країни, економічного, екологічно-безпечного розвитку країни, що дозволяє

задовольняти необхідні суспільні потреби як сьогодишнього покоління, так і майбутніх.

На регіональному рівні збалансований розвиток потенціалу туристичної галузі конкретної області та її туристичної спеціалізації реалізується за допомогою ефективного та конкурентоздатного функціонування соціально-економічних систем області, комплексного благоустрою областей туристичними інфраструктурними об'єктами, при постійному зростанні якісних індикаторів рівня життя місцевого населення, збереження культури та національних традицій, а також збереження навколишнього середовища в теперішньому та майбутньому часі.

Збалансованість розвитку потенціалу туристичної галузі знаходиться в залежності від конкурентоздатності організацій, які обслуговують туристів, від того, наскільки узгоджене функціонування суб'єктів господарювання, які здатні сформувати довготривалі конкурентні переваги, підтримувати необхідні внутрішньогалузеві пропорції та зв'язки для забезпечення інноваційного розвитку, безпеки та якості послуг, ефективності діяльності.

Збалансованість розвитку потенціалу туристичної галузі на рівні конкурентних організацій, які здійснюють туристичну діяльність, означає здатність господарюючих суб'єктів знаходитися в балансі функціонування із забезпеченням цільових індикаторів рентабельності та ефективності, враховуючи конкурентоздатність та безпеку на ринку туристичних послуг.

Отже, об'єктивні передумови забезпечення сталого розвитку національної та, як наслідок, глобальної економіки формується, на нашу думку, на обласному рівні. При цьому кожна область володіє ресурсами, які стимулюють розвиток різних видів туристичної діяльності. Особливо це стосується природних ресурсів, унікальних і не відновлювальних за своїми якісними характеристиками, що значно підвищує важливість переходу до еколого-, економічно-, соціально-орієнтованому збалансованому розвитку потенціалу туристичної галузі.

Провівши дослідження принципів збалансованого розвитку потенціалу туристичної галузі в п.1.3. виділимо основні принципи підсистем цілісної концепції збалансованого розвитку потенціалу туристичної галузі:

1. Принципи економічної підсистеми:

- узгоджене планування та управління розвитком потенціалу туристичної галузі з іншими видами економічної діяльності й напрямками розвитку країни та окремих областей;
- сприяння розвитку малого та середнього бізнесу, підприємств туристичної та суміжних галузей як підґрунтя формування робочих місць;
- підтримка впровадження у туристичну галузь екологічно м'яких технологій;
- реалізація маркетингу туризму та диджиталізація з метою підвищення ефективності місцевої економіки та зменшення негативних наслідків і тиску на довкілля за рахунок рівномірного розподілу туристів у часі і просторі;
- цифровізація діяльності підприємств, організацій туристичної та суміжних галузей.

2. Принципи соціальної підсистеми:

- налагодження тісної співпраці всіх зацікавлених сторін за допомогою узгодженості дій національних рад з туризму, туристичних агенцій та організацій, приватного сектору,

місцевими громадами для прийняття ефективних стратегічних рішень щодо розвитку потенціалу туристичної галузі;

- забезпечення рівноправних умов для місцевого населення поряд з іншими учасниками туристичного бізнесу в отриманні економічних, соціальних і культурних вигод від розвитку туристичної галузі, надання першочергового права на працевлаштування;
- повага та збереження місцевих культур, традиційних ремесел, фольклору;
- заохочення відповідальної поведінки туристів, виховання поваги до національних законів, культурних цінностей, соціальних норм і традицій.

3. Принципи екологічної підсистеми:

- мінімізація і утилізація відходів, впровадження систем очищення та повторного використання води, матеріалів та технологій із якнайменшим впливом на природне та культурне довкілля;
- ефективне використання енергії та залучення альтернативних джерел енергії;
- зменшення шкідливої дії транспортної інфраструктури;
- збереження біорізноманітності та необхідність обережного поводження із вразливими природними системами.

Принципи балансування націлені на забезпечення збалансованого поєднання інструментів управління підсистемами, метою яких є формування вектору руху або спрямування його у бажаному напрямі, та характеризуються:

- процесами функціонування та розвитку організацій, підприємств та інфраструктурою туристичної та суміжних галузей;
- статичною збалансованістю організацій, підприємств і туристичної інфраструктури областей, динамічною стійкістю процесу їх розвитку;
- змінами, що відбуваються в організаціях, підприємствах, туристичній інфраструктурі на суміжних галузях, які здійснюють діяльність у туристичній галузі, та / або у взаємодіях між ними;
- управляючим впливом (превентивним, компенсуючим, адаптивним і стимулюючим).

Принципами змін збалансованості розвитку потенціалу туристичної галузі є :

- принцип інертності – починається через певний час після впливу зовнішніх і

внутрішніх чинників та продовжується певний час після припинення їх дії;

- принцип еластичності – обумовлюється самим потенціалом його технічних, організаційних, культурних та інших характеристик;
- принцип безперервності – відбувається постійно, але змінюється їх швидкість та напрям змін;
- принцип пропорційності – потенціал системи можна збільшити на величину інвестиції із забезпечення пропорційності процесів через ліквідацію вузьких та слабких місць.

Основними інструментами втілення цілісної концепції збалансованого розвитку потенціалу туристичної галузі є:

- регуляторна база (стратегічні документи, закони, нормативні вимоги, директиви);
- економічні інструменти (податки і збори, податкові пільги і субсидії);
- добровільні заходи (інформування про зміст, можливості та переваги збалансованого розвитку, консультації й підтримка основних стейкхолдерів).

Для успішного здійснення практичного переходу до збалансованого розвитку потенціалу туристичної галузі принципово важливим питанням є створення і розробка відповідних показників, індикаторів, систем індикаторів, які давали б змогу достатньо вичерпно й коректно досліджувати сутність всіх процесів, складових елементів та взаємозв'язків, що в сукупності визначають параметри розвитку суспільства і його життєдіяльності в природі, а також ступінь збалансованості розвитку потенціалу туристичної галузі.

Критерії (індикатори) збалансованого розвитку, з одного боку, відображають соціальні, економічні і екологічні параметри підсистем у єдиному інтегрованому комплексі; з іншого – їх розвиток розглядається через зміну станів, кожен з яких характеризується визначеною збалансованістю і здатністю до змін. Саме в цих двох площинах формується система критеріїв (індикаторів) збалансованого розвитку потенціалу туристичної галузі.

Класифікація індикаторів (критеріїв) збалансованого розвитку потенціалу туристичної галузі:

1. Соціальні індикатори: боротьба з бідністю; демографічна динаміка і стан; поліпшення освіти, поінформованості і виховання

суспільства; захист і поліпшення здоров'я людей; поліпшення розвитку поселень.

2. Економічні індикатори: міжнародна кооперація для прискорення збалансованого розвитку потенціалу туристичної галузі і пов'язана з цим місцева політика; зміна характеристик споживання туристичних послуг; фінансові ресурси і механізми; передача екологічно чистих технологій, співробітництво і створення потенціалу туристичної галузі.
3. Екологічні індикатори: збереження якості водних ресурсів і забезпеченість ними; захист морів і прибережних територій; комплексний підхід до планування і раціонального використання земельних ресурсів; раціональне управління вразливими екосистемами, боротьба з опустелюванням і посухами; сприяння веденню ефективного сільського господарства і розвитку сільських районів; боротьба за збереження лісів; збереження біологічної розмаїтості; екологічно безпечне використання біотехнологій; захист атмосфери; екологічно безпечне управління твердими відходами, стічними водами, токсичними хімікатами, небезпечними відходами та радіоактивними відходами.
4. Інституціональні індикатори: облік питань екології і розвитку в плануванні і управлінні збалансованим розвитком потенціалу туристичної галузі; національні механізми і міжнародне співробітництво для створення потенціалу в країнах, що розвиваються; міжнародний інституціональний порядок; міжнародні правові механізми; інформація для прийняття рішень; посилення ролі основних груп населення.

Індикатори рушійної сили, стану, реагування збалансованості розвитку потенціалу туристичної галузі:

1. Індикатори рушійної сили є індикаторами людської активності, процесів і характеристик, що можуть позитивно чи негативно впливати на збалансований розвиток потенціалу туристичної галузі. Ці індикатори відповідають рівню організацій, підприємств та інфраструктури туристичної галузі.
2. Індикатори стану фіксують характеристики збалансованого розвитку потенціалу туристичної галузі в певній області в певний момент.

3. Індикатори реагування: політичний вибір і інші реакції на зміну характеристик збалансованого розвитку потенціалу туристичної галузі. Ці індикатори вказують на волю й ефективність суспільства до вирішення проблем збалансованого розвитку потенціалу туристичної галузі.

Особливо важливим для прискорення переходу до моделі збалансованого розвитку потенціалу туристичної галузі в Україні є організація співпраці між основними учасниками цього процесу: уряд; науковці; громадські організації; громадяни; туристичний бізнес тощо.

Для характеристики збалансованого розвитку як динамічного процесу необхідна цілісна інтегрована стратегічна система показників індикаторів економічної, соціальної та екологічної підсистем, що дозволяє оцінити динаміку, а також масштаби нерівномірності їх розвитку.

В основу цілісної концепції збалансованості розвитку потенціалу туристичної галузі покладено низку принципів, яким вона повинна відповідати:

- аналіз складових економічної, екологічної та соціальної компоненти розвитку в єдиному інтегрованому комплексі;
- набір індикаторів, що відображає стан цих інтегрованих компонентів у динаміці;
- придатність для практичного використання результатів аналізу та обґрунтування стратегій і програм збалансованого розвитку потенціалу туристичної галузі;
- методична простота полягає у доступності для аналізу статистичних даних при відсутності великих фінансових і тимчасових витрат, в тому числі в період кризи;
- динамічна збалансованість економічної, екологічної та соціальної компоненти підсистем, динамічна порівнянність і підпорядкованість показників між собою.

Збалансований розвиток потенціалу туристичної галузі областей України характеризується необоротністю, закономірністю, безперервністю та прогресивністю, що відбуваються в процесі змін його структурних елементів або взаємозв'язків між ними, що знаходяться в умовах впливу різних параметрів, класифікованих за низкою ознак (табл. 1).

Найважливішою класифікаційною ознакою параметрів збалансованого розвитку потенціалу туристичної галузі областей та

країни є взаємозв'язок структурних елементів (туристичні центри, туристичні райони тощо).

У зв'язку з цим чітко видно зовнішні параметри або умови, що впливають на збалансований розвиток потенціалу підприємницьких структур туристичної галузі областей, які працюють ззовні, а також внутрішні чинники, що формуються всередині самої області.

Зростаюча роль зовнішніх параметрів спирається на туристичну інфраструктуру, яка характеризується принципами системності і являє собою відносно ізольовану частину територіальної системи, тобто відкрита і доступна для користувачів туристичного продукту. Отже, сутнісні значення туристичних областей як відкритих соціально-економічних систем сприяють побудові концептуальних підходів у сфері дослідження, що припускає визначення зовнішніх і внутрішніх параметрів, які впливають на процес збалансованого розвитку потенціалу туристичної галузі.

Основою дослідження є управління збалансованим розвитком потенціалу туристичної галузі області країни, яке включає, з одного боку, умови і фактори зовнішнього середовища, які впливають або можуть вплинути на туристичні організації, підприємства, які мають значення для їх функціонування, адаптації до особливостей зовнішнього середовища. З іншого боку, системність означає наявність внутрішнього середовища організацій, підприємств, суміжних галузей, що здійснюють туристичну діяльність, та вимагає структуризації цього внутрішнього середовища і дослідження внутрішніх змін.

Таким чином, у даному контексті управління збалансованим розвитком потенціалу туристичної галузі засноване на поєднанні двох взаємопов'язаних складових:

- цілеспрямований вплив на внутрішнє середовище областей країни, організація туристичної і супутньої їй діяльності, спрямованої на отримання бажаного результату;
- організація ефективної взаємодії із зовнішнім середовищем, тобто з контрагентами, найманими працівниками, державою, здійснення діяльності з урахуванням економічних законів попиту і пропозиції, механізму конкуренції, в рамках чинного нормативно-правового регулювання.

Класифікація параметрів, які впливають на збалансованість розвитку потенціалу туристичної галузі областей, країни (розроблено автором)

Джерело: (розроблено автором)

Ознака класифікації	Параметри класифікації
Масштаб впливу	Комплекс заходів, які формуються на різних рівнях соціально-економічної системи та безпосередньо або опосередковано впливають на процеси, які пов'язані із збалансованим розвитком потенціалу туристичної галузі областей країни
Стадія економічного циклу	Комплекс заходів, які пов'язані з прискоренням, стабілізацією або уповільненням процесів збалансованого розвитку потенціалу туристичної галузі областей країни
Відношення до структурних елементів туристичної галузі областей країни	Зовнішні умови та фактори, які впливають на збалансованість у розвитку туристичної галузі в областях країни ззовні та внутрішні умови, які виникають та діють в областях країни
Напрямок впливу	Комплекс заходів, які перешкоджають або сприяють процесам збалансованості розвитку потенціалу туристичної галузі областей країни
Природа виникнення	Економічного, соціального, політичного, екологічного, інституціонального тощо напрямку розвитку потенціалу туристичної галузі областей країни
Ступінь обумовленості	Умови та фактори об'єктивного та суб'єктивного напрямку, які формують в активному підприємницькому середовищі, підприємств, організацій та інфраструктури туристичної галузі в областях та країні
Форми взаємовпливу туристичної галузі в області	Різноманітні види та способи взаємодії з організаціями, підприємствами та елементами туристичної інфраструктури, які беруть участь в організації туристичної діяльності та які формують туристичний продукт й створюють умови, що забезпечує збалансований розвиток потенціалу туристичної галузі області, країни
Тривалість впливу	Умови та фактори, які діють в кратко-, середньо- та довготривалому часових періодах
Стабільність впливу	Можуть бути постійними та змінними
Новизна	Інноваційні, які відрізняються новизною та діють вперше, або традиційні, які діють у певний період часу
Ступінь впливу	Основні, тобто досить сильно впливають на збалансованість розвитку потенціалу туристичної галузі, та допоміжні, які надають незначний вплив
Рівень управління	Формуються в межах стратегічних та функціональних принципів управління збалансованим розвитком потенціалу туристичної галузі областей, країни
Мета управління	Попереднього, компенсуючого, адаптуючого та стимулюючого характеру

Напрямок впливу також є фактором, який може перешкоджати або сприяти процесам збалансованого розвитку потенціалу туристичної галузі областей країни. Ці фактори можуть формуватися в зовнішньому і внутрішньому підприємницькому середовищі за умови підприємницької активності туристичної області.

Фактори, які негативно впливають на збалансований розвиток потенціалу туристичної галузі областей країни, формують тенденції зростання втрат ресурсного потенціалу, пов'язані з вартістю вже витрачених ресурсів. Ця тенденція обумовлюється лімітом в області більшості туристичних ресурсів, задіяних у здійсненні

туристичної діяльності, крім комунікативно-інформаційних ресурсів. Це свідчить про те, що перспектива збалансованого розвитку потенціалу туристичної галузі в областях країни пов'язана з інноваційними технологіями в туристичній галузі. Збільшення інформаційних ресурсів у всьому їх різноманітті в діяльності туристичних організацій, підприємств та суміжних галузей у відповідній області призводить до їх часткового і зростаючого заміщення (як природних, так і кадрових, матеріально-технічних). Збалансованість у розвитку потенціалу туристичної галузі в цих умовах пов'язується з впровадженням прогресивних інформаційних, адміністративних,

управлінських, соціальних технологій та програм, які сприяють підвищенню ефективності споживання всіх видів ресурсів.

Умови і фактори, які забезпечують збалансований розвиток потенціалу туристичної галузі, класифікуються також за природою свого виникнення. Вони досить різноманітні, відображають специфіку різних аспектів функціонування обласної соціально-економічної підсистеми. Найважливішого значення серед них набуває група економічних чинників, до якої входять різні форс-мажорні обставини в економіці обласного розвитку, труднощі з фінансуванням стратегічних програм розвитку потенціалу туристичної галузі областей. Існує також цілий комплекс проблем організаційного та нормативно-правового характеру, куди входять недостатня компетентність менеджменту, брак і плинність кваліфікованого персоналу в туристичній галузі і гостинності, недостатня підготовка персоналу в аспекті адекватної реакції до сучасної ситуації, недостатність розвитку системи обласного управління, недостатність координаційних процесів туристичною діяльністю. Цей фактор виявляється в неадекватному значенні для сучасних вимог рівні розвитку різних видів

туристичної інфраструктури. Недостатньо ефективними є програми державної підтримки діяльності туристичних організацій, підприємств. Важливого значення набувають і екологічні проблеми, які перешкоджають збалансованому розвитку потенціалу туристичної галузі областей країни, оскільки вони є наслідком високого тиску на екологічну систему туристичної галузі.

Умови і фактори збалансованості розвитку потенціалу туристичної галузі можна розділити, виходячи з їх характеристики, рівня їх розвитку: що характеризують об'єктивність і суб'єктивність розвитку як самих областей, так і видів туризму, характерних тільки для них, тобто об'єктивні та суб'єктивні чинники. Об'єктивні утворюються за стихійними законами туристичного ринку, об'єктивним «закономірностям» діяльності екологічної і соціальної підсистем тощо. Виникнення суб'єктивних чинників збалансованого розвитку потенціалу туристичної галузі можна зв'язати з підприємницькою активністю суб'єктів туристичної галузі, які формують внутрішнє і зовнішнє середовища областей як відкритих туристичних систем.

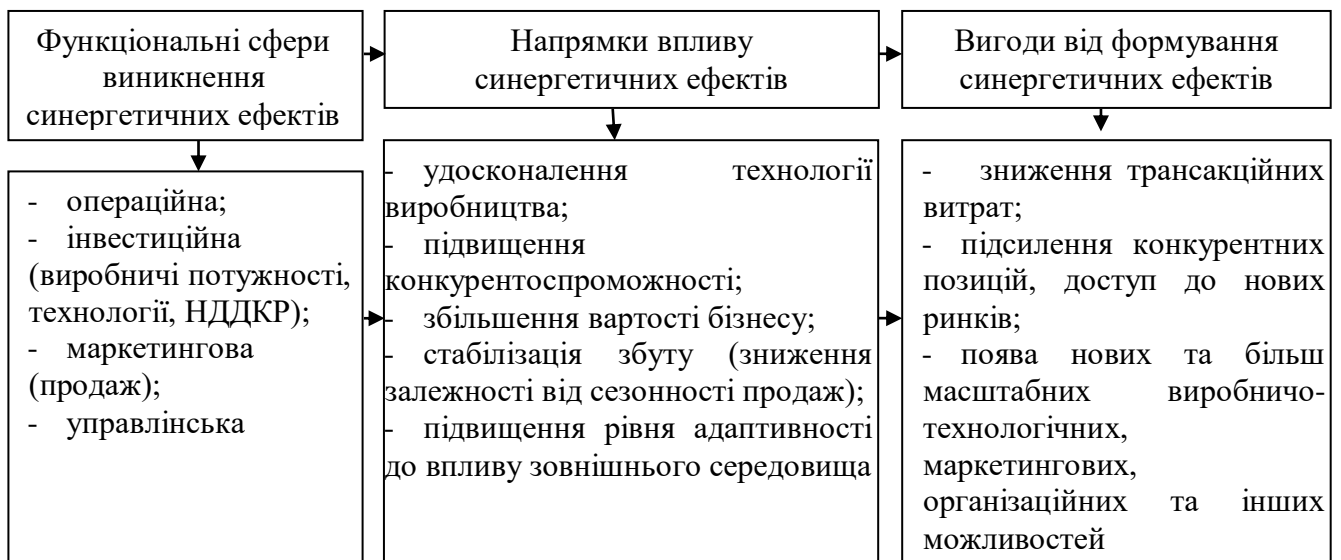

Рис.2 Формування нових можливостей та вигод при збалансованому розвитку потенціалу туристичної галузі внаслідок участі у кластері

Джерело: (розроблено автором)

Досліджуючи умови і чинники збалансованого розвитку потенціалу туристичної галузі, необхідно зазначити, що в даний час велике значення надається різним технологіям і інтегрованим утворенням в організації туристичної діяльності, що позитивно впливає на стан збалансованості певних туристичних областей.

До перспективних форм інтегрованих утворень належать, в першу чергу, кластерні технології, які визначаються як форми найбільш ефективного співіснування і взаємодії підсистем (економічної, соціальної, екологічної) туристичної галузі. Кластер як інтегрований елемент туристичної галузі області призводить до позитивних і негативних синергетичних ефектів, однак при зростанні ефективності пов'язаних туристичних областей і економії на трансакційних витратах, позитивні синергетичні ефекти переважають (рис. 2).

Участь у кластері призводить до низки переваг, в основі яких закладено більш ефективне використання ресурсів і вигод для його учасників: від участі в спільних інвестиційних і інноваційних проектах, що вже є стратегічною перевагою при рівних умовах, при виході на нові сегменти ринку, зниження трансакційних витрат тощо.

Висновки

Таким чином, перехід до збалансованого розвитку потенціалу туристичної галузі внаслідок участі в кластері сприятиме:

- 1) забезпеченню оптимального використання ресурсів навколишнього середовища як ключового елементу збалансованого розвитку потенціалу туристичної галузі, з метою підтримки основних екологічних процесів і збереження природної спадщини біологічного різноманіття;
- 2) збереженню соціально-культурних особливостей, які приймаються спільнотою, їх культурної спадщини та традиційних звичаїв, а також покращенню взаєморозуміння різних культур та їх сприйняття;
- 3) забезпеченню реалізації довгострокових соціально-економічних програм і проєктів, включаючи постійну зайнятість населення

і розширення можливості використання отриманих прибутків.

Збалансований розвиток потенціалу туристичної галузі може бути забезпечено тільки за умови формування сучасної професійної системи управління в межах кластера, що сприятиме стабільному, узгодженому функціонуванню та розвитку інтегрованої економічної, соціальної та екологічної підсистем.

Збалансований розвиток потенціалу туристичної галузі внаслідок участі у кластері орієнтований на довгострокову перспективу і раціональне використання наявного потенціалу туристичної галузі, при цьому не перевищує гранично допустимі навантаження на екологічне середовище. Цей підхід дозволить:

1. Забезпечити комплексне використання загальноприйнятих постулатів збалансованого розвитку потенціалу туристичної галузі.
2. Прийняти до уваги фактор часу при досягненні збалансованості функціонування цілісного інтегрованого стратегічного розвитку областей країни.
3. Встановити взаємозв'язок між екологічною підсистемою і антропогенною діяльністю людини.

Цілісна концепція збалансованого розвитку потенціалу туристичної галузі, на наш погляд, має послідовно реалізуватися за певними етапами, або стадіями: визначення місії, мети, завдань, принципів збалансованого розвитку потенціалу туристичної галузі; визначення суб'єктів системи управління; оцінка туристичного потенціалу і можливостей областей країни; вибір напряму руху на основі принципів збалансованого розвитку потенціалу туристичної галузі; формування та вибір стратегії збалансованого розвитку потенціалу туристичної галузі; реалізація стратегії розвитку потенціалу туристичної галузі (розробка програми бюджетів і процедур); аналіз ефективності та результативності стратегії збалансованого розвитку потенціалу туристичної галузі.

Liudmyla GOLOVKOVA^{1*}, Yuliia YUKHNOVSKAYA^{2*}

1* Doctor of Economics, Professor, Head of the Department of Finance and Economic Security, Dnipro National University of Railway Transport named after Academician V. Lazaryan, e-mail: g.liudmila22@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-5473-6644

2* Doctor of Economics, Associate professor, Head of the Department Management and Tourism, Khortytsia National Educational and Rehabilitation Academy, e-mail: yuhnovskaj@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-1643-0825

FORMATION OF A COMPLETE CONCEPT OF BALANCED DEVELOPMENT OF THE POTENTIAL OF THE TOURIST INDUSTRY OF THE REGIONS OF UKRAINE

The article proposes and substantiates a holistic concept of balanced development of the potential of the tourism industry. This concept is based on the methodology of marginalism and the philosophy of positivism, hedonism and utilitarianism and consists of a set of sequential and logical stages. The concept covers economic activities related to the balancing of market activities and non-market activities at different levels of government and non-government. The authors of the article determined the classification of parameters that affect the balance of development of the potential of the tourism industry in the regions of Ukraine, working from the outside, as well as certain internal factors formed within the region itself. The most important classification feature of the parameters for the balanced development of the potential of the tourism industry of the regions and the country is the relationship of structural elements (tourist centers, tourist areas, etc.). This study defines the formation of new opportunities and benefits with a balanced development of the potential of the tourism industry as a result of participation in the cluster.

Keywords: balanced development, potential, tourism industry, holistic concept, social subsystem, economic subsystem, environmental subsystem

REFERENCES

1. Antonenko I. (2005). Turystychna renta v lisoresursnii sferi [Tourist rent in the forestry sphere]. Proceedings of the *Turyzm v Ukraini: suchasnyi stan ta priorytety rozvytku (Ukraine, Lviv)*. pp. 132–138. [in Ukrainian].
2. Zberezhennia i stalji rozvytok Karpat. [Preservation and sustainable development of the Carpathians]. URL: http://www.heifer.org.ua/heifer/files/Staly_rozvytok_Karpat.pdf. [in Ukrainian].
3. Zelinskyi I. (2001). Pro statystychnu otsinku rekreatsiino-ozdorovchoho zabezpechennia naselennia v rehioni [About statistical estimation of recreational and improving maintenance of the population in the region]. *Rehionalna ekonomika. Dodatok «Rehiony Ukrainy. Ekonomiko-statystychni porivniannia»*. Vol. 2. Pp. 28–32.
4. Zorin I. V., Zorin A. I., Irisova T. A. et al. (2001). *Tourism management. Tourism and industry systems*. Moscow: Finance and statistics. [in Russian].
5. Muzychenko-Kozlovska O.V. (2000, 2012). *Ekonomichne otsiniuvannia turystychnoi pryvablyvosti terytorii* [Economic assessment of the tourist attractiveness of the territory]. Lviv: Novyi svit. [in Ukrainian].
6. Sirenko K.V. (2010). Analiz turystychnoho rynku Ukrainy v suchasnykh umovakh rozvytku ekonomiky [Analysis of the tourist market of Ukraine in modern conditions of economic development]. *Aktualni problemy ekonomiky* Vol. 12. Pp. 70–74. [in Ukrainian].
7. Tkachenko T.I. (2006). sustainable tourism development: theory, methodology, business realities. Kyiv: Kyiv. nats. torh.-ekon. un-t. [in Ukrainian].
8. Trehubov O.S. Udoskonalennia orhanizatsiino-upravlinskykh mekhanizmiv pidpriemstv turystychnoi sfery [Improving the organizational and managerial mechanisms of tourism enterprises]. *Efektivna ekonomika*. URL: www.economy.nayka.com.ua. [in Ukrainian].
9. V. Vakulenko, I. Valentiuk, V. Hryban et al. (2003). *Tourism and protection of cultural heritage: Ukrainian experience*. Yu. Lebedynskoho, V. Vakulenko, M. Onysko (Ed.). Kyiv: KIS. [in Ukrainian].
10. Shkola I.M. (2003). *Management of the tourism industry*. Chernivtsi: ChTEI KNTEU
11. Yukhnovska Y. (2019). Formuvannia kontseptsii stratehichnogo upravlinnia rozvytkom potentsialu turystychnoi haluzi v Ukraini ta yii rehionakh [Formation of the concept of strategic management of the potential development of the tourism industry in Ukraine and its regions]. *Halytskyi ekonomichnyi visnyk*. Vol. 2(57). Pp. 18–27.

Стаття надійшла до редакції: 28.11.2021

Received: 2021.11.28

УДК 338.3

САДУЛА Л.М.^{1*}, ХАННУФ К.Є.^{2*}, СОГУЙКО Р.Р.^{3*}

^{1*} к.е.н., доцент кафедри менеджменту і соціально-гуманітарних дисциплін, Львівської філії Європейського університету, e-mail: sadulalubov1954@gmail.com, ORCID 0000-0002-1951-287X

^{2*} аспірант кафедри фінансів та економічної безпеки Українського державного університету науки і технологій, e-mail: katerinahann@gmail.com

^{3*} магістр кафедри менеджменту і соціально-гуманітарних дисциплін, Львівської філії Європейського університету, e-mail: Sogujko@ukr.net, ORCID 0000-0001-9293-6321

ФОРМУВАННЯ ПРОЦЕСІВ СТРАТЕГІЧНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ ПІДПРИЄМСТВ МАЛОГО БІЗНЕСУ В УМОВАХ КРИЗИ

Мета. Визначити роль держави у діяльності підприємств малого бізнесу в умовах кризи, напрями підтримки малого та середнього підприємництва. Узагальнити важливі чинники впливу на діяльність підприємств малого бізнесу в умовах кризи. Запропонувати оновлені управлінські інструменти щодо удосконалення процесів стратегічного менеджменту у підприємствах, а саме: «процеси реінжинірингу», впровадження яких забезпечить їх інноваційний розвиток. **Методика.** Методичну основу наукового дослідження, з питання формування процесів стратегічного менеджменту підприємств малого бізнесу в умовах кризи, становлять урядові документи, матеріали Державної служби статистики України, матеріали Міністерства економіки України та ін. Автори пропонують впроваджувати у діяльність підприємств у сучасних кризових умовах «процеси реінжинірингу» та зазначають найважливіші з них. **Результати.** Наукове дослідження з даної теми передбачало дослідження авторами низки нормативно-правових документів, які регулюють діяльність малих підприємств, стану розвитку малого бізнесу та підприємництва в Україні, а також показників України в «Індексі політики у сфері МСП: Країни Східного партнерства 2020». **Наукова новизна.** Автори вважають, що підприємства малого бізнесу в Україні, які функціонують в умовах кризи, для більш динамічного зростання, повинні періодично аналізувати стратегічні плани, робити узагальнюючі висновки відповідно до ринкових умов та впроваджувати «процеси реінжинірингу». **Практична значимість.** Впровадження «процесів реінжинірингу» в умовах кризи у діяльність підприємств, створює для них нові можливості, а саме: легше адаптуватися до негативних впливів, оптимізувати діяльність підприємств, попередити можливі майбутні втрати, забезпечити вищий рівень економічного розвитку тощо.

Ключові слова: криза економічна, малий бізнес, реінжиніринг, реінжиніринг бізнес – процесів

Постановка проблеми

Розвиток вітчизняних підприємств малого бізнесу в умовах кризи ставить їх в такі умови, які вимагають постійного моніторингу ситуацій у яких вони функціонують, постійної оцінки впливу нових факторів ризику на діяльність підприємств, а також аналізу впливу загальних тенденцій розвитку національної економіки та ролі держави у цих процесах.

До факторів, які здійснюють вплив на діяльність підприємств малого бізнесу варто віднести наступні: фактори макро- та мікросередовища; технології управління, які використовують підприємства; рівень професіоналізму управлінського персоналу підприємств; купівельна спроможність населення; інфляційні ризики; фінансовий стан підприємств тощо. Надзвичайно

важливим у діяльності підприємств малого бізнесу в умовах кризи є правильний вибір технології управління.

Саме тому, предметом дослідження у даній статті є роль держави у діяльності підприємств малого бізнесу в умовах кризи; формування процесів стратегічного менеджменту підприємств малого бізнесу в умовах кризи; оновлення технологій управління підприємствами, що забезпечать вищий рівень їх економічного розвитку, забезпечить створення нових робочих місць тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Дослідження формування процесів стратегічного менеджменту підприємств малого бізнесу в умовах кризи - питання багатостороннє. «Криза економічна -

глибокий розлад економічної системи, спосіб тимчасового вирішення її суперечностей [1.,С.132]. Розглянемо у даному науковому дослідженні проблему стратегічного управління підприємствами малого бізнесу в умовах кризи з врахуванням таких аспектів: - ролі держави у діяльності підприємств малого бізнесу в умовах кризи, а також нормативно-правовому забезпеченні їх функціонування та розвитку; - врахування досвіду наукових досліджень зарубіжних і вітчизняних авторів щодо формування стратегічного менеджменту підприємств в умовах кризи під впливом появи нових чинників ризику.

Щодо ролі держави у підтримці підприємств малого бізнесу в умовах кризи, прийнято Закон України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні», зі змінами та доповненнями внесеними згідно із Законами №540 – IX від 30.03.2020р.; №1071 – IX від 4.12.2020р. Закон України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні», зі змінами та доповненнями внесеними згідно із Законами №540 – IX від 30.03.2020р.; №1071 – IX від 4.12.2020р. визначає правові та економічні засади державної політики у сфері розвитку малого та середнього підприємництва, визначає мету, принципи, основні напрями державної політики у сфері розвитку малого та середнього підприємництва в Україні, інфраструктурну підтримку; фінансову державну, інформаційну, консультаційну підтримку тощо [2]. Реформа щодо «Підтримки малого та середнього підприємництва на 2020-2022 роки» передбачає «створення сприятливих умов для розвитку сильного і конкурентоспроможного сектору малого і середнього підприємництва, враховуючи тимчасово обмежені можливості фінансової підтримки та значні виклики, що

постали перед країною» [2]. Реформа «Підтримки малого та середнього підприємництва на 2020-2022 роки» передбачає реалізацію заходів підтримки малого та середнього бізнесу, спрямованих на:забезпечення доступу до фінансів;забезпечення доступу до ринків;створення інфраструктури розвитку малого та середнього бізнесу тощо. Так, зокрема, передбачається: розв'язання проблеми з ліквідністю малого та середнього бізнесу шляхом впровадження заходів, спрямованих на збереження робочих місць, спрощення доступу до фінансів та зменшення витрат бізнесу. Також з метою поліпшення доступу до фінансів передбачається створення та забезпечення ефективної діяльності низки фондів, які дозволять забезпечити більш сприятливі умови функціонування та розвитку підприємств малого бізнесу в умовах кризи;розширення доступу до ринків шляхом залучення малого та середнього бізнесу до здійснення заходів із соціально-економічного розвитку окремих територій;проведення оптимізації регулювання та полегшення адміністративних процедур для малого та середнього бізнесу, що супроводжуватиметься створенням ефективної інфраструктури підтримки підприємництва [2].

Важливим документом, за матеріалами Міністерства економіки України, стану розвитку малого бізнесу та підприємництва в Україні, є «Індекс політики у сфері МСП Країни Східного партнерства 2020» та «Оцінка стану реалізації Акту про малий бізнес для Європи» [3]. Відповідно до проведеного дослідження було розраховано показники України в Індексі політики у сфері МСП (рис.1) [3].

Показники України в Індексі політики у сфері МСП [3].

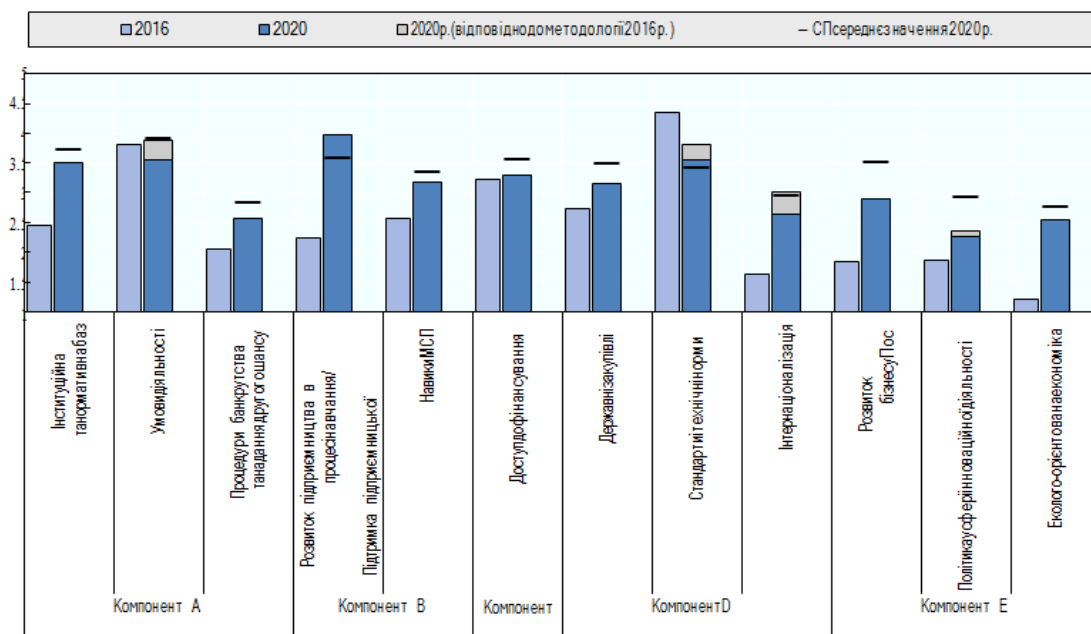

Рис.1. Показники країн за напрямками, 2020р. у порівнянні з 2016р.

Джерело: [3]

Нижче представлено показники України 2016р., (табл.1.) [3].
політики у сфері МСП, 2020р. у порівнянні з

Таблиця 1

Показники України в Індексі політики у сфері МСП, 2020 р. у порівнянні з 2016р.

Джерело: [3]

Компонент	Напрямок	УК 2020	УК 2016	СП середнє значення 2020р.	УКР2020 (методологія 2016р.)
А	Інституційна та законодавча база	3,50	2,45	3,74	3,50
	Умови діяльності	3,55	3,81	3,92	3,89
	Банкрутство та другий шанс	2,56	2,05	2,85	2,38
В	Навчання підприємництва/Підприємництво серед жінок	3,98	2,25	3,58	Дані відсутні
	Навики МСП	3,19	2,56	3,36	Дані відсутні
С	Доступ до фінансування	3,31	3,22	3,57	3,23
	Державні закупівлі	3,17	2,73	3,49	3,17
D	Стандарти і технічні норми	3,55	4,34	3,43	3,81
	Інтернаціоналізація	2,64	1,63	2,96	3,02
E	Послуги з розвитку бізнесу	2,90	1,84	3,53	2,90
	Політика у сфері інноваційної діяльності	2,28	1,86	2,92	2,35
	Еколого-орієнтована економіка	2,54	1,22	2,77	2,54

Варто зазначити, що низка зарубіжних і вітчизняних авторів досліджувала різні аспекти функціонування та розвитку підприємств в умовах кризи. До них варто віднести таких науковців: Мочерний С.В., [1] Аакер Д.А., [4] Адізес І.К., [5] Дафт Л.Р., [6] Довгань Л., [7] Головкова Л.С., [8] Дяченко Л., [8] Князевич А.О., [9,10] Котлер Ф., [11] Кривозв'язюк І., [12] Мочерний С.В. [13] та інші. Результати наукових досліджень, у контексті процесів стратегічного менеджменту підприємств в умовах кризи, є важливим джерелом впровадження інновацій у підприємствах, що дозволить зменшити дію ризикових факторів у них.

Формулювання цілей статті

Визначити роль держави у діяльності підприємств малого бізнесу в умовах кризи, напрями підтримки малого та середнього підприємництва. Узагальнити важливі чинники впливу на діяльність підприємств малого бізнесу в умовах кризи. Запропонувати оновлені управлінські інструменти щодо удосконалення процесів стратегічного менеджменту у підприємствах, а саме: «процеси реінжинірингу», впровадження яких забезпечить їх інноваційний розвиток.

Виклад основного матеріалу

Дослідження даної наукової теми показали, що економічна категорія «малий бізнес» - самостійне організаційно – правове та господарське новаторство власників малих підприємств власним коштом і на власний ризик на основі оперативнішого управління, швидшої адаптації до постійно змінюваних потреб споживачів, реалізації підприємницьких ідей для привласнення підприємницького доходу і реалізації рис підприємця [1, с.230]. Господарська діяльність малого бізнесу передбачає наступне: повну економічну відповідальність, інноваційність, задоволення попиту споживачів та розширення асортименту продукції, гнучку та адаптивну систему управління, адаптацію до умов конкуренції на ринку товарів і послуг, зниження обсягів витрат та собівартості товарів і послуг, зниження рівня запасів, отримання максимального підприємницького доходу тощо. Слід зазначити, що кризові явища, які є характерними для національної економіки та

економіки інших країн світу, характеризуються змінами та невизначеністю, появою нових негативних факторів впливу, що створює суперечності у розвитку економічних систем. В умовах кризи відбуваються зміни власності та господарських механізмів, зміни організаційно-економічних та техніко-економічних відносин між учасниками ринку, посилюється роль держави у цих процесах [12., с.132]. Виявлено, що процеси стратегічного менеджменту, які є актуальними для учасників ринку товарів і послуг в умовах кризи, створюють для підприємств передумови для «тривалої життєздатності у нестабільній ситуації» [12., с.311]. Нова управлінська філософія, яку використовують учасники малого бізнесу, передбачає системний підхід в управлінні підприємствами. Саме системний підхід в управлінні підприємствами малого бізнесу дозволяє краще прогнозувати появу зовнішніх факторів впливу, як позитивних так і негативних, а також визначити необхідні майбутні зміни у цих підприємствах.

На прикладі діяльності Моршинського заводу мінеральних вод «Оскар», що виробляє фасовану мінеральну воду ТМ «Моршинська» до негативних зовнішніх факторів впливу варто віднести зміни клімату. Саме глобальні кліматичні зміни, що відбуваються на планеті, вимагають координації зусиль учасників ринку у цьому сегменті. Кліматичні зміни та нестачу водних ресурсів прогнозують науковці і для України. До низки важливих чинників впливу на діяльність підприємств варто віднести наступне: (табл.2).

Варто зазначити, що в сучасних кризових умовах розвитку підприємств малого бізнесу є необхідним пошук оновлених управлінських інструментів, які забезпечать вищий рівень ефективності їх діяльності. До таких оновлених управлінських інструментів, які варто використовувати при антикризовому управлінні, варто віднести «реінжиніринг бізнес – процесів». За Р. Дафтом «реінжиніринг – радикальна реорганізація прийнятих в організації бізнес – процесів, результатом якої стає різке зниження витрат, підвищення якості товарів, рівня сервісу і швидкості» [6., с.402]. Д. А. Аакер вважає, що «реінжиніринг – це пошук і впровадження радикальних змін і діяльності компанії для досягнення прориву» [4., с.496]. «Реінжиніринг бізнес – процесів» - це

докорінна перебудова всіх аспектів діяльності підприємства, з метою досягнення головних цілей щодо зниження витрат, підвищення якості товарів чи послуг, рівня сервісу;

істотного покращення діяльності та фінансових результатів; підвищення продуктивності тощо» [13].

Таблиця 2

Важливі чинники впливу на діяльність підприємств малого бізнесу в умовах кризи

Джерело: узагальнено авторами за матеріалами [1., 13].

ЗОВНІШНІ ЧИННИКИ ВПЛИВУ НА ДІЯЛЬНІСТЬ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ КРИЗИ	ВНУТРІШНІ ЧИННИКИ ВПЛИВУ НА ДІЯЛЬНІСТЬ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ КРИЗИ
Фактори інфраструктури	Місія, цілі, завдання, цінності, культура, етичні внутрішні організаційні відносини
Політико – правові фактори	Структура, розподіл функцій, прав і ресурсів
Демографічні фактори	Інтелектуальний капітал
Конкуренція	Стиль управління
Стан розвитку ринку та ринок, на якому функціонує підприємство	Стратегії виробництва товарів і послуг, сегментація ринку, цінова політика
Кризові явища	Якість товарів і послуг
Природне середовище	Рівень задоволення споживачів
Науково – технічний прогрес тощо	Канали розподілу товарів і послуг
	Інвестиційні та інноваційні програми розвитку підприємств

Виявлено, що на діяльність Моршинського заводу мінеральних вод «Оскар», в умовах кризи, здійснюють вплив такі чинники: - державне регулювання розвитку національної економіки; - кризові явища, їх специфіка, тривалість дії тощо; - зміна сукупних

пропозицій підприємств – конкурентів; - зміна умов конкуренції; - скорочений попит на продукцію підприємства, що зумовлюють інші чинники впливу; - нецінові чинники впливу тощо (рис.2.).

Індекси промислової продукції

(у % до відповідного періоду попереднього року, наростаючим підсумком)

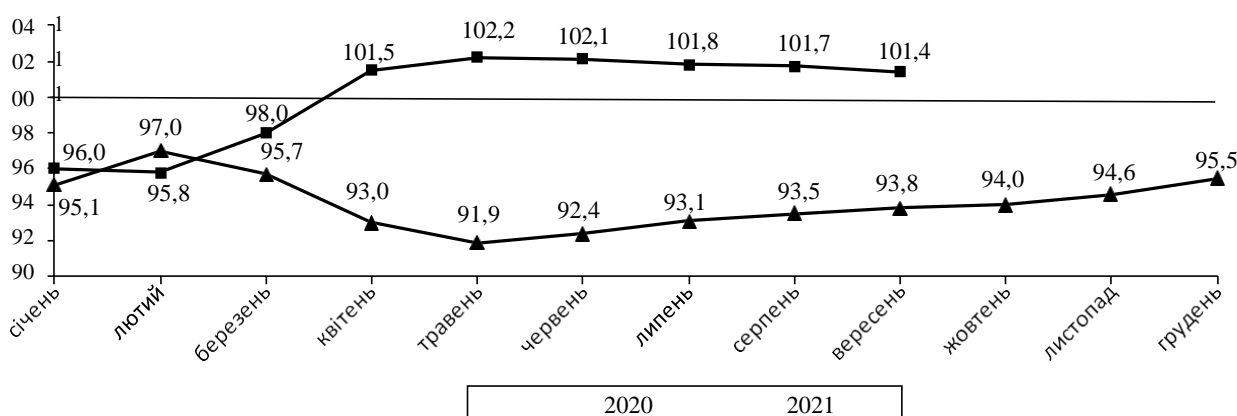

Рис.2. Індекси промислової продукції за 2020-2021р.

Джерело: [14]

Аналіз даних Державної служби статистики, індекси промислової продукції, підтверджує, що галузь, до сфери діяльності якої відноситься Моршинський завод мінеральних вод «Оскар», не відображає динамічне зростання. Динаміка індексів промислової продукції споживчих товарів короткострокового використання, за даними Державної служби статистики, за період:

- січень – вересень 2019 – 2021 р. характеризується так: січень – вересень 2021 р. порівняно до аналогічного періоду 2020 р. – 91, 6%;
- січень – вересень 2020 р. порівняно до аналогічного періоду 2019 р. – 99, 1% [14].
- Індекси промислової продукції по Львівській області характеризуються наступним чином:
- січень - вересень 2021 р. порівняно до аналогічного періоду 2020 р. – 106, 1%;
- січень – вересень 2020 р. порівняно до аналогічного періоду 2019 р. – 104, 3% [14].

Необхідність забезпечення більш динамічного економічного зростання підприємств в умовах кризи, удосконалення процесів стратегічного менеджменту, автори пропонують здійснювати такі «процеси

Висновки

Відповідно до проведеного дослідження, щодо формування процесів стратегічного менеджменту підприємств малого бізнесу в умовах кризи, та отриманих результатів, варто зазначити наступне:

1. Кризові явища, які впливають на діяльність підприємств, характеризуються підвищенням рівня витрат і собівартості продукції, обмеженістю ресурсів, зниженням купівельної спроможності населення, зниженням рівня їх прибутковості тощо.
2. Ситуація на ринку виробництва та продажу товарів і послуг в умовах кризи, вимагає пошуку оновлених інструментів управління підприємствами, до одного з яких варто віднести «реінжиніринг бізнес – процесів».

реінжинірингу»:

- проаналізувати ділові процеси підприємства, виявити нові можливості їх покращення;
- переосмислити бізнес – процеси підприємства та привести їх до більш узгодженого стану із стратегією його діяльності, з урахуванням інтересів бізнес – партнерів;
- проаналізувати тенденції зростання витрат підприємства, обсяги їх сум, часові періоди та виробити механізми їх зменшення без втрати якості продукції, послуг тощо;
- проаналізувати продуктивність праці персоналу, виявити нові можливості кращої адаптації персоналу до впровадження змін у підприємстві;
- проаналізувати рівень якості товарів чи послуг підприємства та виявити нові можливості забезпечення їх вищого рівня;
- проаналізувати організаційну структуру підприємства, привести її у відповідність до такої, яка буде більш гнучкою, швидше реагуватиме на зміни умов ринку;
- укласти програму розвитку підприємства, відповідно до процесів реінжинірингу, які впроваджено тощо.

3. Зміст «процесів реінжинірингу», як оновленої стратегії менеджменту підприємств в умовах кризи, полягає у здійсненні таких дій: аналіз ділових процесів і виявлення нових можливостей зміни ситуації; створення умов для більш кращої адаптації персоналу до впровадження змін у підприємствах; приведення до відповідного стану організаційної структури підприємства, яка є більш гнучкою, швидше реагує на зміни умов ринку тощо.
4. Важливим у формуванні процесів стратегічного менеджменту підприємств в умовах кризи, є формування оновленої програми його розвитку, з урахуванням запланованих і впроваджених бізнес – процесів, які найкраще відповідають вимогам ситуації, у якій перебуває підприємство.

SADULA L.^{1*}, XANNUF K.^{2*}, SOGUIKO R.^{3*}

1* Ph D in Economic Sciences, Associate Professor, Department "Management and Socio-Humanitarian Disciplines", Separate subdivision Lviv Branch of European University, e-mail: sadulalubov1954@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-1951-287X

2* Graduate student of the Department of Finance and Economic Security, Ukrainian State University of Science and Technology, Ukraine, e-mail: katerinahann@gmail.com

3* Master Department "Management and Socio-Humanitarian Disciplines", Separate subdivision Lviv Branch of European University, e-mail: Sogujko@ukr.net, ORCID ID: 0000-0001-9293-6321

FORMATION OF PROCESSES OF STRATEGIC MANAGEMENT OF SMALL BUSINESS ENTERPRISES IN CRISIS CONDITIONS

Purpose. To define the role of the state in small business activity in crisis conditions, directions of support of small and medium enterprises. Summarize the important factors that influence small business activity in the crisis. To update management tools on improvement of strategic management processes in enterprises, namely: "Reengineering processes", implementation of which will ensure their innovative development. **Method.** The methodological basis of the scientific research, on the issue of formation of processes of state mismanagement of small business enterprises in crisis conditions, are government documents, material of the State Statistics Service of Ukraine, materials of the Ministry of Economy of Ukraine, etc. The authors propose to introduce in to the activity of enterprises in the modern crisis conditions "Reengineering processes" and note the most important ones. **Results.** There search on this topic included research by authors of a number of normative and legal documents regulating small enterprises, the state of small business and entrepreneurship development in Ukraine, as well as indicators of Ukraine in the "Index of SME Policy: Eastern Partnership countries 2020". **Scientific novelty.** The authors believe that small business enterprises in Ukraine, which operate in crisis conditions, for more dynamic growth, should periodically analyze strategic plans, make generalizing conclusions in accordance with market conditions and implement "reengineering processes". **Practical significance.** Introduction of "Reengineering processes" in the conditions of crisis into the activity of enterprises creates new opportunities for them, namely: It is easier to adapt to negative influences, to optimize the activity of enterprises, to prevent possible future losses, to provide higher level of economic development, etc.

Keywords: Economic crisis, small business, reengineering, business process reengineering

REFERENCES

1. Mochernyi, S.V. (2001). *Ekonomichna entsyklopediia: Vol.2*. Kyiv, Ukraine: Vydavnychiy tsentr «Akademii».
2. Official portal of the Verkhovna Rada of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>.
3. Official portal of the Ministry of Economy of Ukraine URL: <https://me.gov.ua>.
4. Aaker, D.A. (2002). *Strategic market management*. St. Petersburg: Peter.
5. Adizes I.K. (2019). *How to overcome the crisis of management*. Fabula.
6. Daft, R. L. (2002). *Menedzhment (2nd ed.)*. Piter.
7. Dovgan L., Karakai Yu., Artemenko L. (2019).
8. Golovkova L S, Dyachenko L A, (2016). Reengineering of business processes in the development of railway tourism in Ukraine. "Problems of Transport Economics". Issue. 12. pp. 67-76.
9. Kniazevych, A.O. (2018), *Upravlinnia infrastruktury z zabezpechenniam innovatsijnoho rozvytku ekonomiky [Management of infrastructure support of innovative development of economy]*, Volyn'ski oberehy, Rivne, Ukraine.
10. Kniazevych A., Olikhovskiy V., Olikhovska M. Clustering of the economy as a means of developing an innovation infrastructure. *Baltic Journal of Economic Studies*. Vol. 7. No. 3 June. 2021. pp. 134-139.
11. Kotler, F., & Keller, K. (2008). *Marketing — Menedzhment*. SPb., Russian Federation: Piter.
12. Kryvozyazyuk I. (2020). *Anti-crisis management of the enterprise / I. Kryvozyazyuk*. - Condor
13. Mochernyi, S.V. (2002). *Ekonomichna entsyklopediia: (Vol.3)*. Kyiv, Ukraine: Vydavnychiy tsentr «Akademii».
14. Ofitsiyniy sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy [Advertisement]. (n.d.). URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Стаття надійшла до редакції: 28.11.2021

Received: 2021.11.28

УДК486.3:005

САДУЛА Л.М.^{1*}, ВЕЛИЧКО О.О.^{2*}, ДОБРИК Л.О.^{3*}

^{1*} к.е.н., доцент кафедри менеджменту і соціально-гуманітарних дисциплін, Львівської філії Європейського університету, e-mail: sadulalubov1954@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-1951-287X

^{2*} магістр кафедри менеджменту і соціально-гуманітарних дисциплін, Львівської філії Європейського університету, e-mail: vzprod2196@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-5088-9221

^{3*} доц., к.е.н., доцент кафедри фінансів та економічної безпеки Дніпровського національного університету залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна, e-mail: liliadobrik@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-3853-9285

УПРАВЛІННЯ КОМУНІКАТИВНИМИ ПРОЦЕСАМИ ПІДПРИЄМСТВ У СУЧАСНИХ УМОВАХ: МОТИВАЦІЙНІ АСПЕКТИ ВЗАЄМОДІЇ ІЗ СПОЖИВАЧАМИ

Мета. Метою наукової праці є дослідження комунікативних процесів підприємств в сучасних умовах, з урахуванням мотиваційних аспектів взаємодії із споживачами та зміни поведінки їх на ринку товарів і послуг. Запропонувати перспективні напрями взаємодії підприємств із споживачами товарів і послуг у сучасних умовах розвитку ринку та засоби їх досягнення. Це забезпечить вищий рівень вигід, які отримують споживачі при купівлі товарів чи послуг підприємств, що краще збалансує економічні та іміджеві результати діяльності усіх учасників ринку. **Методика.** Методичну основу дослідження становлять наукові праці зарубіжних та вітчизняних авторів з даного питання, матеріали Державної служби статистики України, Міністерства Фінансів України, а також інша доступна інформація з офіційних сайтів. Автори вважають, що мотиваційні аспекти взаємодії із споживачами на товари чи послуги підприємств, в сучасних умовах розвитку національної економіки, під впливом різних чинників, можна активізувати через їх мотивацію. **Результати.** У статті досліджено сутність комунікативних процесів підприємств, загальну цінність для споживачів, сукупність вигід для них та загальні витрати, що дозволяють їм зробити порівняння та прийняти остаточне рішення щодо купівлі товарів чи послуг. Автори запропонували основні концептуальні засади, що впливатимуть на мотивацію споживачів купувати певні товари чи послуги підприємств та засоби їх досягнення. Це створить нові можливості для більш успішної взаємодії між підприємствами та споживачами, підвищить рівень їх задоволення, об'єднає цілі економічної поведінки учасників ринку товарів і послуг, а також зменшить ризики для учасників таких процесів. **Наукова новизна.** Авторами доведено, що в сучасних економічних умовах поведінка споживачів зазнає еволюції. Підприємства повинні враховувати різні аспекти такої еволюції, у т.ч. мотиваційні аспекти. У статті запропоновано, для практичного впровадження підприємствами, низку практичних заходів та засоби їх досягнення. **Практична значимість.** Впровадження у практичну діяльність запропонованих авторами перспективних напрямів взаємодії підприємств із споживачами товарів і послуг у сучасних умовах розвитку ринку та засобів їх досягнення - збільшить обсяги продажу товарів та послуг, активізує ринковий попит, забезпечить інноваційний розвиток підприємств, краще збалансує взаємодію учасників ринку, підвищить рівень задоволення споживачів тощо.

Ключові слова: комунікативні процеси, мотивація, загальна цінність для споживача, аналіз мотиваційний

Постановка проблеми

Комунікативні процеси, які відбуваються в умовах взаємодії підприємств з виробництва товарів і послуг із споживачами, є надзвичайно важливими. Сучасний стан розвитку національної економіки, її фінансові результати, за даними Державної служби статистики України, дають підстави стверджувати, що є необхідним пошук шляхів із підвищення рівня прибутковості підприємств. До нових

можливостей, які варто врахувати учасникам ринку товарів і послуг, належать комунікативні процеси із споживачами, а саме: їх мотивація до купівлі товарів чи послуг конкретного підприємства. Сучасні ринкові умови, у яких функціонує ринок товарів і послуг, змінюються під впливом низки зовнішніх та внутрішніх факторів, а саме: політичний стан країни, кризові явища, інфляційні ризики, демографічні чинники, природні катаклізми тощо.

До вагомого чинника впливу на діяльність підприємств у сучасних умовах варто віднести і епідеміологічний стан країни. Вплив коронавірусної хвороби став ще одним загрозливим чинником для розвитку національної економіки та підприємств, учасників ринку товарів і послуг.

Зміна структури національної економіки зумовлює пошук шляхів для оптимізації її розвитку. До однієї із таких можливостей, що дозволяють оптимізувати діяльність підприємств у сучасних умовах, варто віднести управління комунікативними процесами у них. Комунікативні процеси у підприємствах варто розглядати, як один із важливих ресурсів, що дозволить покращити економічні результати діяльності, краще підготуватися до майбутніх впливів кризових явищ, покращити взаємодію із споживачами та індивідуалізувати взаємовідносини між ними та підприємством.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Дослідження даної наукової теми показали, що: комунікативні процеси це — обмін інформацією між людьми, тобто між відправником та отримувачем інформації; аналіз можливих помилок при прийомі та відправленні повідомлень; побудова інформаційного матеріалу, який буде опрацьовано між відправником та отримувачем її; зворотній зв'язок між учасниками комунікативних процесів; пошук способів подолання бар'єрів у комунікативних процесах [5., С. 648-649]. Розглянемо, як саме можна покращити мотиваційні аспекти взаємодії із споживачами, що є важливим чинником управління комунікативними процесами підприємств. У наукових дослідженнях низки авторів: у наукових дослідженнях Д.А. Аакера [1], Р.Д. Блекуелла, П.У. Мініарда, Д. Ф. Енджела [2], Ф. Котлера [3], багато уваги приділено питанню комунікативних процесів із споживачами, ефективного управління поведінкою споживачів на ринку товарів і послуг, а також індивідуалізації їх взаємовідносин з підприємствами. Варто взяти також до уваги наукові дослідження зарубіжних та вітчизняних авторів, які можуть допомогти учасникам ринку товарів і послуг оптимізувати поведінку та взаємодію із споживачами у контексті мотиваційних

аспектів. За Р. Дафтом «мотивація – це сили, які існують всередині або поза людиною, які спонукають у ній ентузіазм і наполегливість при виконанні певних дій [4., С.609]. За Ф. Котлером досліджено, що «загальна цінність для споживача — сукупність вигод, які він очікує отримати, придбавши товар чи послугу» [3, с. 76].

Складність даного питання, комунікативні процеси із споживачами, які спонукають їх купувати або не купувати продукцію чи послуги певних підприємств — якісна сторона індивідуалізації відносин споживачів та підприємств. Керівники підприємств, в сучасних умовах розвитку національної економіки та під впливом нових чинників, повинні у комунікативних процесах із споживачами врахувати в умовах обмеженості їх ресурсів, які дедалі частіше зустрічається на практиці, наступне:

- у різних споживачів змінилися концепції, ідеї, точки зору щодо придбання очікувань від купівлі конкретного товару чи послуги під впливом еволюції поведінки споживачів;
- споживачі прагнуть для себе максимально поєднати оптимальну ціну і високу якість товару чи послуги, що планують купити та порівняти майбутні вигоди;
- розчарування, яке відчув споживач, придбавши певний товар чи послугу, стане основою його майбутніх рішень: не купувати більше їх у цьому підприємстві.

Модель аналізу процесу поведінки споживачів ЕКВ (1968 р.) авторів Джеймса Енджела, Девіда Коллата та Роджера Блекуелла була початковим дослідженням цієї теми. Коли до досліджень поведінки споживачів долучився Пол Мініард, ця модель стала «організуючою системою координат для більшості книг із поведінки споживачів і для маркетингових програм у багатьох організаціях. На доповнення до попередніх моделей поведінки споживачів автори запропонували нову модель CDP (2001 р.) як модель процесу прийняття рішень споживачем» [2, с. 18]. Вона відображає процес прийняття споживачем нового рішення на ринку товарів та послуг щодо їх купівлі. Основними блоками цієї моделі є такі: джерела інформації для споживача, які необхідні для прийняття нового рішення, обробка маркетингової інформації, етапи процесу прийняття

рішення про купівлю товарів чи послуг, оцінка товару (послуги) та її марки, вплив мотивації (включаючи індивідуальні характеристики споживача), вплив зовнішнього середовища [2,с.40].

Аналіз мотиваційний – маркетингове дослідження причин і умов, які визначають поведінку споживача на ринку, дає змогу з'ясувати характер інформації, яку використовує споживач під час пошуку необхідного товару (послуги), мотивацію рішень на користь певного товару (послуги) [5,с. 43]. До основних мотивів, що спонукають споживачів купувати певні товари (послуги), належать потреби, інстинкт, емоції, настанови, цінності, ідеали. Формами вияву мотивів споживачів є: бажання, прагнення, схильність, можливості, внутрішня рушійна сила, внутрішнє спонукання людини до моральності, моральної поведінки тощо. Дослідження показали, що зміна мотивів та потреб конкретного споживача не є сталою величиною, тобто мотиви та потреби змінюються в часі чи з часом [6., с.13]. Саме тому, для підприємств із виробництва та продажу товарів і послуг, є дуже важливим розуміти зміст тих пріоритетних цінностей, які прагнуть придбати певні сегменти споживачів у сучасних умовах розвитку ринку товарів та послуг, а також зниження рівня купівельної спроможності у деяких з них. Відсутність ефективного контролю над управлінням комунікативними процесами у підприємствах додає ще одного ризику та негативного фактору впливу на їх діяльність.

Формулювання цілей статті

Визначити сутність комунікативних процесів підприємств у сучасних умовах, з урахуванням мотиваційних аспектів взаємодії із споживачами та зміни поведінки їх на ринку товарів і послуг. Запропонувати перспективні напрями взаємодії підприємств із споживачами товарів і послуг у сучасних умовах розвитку ринку та засоби їх досягнення.

Виклад основного матеріалу

Вивчення асортименту продукції підприємства ПРАТ «Львівський холодокомбінат», з відкритих джерел інформації, дозволило виявити, що основними видами випуску продукції є:

морозиво, глазурі, фруктові наповнювачі, напівфабрикати. ПРАТ «Львівський холодокомбінат» використовує класичні рецептури продукції, яку випускає, а також інноваційні технології, що дозволяють забезпечити великий сегмент ринку збуту. Взаємодія підприємства ПРАТ «Львівський холодокомбінат» із споживачами, управління комунікативними процесами в сучасних умовах, у контексті мотивації, забезпечує нові можливості дослідження смаків та уподобань споживачів відповідно до їх вікової категорії; стимулюється частота купівлі продукції підприємства;будується довготривала співпраця із споживачами, через різні заохочувальні програми, щодо купівлі продукції саме підприємства ПРАТ «Львівський холодокомбінат» тощо. Розглянемо нижче загальні результати діяльності промислових підприємств, за матеріалами Державної служби статистики України, які загалом підтверджують, що значна частина їх є збитковими.

За матеріалами Державної служби статистики України, великі та середні промислові підприємства за січень – червень 2021року показали такі фінансові результати до оподаткування:

- прибуток підприємств – 297903,0 млн. грн. у 2021 році, що аналогічно становило 177, 9 % у порівнянні до даних за січень – червень 2020 року; (+77,9%)
- збиток підприємств – 33540,0 млн. грн. у 2021 році, що аналогічно становило 29,4% у порівнянні до даних за січень – червень 2020 року;
- кількість збиткових підприємств у відсотках до загальної кількості підприємств становила – 26, 1 % [7].

Досліджено, що за матеріалами Державної служби статистики України, (Експрес – випуск Державної служби статистики України у 2021 році, р. Економічна статистика), великі та середні підприємства за січень – червень 2021року показали такі фінансові результати:

За січень – червень 2021р. фінансовий результат до оподаткування великих та середніх підприємств становив 384,9 млрд. грн прибутку (за січень – червень 2020р. – 29,2 млрд. грн прибутку).

Прибуток становив 461,7 млрд. грн, або 176,0% порівняно із січнем – червнем 2020р.,

збитків допущено на суму 76,8 млрд. грн (або 32,9%).

Частка збиткових підприємств за січень – червень 2021р. становила 25,4% (за січень – червень 2020р. – 36,6%) [7].

На рис.1. зображено темпи зростання (зниження) прибутків та збитків підприємств (у % до відповідного періоду попереднього року), 2019-2021роки [7].

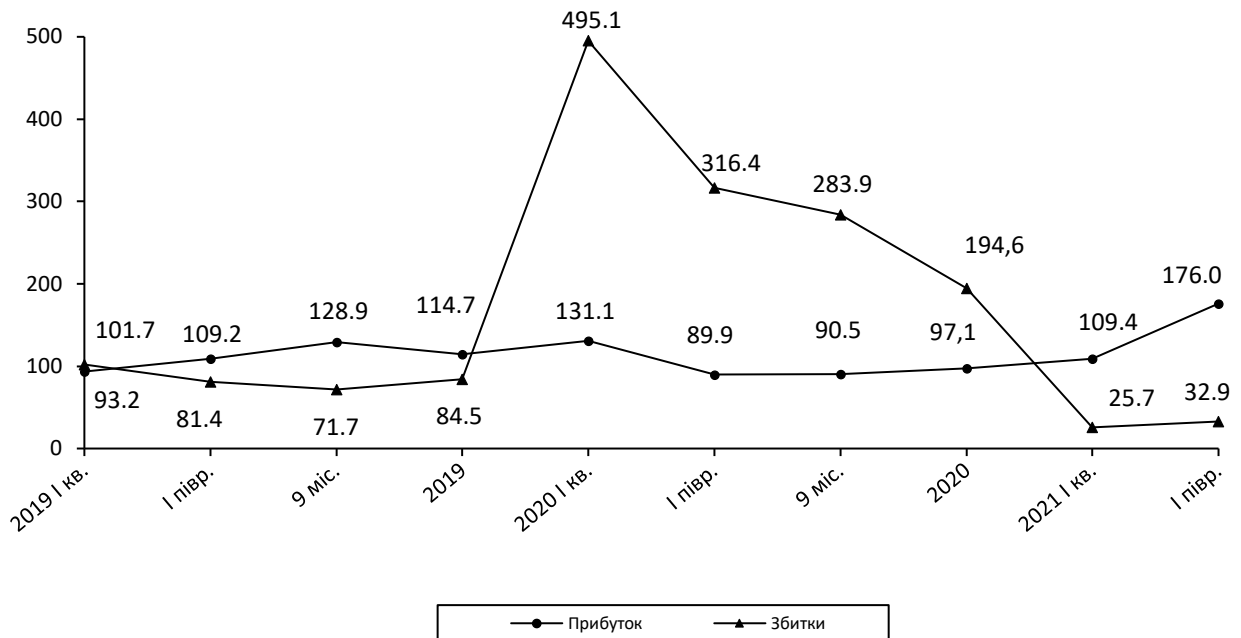

Рис.1. Темпи зростання (зниження) прибутків та збитків підприємств (у % до відповідного періоду попереднього року), 2019-2021роки.

Джерело: [7]

Зазначені вище статистичні дані, щодо кількості збиткових підприємств за 2020-2021 роки, дозволяє стверджувати про необхідність пошуку резервів із покращення ситуації, яка склалася на ринку. До таких резервів відноситься: ціна на товари та послуги підприємств, мотиваційні аспекти взаємодії із споживачами, політика розподілу та ін.

Дослідження чинників впливу на поведінку споживачів, які купують або не купують товари чи послуги підприємств, дає підстави вважати, що «ціна» є надзвичайно важливою при прийнятті ними остаточного рішення.

Відповідно до статистичних даних Державної служби статистики України, Міністерства Фінансів України та інших

відкритих джерел інформації про тенденції розвитку національної економіки, можна стверджувати наступне: є необхідним забезпечити новий етап її розвитку. Промислові підприємства знаходяться в таких умовах, що зумовлюють їх аналізувати свою діяльність із врахуванням низки специфічних чинників впливу, до яких варто віднести покращення взаємодії із споживачами у контексті мотиваційних аспектів, а також формування політики ціноутворення на товари та послуги, сукупні споживчі витрати тощо. Виявлено, що сукупні споживчі витрати — це загальна сума грошових, тимчасових, енергетичних і психологічних витрат пов'язаних з придбанням товару чи послуги. Нижче представлено порівняльну таблицю індексів

інфляції та цін виробників за 2021 рік, що зумовлює вагомий вплив на рішення

споживачів купувати (не купувати) товари чи послуги підприємств (табл. 1).

Таблиця 1

Порівняння індексів інфляції та цін виробників станом на 1.11.2021р.

Джерело: узагальнено авторами за матеріалами [7].

Порівняння індексів інфляції та цін виробників				
2021	Індекс інфляції	Індекс цін виробників	Різниця (%)	
січень	101,3	105,2	3,9	
лютий	101,0	107,8	6,8	
Березень	101,7	101,6	-0,1	
квітень	100,7	101,2	0,5	
травень	101,3	103,6	2,3	
червень	100,2	102,4	2,2	
Липень	100,1	102,6	2,5	
Серпень	99,8	105,4	5,6	
вересень	101,2	100,7	-0,5	
жовтень	100,9	112,5	11,6	
листопад				
грудень				
За рік	108,5	151,5		

Для споживачів продукції ПРАТ «Львівський холодокомбінат», такими вигодами, можуть бути: нижча ціна; високий рівень якості продуктів; корисність для організму; зручність придбання продуктів; не великі витрати часу на придбання продуктів; можливість отримати знижки, (накопичувальні знижки), як постійному клієнтові; знижки для покупців: підприємств – посередників тощо.

Треба врахувати, що питання загальної цінності для споживачів полягає в тому, що споживач визначає для себе: яка загальна цінність продукту, який придбано; які загальні витрати по даному продукту, який придбано.

Виробниче підприємство ПРАТ «Львівський холодокомбінат» при ефективному управлінні комунікативними процесами із споживачами, враховуючи їх мотиваційні аспекти щодо купівлі продукції, отримує такі переваги: вищий рівень прибутковості та рентабельності; лояльність споживачів до торгової марки підприємства; збільшення кількості нових споживачів; вищий рівень популяризації власної торгової марки тощо.

Авторами пропонуються, для практичного впровадження у діяльність підприємств, перспективні напрями взаємодії із

споживачами товарів і послуг, у сучасних умовах розвитку ринку, що краще враховують зміни, які відбуваються на ньому, а також засоби їх досягнення, у контексті мотиваційних аспектів (табл.2).

Впровадження у практичну діяльність підприємств, запропонованих у науковому дослідженні, перспективних напрямів взаємодії із споживачами товарів і послуг у сучасних умовах розвитку ринку, а також засобів їх досягнення, що перебувають між собою у тісній взаємодії та взаємозалежності, дозволяє сформулювати узагальнюючі висновки даного наукового дослідження.

Результати наукового дослідження, щодо сутності управління комунікативними процесами підприємств у сучасних умовах, а саме: мотиваційні аспекти взаємодії із споживачами та пошук засобів їх покращення, дає підстави стверджувати наступне: забезпечення вищого рівня індивідуалізації взаємодії підприємств із споживачами в сучасних умовах є надзвичайно актуальним; це забезпечить збільшення обсягів продаж товарів і послуг підприємств та підвищить рівень їх прибутковості, позитивно вплине на імідж підприємств, підвищить рівень лояльності споживачів до торгової марки тощо.

Перспективні напрями взаємодії підприємств із споживачами товарів і послуг у сучасних умовах розвитку ринку та засоби їх досягнення
(Джерело: запропоновано авторами)

Перспективні напрями взаємодії підприємств із споживачами товарів і послуг у сучасних умовах	Засоби досягнення
1. Аналіз існуючих програм лояльності споживачів підприємств.	1. Аудит програм лояльності споживачів підприємств галузі.
2. Аналіз програм лояльності споживачів підприємств-конкурентів.	2. Аудит програм лояльності споживачів підприємств – конкурентів, а також підприємств суміжних галузей.
3. Дослідження та аналіз мотиваційних аспектів поведінки споживачів підприємств.	3. Виявлення відмінностей у програмах лояльності споживачів підприємств-конкурентів.
4. Аналіз «точок схожості» у програмах лояльності споживачів та підприємств-конкурентів.	4. Виявлення «точок схожості» у програмах лояльності споживачів конкретного підприємства та підприємств-конкурентів.
5. Прогноз можливих причин втрати споживачів підприємств.	5. Виявлення причин відхилень у програмах лояльності споживачів конкретного підприємства та розробка коригуючих дій щодо покращення ситуації, яка виникла.
6. Аналіз та оновлення умов накопичувальних карток споживачів підприємств.	6. Створення персоналізованих пропозицій для споживачів підприємств.
7. Аналіз асортименту продукції товарів (послуг) підприємств з урахуванням економічних чинників розвитку ринку в сучасних умовах.	7. Прийняття коригуючих рішень щодо асортименту продукції підприємств на ринку товарів і послуг; порівняльний аналіз асортименту продукції підприємств-конкурентів; розробка практичних заходів із оптимізації процесів управління асортиментом продукції.
8. Дослідження демографічних характеристик споживачів щодо типології купівлі певних товарів (послуг).	8. Дослідження поведінки такого сегменту споживачів, які представляють більшу цікавість для підприємств з економічних аспектів.
9. Аналіз систем програмного забезпечення підприємств.	9. Оновлення систем програмного забезпечення підприємств.
10. Аналіз маркетингових програм підприємств.	10. Розробка практичних рішень щодо оптимізації маркетингових програм підприємств.

Висновки

На основі проведених досліджень, у контексті управління комунікативними процесами підприємств у сучасних умовах, з врахуванням мотиваційних аспектів взаємодії із споживачами, було виявлено наступне:

1. До інноваційних процесів, у сучасних умовах функціонування та розвитку підприємств, варто віднести більш індивідуалізовану та поглиблену взаємодію із споживачами, їх мотивацію до купівлі товарів чи послуг.

2. Впровадження у практичну діяльність, перспективних напрямів взаємодії із споживачами, через засоби їх досягнення, які запропоновано авторами статті, дозволить забезпечити вищий рівень їх лояльності до товарів або послуг підприємств, збільшить обсяги продажу та підвищить імідж цих підприємств.

3. Індивідуалізована мотивація споживачів щодо купівлі товарів чи послуг конкретних підприємств має важливе значення для їх діяльності у довгостроковій перспективі.

SADULA L. ^{1*}, VELYCHKO A. ^{2*}, DOBRYK L. ^{3*}

1* PhD in Economic Sciences, Associate Professor, Department "Management and Socio-Humanitarian Disciplines", Separate subdivision Lviv Branch of European University, e-mail: sadulalubov1954@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-1951-287X

2* Master Department "Management and Socio-Humanitarian Disciplines", Separate subdivision Lviv Branch of European University, e-mail: vzprod2196@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-5088-9221

3* PhD of Economic Sciences, Associate Professor, Department of Finance and Economic Security, Dnipro National University of Railway Transport named after Academician V. Lazaryan, e-mail: liliadobrik@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-3853-9285

MANAGEMENT OF COMMUNICATION PROCESSES OF ENTERPRISES IN MODERN CONDITIONS: MOTIVATIONAL ASPECTS OF INTERACTION WITH CONSUMERS

Purpose. The purpose of scientific work is to study the communicative processes of enterprises in modern conditions, taking into account the motivational aspects of interaction with consumers and change their behavior in the market of goods and services. To offer perspective directions of cooperation of enterprises with consumers of goods and services in modern conditions of market development and means of their achievement. **Method.** The methodological basis of the research is the scientific work of foreign and domestic authors on this issue, materials of the State Statistics Service of Ukraine, the Ministry of Finance of Ukraine, and other information available from official sites. The authors believe that the motivational aspects of interaction with consumers on goods or services of enterprises, in modern conditions of development of the national economy, under the influence of different factors, can be activated because of their motivation. **Results.** The article examined the essence of the communication processes of enterprises, the general value for consumers, the aggregate flow for them and the total costs that allow them to make a comparison and make a final decision on the purchase of goods or services. The authors proposed basic conceptual principles that will influence the motivation of consumers to buy certain goods or services of enterprises and means of their achievement. This will create new opportunities for more successful interaction between enterprises and consumers, increase their satisfaction, combine the objectives of economic behavior of market participants of goods and services, and reduce risks for participants of such processes. **Scientific novelty.** The authors have proved that in the current economic conditions consumer behavior will become evolutionary. Enterprises should take into account different aspects of such evolution, including motivational aspects. The article proposes a number of practical measures and means of their achievement for practical implementation by enterprises. **Practical importance.** Implementation of perspective directions of cooperation of enterprises with consumers of goods and services offered by authors in practical activity in modern conditions of market development and means of their achievement - will increase volume of sales of goods and services, will activate market demand, will provide innovation development of enterprises, better balance interaction of market participants, increase level of satisfaction of consumers etc.

Keywords: communication processes, motivation, general value for the consumer, motivational analysis

REFERENCES

1. David A. Aaker (2002). Strategic market management. [Strategic Market Management]. St. Peterburg: Peter. [in Russian]
2. Roger D. Blackwell, Paul W. Miniard, and James F. Engel (2002). Povedenie potrebiteley. [Consumer Behavior] SPb., Russian Federation: Piter. [in Russian]
3. Philip Kotler, Kevin Lane Keller (2008). Marketing—Menedzhment [Marketing Management]. SPb., Russian Federation: Piter. [in Russian]
4. Richard L. Daft (2002). Menedzhment [Management]. SPb., Russian Federation: Piter. [in Russian]
5. Mochernyi, S. V. (2000). Ekonomichna entsyklopediia [Economic encyclopedia]. (Vol.1). K.: Vydavnychiy tsentr «Akademii» [in Ukrainian].
6. Golovkova, L.S., Grynoch, N.V. & Diachenko, L.A. (2017) Evolyutsiya povedinky spozhyvachivna rynku turystychnykh posluh u konteksti povedinkovoyi ekonomiky Ukrainy [Evolution of Customers Behavior on the Market of Travel Services within the Context of the Behavioral Economy of Ukraine], Problemy ekonomiky transportu, Vol. 14. Pp. 7-22. [in Ukrainian].
7. State Statistics Service of Ukraine. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>
8. Ministry of Finance of Ukraine. URL: <http://www.mf.gov.ua>

Стаття надійшла до редакції: 03.12.2021

Received: 2021.12.03

UDC 330.341.2.:[621.22+621.5+606]

Yaroslav KOLOMIETS^{1*}, Viktoriia KOLOMIETS^{2*}, Maryna RADIEVA^{3*}

1* student, CLASSIC PRIVATE UNIVERSITY, e-mail: yar2005yar@meta.ua, ORCID: 0000-0003-0719-6563

2* professor of Accounting and Economic Analysis, Doctor of Economics, docent, MELITOPOL INSTITUTE OF PUBLIK AND MUNICIPAL ADMINISTRATION OF THE «CLASSIC PRIVATE UNIVERSITY», e-mail: vik2005vik@meta.ua, ORCID: 0000-0003-3427-8986

3* director, Doctor of Economics, professor, MELITOPOL INSTITUTE OF PUBLIK AND MUNICIPAL ADMINISTRATION OF THE «CLASSIC PRIVATE UNIVERSITY», e-mail: ra_va@ukr.net, ORCID: 0000-0003-2288-3388

INSTITUTIONALIZATION OF THE TRANSITION TO THE USE OF ALTERNATIVE SOURCES OF ENERGY

The consumption of traditional energy resources by the world economy leads to their catastrophic reduction and severe environmental consequences. In addition, there are a number of alternative means of energy replenishment, which are inexhaustible sources of energy: air, solar, geothermal energy, energy of orbital motion of the Earth (gravity), and energy derived from them. With traditional energy sources, they are able to provide energy to the world economy. Institutionalization processes have embraced the social development of global and national economies. It is important not only to cover alternative energy sources, but also to study the processes of institutionalization of the transition to them, improving the institutional system, institutions and institutions for the use of alternative energy sources. Multiple and diverse studies of alternative energy sources provide large-scale development. However, insufficient development of institutional issues, processes of institutionalization of the transition to the use of alternative energy sources are becoming a deterrent. **Goal.** The aim of the article is to develop scientifically sound proposals for the institutionalization of the transition to the use of alternative energy sources. **Method.** Various research methods are used: theoretical and empirical, fundamental and applied. **Results.** The rapid depletion of traditional energy resources and the constant increase in their price with increasing energy needs due to economic development and the evolution of people's lifestyles lead to the creation of alternative energy sources. The advantages of alternative energy sources are: renewable, widespread in most of their species, using some low operating costs, environmental friendliness. The negative qualities of using alternative energy sources include: low energy flux density, which forces manufacturers to use large areas of power plants; instability of energy production over time; high cost of using alternative energy sources. Institutionalization of the economy (generally) is a process of formation of formal institutions that limit the behavior of economic entities and generate a number of agreements, rules of the game, stereotypes of behavior, traditions. Institutionalization aims to improve the quality of life. The most important factor in justifying the institutionalization of the use of alternative energy sources is the need to address issues that directly affect the development and use of alternative energy sources. **Scientific novelty.** The study highlights problems that significantly reduce the use of alternative energy sources. Therefore, scientifically sound proposals for the institutionalization of the transition to the use of alternative energy sources: organizational, financial, methodological, educational decisions. **Practical significance.** The practical significance of the study lies in the possibility of using developed scientifically sound proposals in the process of planning the country's energy strategy, sectoral programs for the development of energy generation from alternative sources, planning the work of industrial consumers, producers of energy from alternative sources.

Key words: alternative energy sources, institutes; institutions; institutionalization; traditional energy sources

Statement of the problem

The consumption of traditional energy resources by the world economy leads to their catastrophic reduction and severe environmental consequences. In addition, there are a number of alternative means of energy replenishment, which are inexhaustible sources of energy: air, solar, geothermal energy, energy of orbital motion of

the Earth (gravity), and energy derived from them. Together with traditional energy sources, they are able to provide energy to the world economy.

The use of alternative energy sources currently has a high cost. Perhaps this explains the common belief that switching to renewable energy sources reduces the profitability of the business.

The high cost of using alternative energy sources justifies insufficient attention to the institutional requirements of such a transition.

A significant number of publications on alternative energy sources occasionally address the regulatory, financial and administrative support for the transition to renewable energy sources. The transition to alternative energy supply does not meet the current level of development of science, the needs of economic practice.

It is important not only to cover alternative energy sources, but also to study the processes of institutionalization of the transition to them, improving the institutional system and institutions for the use of alternative energy sources.

Analysis of recent research and publications

The problems of alternative energy are actively studied by a large number of researchers, including O. Akymenko, S. Barbera, O. Barabanov, M. Butko, A. Cherep, K. Corbetta, L. Eder, F. Fassio, M. Fria, V. Gloystein, A. Haitun, G. Khalila, S. Kudrya, A. Kopilov, J. Lawrence, D. Leonov, O. Nikiforov, A. Petrovska, A. Pibalds, R. Rapira, R. Rikoshevich, H. Sayen, K. Tsyhanok, S. Zanda, O. Zenner, and others. Their in-depth work focuses on the energy supply of the economy, the feasibility of using alternative energy sources, the transition to them.

Works of institutionalists and philosophers V. Dementiev, B. Erznkyan, S. Glazhev, G. Kleiner, N. Kondratiev, R. Kouz, D. Lvov, D. Nort, V. Vernadsky, O. Vil'yamson, V. Jacobson, A. Zarnadze and others constitute the basis of institutional support of the problem, and the methodological basis of research on the institutionalization of the transition to the use of alternative energy sources.

In Ukraine, T. Gaidai, L. Golovkova, D. Khodzhsou, V. Kolomiets, O. Nosova, V. Osetsky, M. Radieva, I. Rekun, A. Shastitko, A. Tkach, T. Tkach, V. Yakubenko deeply study the institutionalization of society in the modern dimension.

Formulation of the purpose of the article

Multiple and diverse studies of alternative energy sources provide large-scale development. However, insufficient development of institutional issues, processes of

institutionalization of the transition to the use of alternative energy sources are becoming a deterrent.

The aim of the article is to develop scientifically sound proposals for the institutionalization of the transition to the use of alternative energy sources.

Various research methods are used: theoretical and empirical, fundamental and applied.

The practical significance of the study lies in the possibility of using scientifically sound proposals in the process of dominating the country's energy supply strategy, sectoral programs for the development of energy generation from alternative sources, industrial enterprises, consumers, energy producers from alternative sources.

The main material of the research

World development predicts a significant increase in energy consumption. The share of exhaustible energy sources such as natural gas in the world energy balance will be 30%, oil and coal will be 24%. The structure of energy consumption will change due to changes in the ratio of exhaustive and alternative energy sources. Forecasts declare the dominance of the use of air energy (15%), solar energy (10%), hydropower (9%). The energy of the tides can be 1% of the total consumption structure [1].

The development of alternative energy sources will reduce oil production and could have a major impact on the world economy.

The rapid depletion of traditional energy resources and the constant increase in their price with increasing energy needs due to economic development and the evolution of people's lifestyles lead to the creation of alternative energy sources. Under the influence of this trend, the structure of energy consumption is changing in both developed and developing countries. Countries such as the United States, Canada, England, Germany, and Japan are constantly increasing the share of alternative energy sources in total energy consumption in order to reduce the economy's dependence on oil and gas imports [10]. In addition, they are trying to reduce the use of depleted energy sources due to the dangers of their extraction and use, the negative impact on the environment, human health, climate around the world.

Political and economic instability in countries specializing in the extraction of exhaustible energy sources plays an important role in the development of alternative energy sources. Their production cannot grow indefinitely due to limited natural resources.

The development of alternative energy sources is complicated by the lack of business motivation and appropriate incentives, decisions on the institutionalization of the transition to the use of alternative energy sources. High intellectual capacity of non-traditional energy sources requires non-standard approaches to financing.

Alternative energy sources include [7; 8; 11; 12]:

- air energy;
- solar energy;
- geothermal energy;
- tidal energy;
- energy of the Earth's orbital motion (gravity);
- energy derived from them.

Recently, thermonuclear energy of controlled explosion has been added here, which is released with minimal fuel consumption.

The advantages of alternative energy sources are:

- recoverability,
- the ubiquity of most of their species,
- when using some low operating costs,
- environmental friendliness.

The development of alternative energy significantly reduces harmful emissions into the atmosphere, improves the environment. In the long run, the widespread use of alternative energy sources will reduce the greenhouse effect.

The negative qualities of using alternative energy sources include:

- low energy flux density, which forces manufacturers to use large areas of power plants;
- instability of energy production over time;
- high cost of using alternative energy sources.

Non-traditional energy sources have a steady upward trend, despite the need for infrastructure and large investments. This is possible only in rich countries with sustainable economic development. According to experts, with a high level of investment in the development of non-traditional energy sources can be provided by solar energy (10%); air - 15%; hydropower - 9%; tidal and geothermal energy - 1%; nuclear - 7%; and due to the energy obtained from the combustion of biomass and industrial waste - 4% of total world energy [18].

Institutionalization processes have embraced the social development of global and national economies. In the modern world, certain industries are being regulated, legal norms are being developed and implemented, and new institutions are being created and successfully operating. Accordingly, progressive states consider alternative energy sources as the most valuable resource for development.

According to D. North, the institutionalization of economy (as a whole) is a process of formation of formal institutions that limit the behavior of economic entities and agreements, rules of the game, stereotypes of behavior, traditions.... [9].

Ukrainian researchers insist on normalization and institutionalization in legislation, including alternative energy sources [5; 6; 13; 14; 15; 16; 17; 20; 21]. Institutionalization should be aimed at improving the quality of life of society. Therefore, the limits of institutionalization, possible positive or negative consequences require in-depth research and development, as this is the most promising resource for both the economy and globalization in general.

The institutional structure is based on institutions, and specific actions are implemented through institutions. According to D. Khodzson, institutions are "normative models that determine what in a given society is considered mandatory, given or expected mode of action or social relationships" [3, p. 190–191]. D. North recognizes institutions as "certain structures created by human consciousness" [9, p. 104].

Institutional system is a combination of old and the formation of new institutions in the evolution of society. There is a transformation of some institutions into others. "Ineffective informal institutions are being supplanted by legitimate norms that are transforming the behavior of economic actors. This contributes to the expansion of the institutional field, achieving the homogeneity of institutions, the synchronicity of their functioning, the institutionalization of mechanisms of interaction between business and the state "[4].

A number of researchers emphasize that institutionalization is a synthesis of ideas as part of economic theory [2; 5; 6; 13; 14; 15; 16; 17; 19; 20; 21].

In order to develop and effectively use alternative energy sources, all elements and components of the institutional system must actively interact. D. North pointed out the need

for active interaction of institutions, mechanisms for implementing rules and norms [9]. It is the intensity of their interaction that explains the revolutionary development of the economies of some countries and the protracted gradual path of backward countries. The inertia of institutionalization becomes a brake on changes in the economy of countries, and, consequently, in the development of alternative energy sources.

Under the influence of institutionalization, the object of influence changes. In turn, the consequence of institutionalization is a change and new quality of the institutions themselves, institutions, their interactions, changes in the institutional environment.

The analysis of normative provisions on institutionalization of alternative energy sources, which are developed by institutional structures, revealed inconsistency of normative-legal acts, which regulate the relations between the state and business. There are also insufficient formal documents on alternative energy sources.

The most important factor in justifying the institutionalization of the use of alternative energy sources is the need to address issues that directly affect the development and use of alternative energy sources and which need to be paid close attention.

In the industrial sector, regulatory and technological, mental, administrative, bureaucratic obstacles to the use of alternative energy sources have been identified. The existing lack of environmental institutions, staffing, science, logistics, hinder the development of alternative energy sources.

As the institutional structure of the alternative energy sector is in its infancy, resistance is inevitable at all levels and barriers are emerging:

- mentality of economic agents who believe that the transition to the use of alternative energy sources is economically impractical and has a long payback period;
- long-term prospects of innovative energy technologies and risks of depletion of traditional energy resources are underestimated;
- high cost, low capacity and variability of energy production of some types of alternative sources do not compete with traditional sources;
- significant capital costs for equipment, long period of commissioning;
- orientation of Ukrainian industry to non-renewable energy sources;
- lack of mechanisms to encourage industrial enterprises to use alternative energy sources as an

energy resource;

- Lack of environmental institutions that create soft conditions for state environmental regulation, lack of clear requirements for cleaning and regulation of emissions, lack of sanctions for violations;
- the legal field for the functioning of alternative energy sources is just emerging, improvements in the legal framework, regulation of law enforcement mechanisms are needed;
- lack of personnel reserve in the industry, lack of faculties in higher education institutions to train narrow specialists in the industry, lack of specialists who have significant practical experience due to the "youth" of the industry;
- weak scientific support of the industry due to low funding for basic and applied research, unclaimed research on the use of alternative energy sources.

Institutional barriers to alternative energy generation are grouped into three groups:

1. related to the legal framework (formation of standards, regulations, norms of technological nature);
2. are economic in nature (taxation, subsidies, customs regulation);
3. formation of the organizational mechanism (propaganda and advertising of alternative energy sources, selection of specific market agents).

These problems significantly reduce the use of alternative energy sources.

We consider it expedient to provide proposals for the institutionalization of the transition to the use of alternative energy sources:

- organizational decisions: measures to overcome interdepartmental inconsistencies and the formation of mechanisms of administrative, regulatory and financial regulation (creation of a specialized structure for coordination of strategic interests of producers, consumers and the state; creation of indicative production and energy planning for effective geographical location energy generation, Transformation of the institution of attracting market participants in legislative changes in the field of alternative energy, the creation of an institution to coordinate supply and demand, advertising of new energy technologies, creating an accessible information environment);
- financial solutions: creation of a system of tax benefits for alternative energy producers and industrial consumers (abolition of income tax for the above categories for the payback period of used alternative energy sources; when using

imported equipment abolition of customs duties and value added tax; subsidizing bank rates on equipment loans on the generation of alternative energy; compensation for the cost of technological connection of alternative energy networks to the grid; introduction of adequate environmental taxes on traditional energy sources; strengthening fines and sanctions for non-compliance with regulations on harmful emissions and waste disposal);

- methodological solutions: formation of methodological base for practical application of different types of alternative energy supply in different conditions;

- educational solutions: formation of a system of training professionals and managers in the field of alternative energy sources, creation of a system of lifelong learning, a system of interaction between higher education institutions and energy producers.

Conclusions

The consumption of traditional energy resources by world's economy leads to their catastrophic reduction and severe environmental consequences. In addition, there are a number of alternative means of energy replenishment, which are inexhaustible sources of energy: air, solar, geothermal energy, energy of orbital motion of the Earth (gravity), and energy derived from them. With traditional energy sources, they are able to provide energy to the world economy.

Institutionalization processes have embraced the social development of global and national economies. It is important not only to cover alternative energy sources, but also to study the processes of institutionalization of the transition to them, improving the institutional system, institutions and institutions for the use of alternative energy sources.

Multiple and diverse studies of alternative energy sources provide large-scale development. However, insufficient development of

institutional issues, processes of institutionalization of the transition to the use of alternative energy sources are becoming a deterrent.

The aim of the article is to develop scientifically sound proposals for the institutionalization of the transition to the use of alternative energy sources.

The rapid depletion of traditional energy resources and the constant increase in their price with increasing energy needs due to economic development and the evolution of people's lifestyles lead to the creation of alternative energy sources.

The advantages of alternative energy sources are: renewable, the prevalence of most of their species, using some low operating costs, environmental friendliness. The negative qualities of using alternative energy sources include: low energy flux density, which forces manufacturers to use large areas of power plants; instability of energy production over time; high cost of using alternative energy sources.

Institutionalization of the economy (as a whole) is a process of formation of formal institutions that limit the behavior of economic entities and generate a number of agreements, rules of the game, stereotypes of behavior, traditions. Institutionalization aims to improve the quality of life.

The most important factor in justifying the institutionalization of the use of alternative energy sources is the need to address issues that directly affect the development and use of alternative energy sources.

The problems highlighted in the study significantly reduce the use of alternative energy sources.

Therefore, scientifically sound proposals for the institutionalization of the transition to the use of alternative energy sources: organizational, financial, methodological, educational decisions.

КОЛОМІЄЦЬ Я. В. ^{1*}, КОЛОМІЄЦЬ В. М. ^{2*}, РАДЄВА М. М. ^{3*}

1* студент, Класичний приватний університет, e-mail: yar2005yar@meta.ua, ORCID: 0000-0003-0719-6563

2* професор закладу вищої освіти, д.е.н., доцент, Мелітопольський інститут державного та муніципального управління «Класичного приватного університету», e-mail: vik2005vik@meta.ua, ORCID: 0000-0003-3427-8986

3* директор, д.е.н., професор, Мелітопольський інститут державного та муніципального управління «Класичного приватного університету», e-mail: ra_va@ukr.net, ORCID: 0000-0003-2288-3388

ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ ПЕРЕХОДУ ДО ВИКОРИСТАННЯ АЛЬТЕРНАТИВНИХ ДЖЕРЕЛ ЕНЕРГЕТИКИ

Анотація. Споживання світовим господарством традиційних енергетичних ресурсів призводить до їх катастрофічного зменшення та жорстких екологічних наслідків. Поряд з тим існує ряд альтернативних засобів підживлення енергетики, які складають невичерпні джерела енергозабезпечення: повітряна, сонячна, геотермальна енергія, енергія орбітального руху Землі (гравітація), та похідні від них енергії. Вони здатні разом з традиційними енергоносіями забезпечити енергією світову економіку. Процеси інституціоналізації охопили суспільний розвиток глобальної та національної економік. Актуальним стає не тільки висвітлення альтернативних джерел енергетики, а також дослідження процесів інституціоналізації переходу на них, вдосконалення інституціональної системи, інститутів та інституцій для шодо використання альтернативних джерел енергетики. Множинні та різнобічні дослідження альтернативних джерел енергетики забезпечують широкомасштабний їх розвиток. Проте недостатня розробка інституціональних питань, процесів інституціоналізації переходу до використання альтернативних джерел енергетики стають стримуючим фактором. **Мета.** Метою статті є розробка науково обґрунтованих пропозицій щодо інституціоналізації переходу до використання альтернативних джерел енергетики. **Методика.** Використані різноманітні методи дослідження: теоретичні та емпіричні, фундаментальні та прикладні. **Результати.** Стрімке вичерпання традиційних енергетичних ресурсів та постійне зростання їх ціни при зростанні потреб в енергії, обумовлені розвитком економіки та еволюцією способу життя людей ведуть до створення альтернативних джерел енергетики. Перевагами альтернативних джерел енергетики стають: відновлюваність, повсюдна поширеність більшості їх видів, при використанні деяких низькі експлуатаційні витрати, екологічність. До від'ємних якостей використання альтернативних джерел енергетики віднесемо: низьку щільність потоку енергії, яка змушує виробників використовувати великі площі енергоустановок; нестабільність отримання енергії у часі; високу собівартість використання альтернативних джерел енергетики. Інституціоналізація економіки (в цілому) – це процес становлення формальних інститутів, що обмежують поведінку економічних суб'єктів і генерують ряд угод, правил гри, стереотипів поведінки, традицій. Інституціоналізація спрямована на підвищення якості життя суспільства. Найбільш значущим чинником обґрунтування інституціоналізації процесів використання альтернативних джерел енергетики є необхідність вирішення проблем, що безпосередньо впливають на розвиток та застосування альтернативних джерел енергетики. **Наукова новизна.** В дослідженні висвітлено проблеми, які значно знижують використання альтернативних джерел енергетики. Тому надано науково обґрунтовані пропозиції щодо інституціоналізації переходу до використання альтернативних джерел енергетики: організаційні рішення, фінансові рішення, методологічні рішення, освітні рішення. **Практична значимість.** Практична значимість дослідження полягає в можливості використання розроблених науково обґрунтованих пропозицій в процесі планування стратегії енергозабезпечення країни, галузевих програм по розвитку генерації енергії з альтернативних джерел, планування роботи промислових підприємств-споживачів, виробників енергії з альтернативних джерел.

Ключові слова: альтернативні джерела енергетики, інститути; інституції; інституціоналізація; традиційні джерела енергії

REFERENCES

1. Butko, M. P., Akymenko, O. Yu., & Petrovska, A. S. (2019). Vidnovhualni dzherela enerhii ta yikh vplyv na zbalansovanyu stalyy rozvytok hospodarskoho kompleksu rehioniv Ukrainy [Renewable energy sources and their impact on the balanced sustainable development of the economic complex of the regions of Ukraine]. Makarenko, P. M., Kalinichenko, O. V., & Aranchii, V. I. (Eds.). *Enerhoefektyvnist ta enerhozberezhennia: ekonomichnyy, tekhniko-tekhnolohichnyy ta ekolohichnyy aspekty. [Energy efficiency and energy saving: economic, technical-technological and ecological aspects]* (pp. 97-103). PP "Astraya". (in Ukrainian)
2. Dudchenko, V., & Vitman, K. (2018). Public administration of economic development in the context of the institutional theory. *Baltic Journal of Economic Studies*, 4 (1), 139-147. DOI: 10.30525/2256-0742/2018-4-1-139-147.
3. Khodzhson, D. (2003). Ekonomicheskaya teoriya i instituty: Manifest sovremennoy institutsional'noy ekonomicheskoy teorii [Economic theory and institutions: Manifesto of modern institutional economic theory]. Moscow: Delo, 464. (in Russian)
4. Kouz, R. H. (2002). Nobelivs'ka lektsiya (1991): Instytutsional'na struktura vyrobnytstva [Nobel lecture (1991): Institutional structure of production]. O. E. Vil'yamson, & S. Dzh. Viner (Eds.). (pp. 308-319) Kyiv: A.S.K. (in Ukrainian)
5. Kolomiiets, V., & Golovkova, L. (2017, December). The institutional content of the human capital of the national economy. *Baltic Journal of Economic Studies*, 3(5), 289-293. DOI: 10.30525/2256-0742/2017-3-5-289-293

6. Kolomiets, Y. (2021). Unconventional and innovative energy sources: institutionalization. *Institutional Society Transformation: World Experience and Ukrainian Reality: Material Collection of International Scientific and Practical Conferences*. Fesenko M. M. (Eds.). (pp. 45-48). Melitopol: Color Print LLC
7. Kudrya, S. O. (2012). *Netradytsiyni ta vidnovlyuvani dzherela enerhiyi [Unconventional and renewable energy sources]*. Kyiv: NTUU "KPI". (in Ukrainian)
8. Leonov, D. M. (2020, December). Rozvytok al'ternatyvnoi enerhetyky v Ukrayini: perspektyvy ta problem [Development of alternative energy in Ukraine: prospects and problems]. *АГОС. ONLINE*, 16. DOI 10.36074/2663-4139.16.14. (in Ukrainian)
9. Nort, D. (2000). *Ynstytutsiyni, instytutsiynna zmina ta funktsionuvannya ekonomiky [Institution, institutional change and functioning of the economy]*. Kyiv: Osnovy. 189. (in Ukrainian).
10. *Oriientyry rozvytku alternatyvnoi enerhetyky Ukrainy do 2030 r. [Guidelines for the development of alternative energy in Ukraine until 2030]*. Retrieved from <https://razumkov.org.ua/statti/orientyry-rozvytku-alternatyvnoi-enerhetyky-ukrainy-do-2030r>. (in Ukrainian)
11. Pro al'ternatyvni dzherela enerhiyi [On alternative energy sources]. *Zakon Ukrayiny (Lyuty 20, 2003) 555-IV [Law of Ukraine (February 20, 2003) 555-IV]*. *Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrayiny" [Database "Legislation of Ukraine"]*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/go/555-15>. (in Ukrainian)
12. Pro skhvalennya Enerhetychnoi stratehiyi Ukrayiny na period do 2035 roku "Bezpeka, enerhoefektyvnist, konkurentospromozhnist" [On approval of the Energy Strategy of Ukraine for the period up to 2035 "Security, energy efficiency, competitiveness"]. *Rozporyadzhennya Kabinetu Ministriv Ukrayiny (18 Serpen 18, 2017), 605-r [Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine (August 18, 2017), 605-r]*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/605-2017-%D1%80#Text>. (in Ukrainian)
13. Radieva, M. (2018). Institutional modernization of the Global economy. *Baltic Journal of Economic Studies*, 4 (5), 283-290. DOI: 10.30525/2256-0742/2018-4-5-283-290
14. Rekun, I. I. (2018). Instytutsional'na transformatsiya ekonomichnoi bezpeky. [Institutional transformation of economic security]. M. Radieva (Ed.), A. Tkach, V. Kolomiets & al., *Transformatsiyni protsesy v ekonomitsi: instytutsional'nyy kontekst [Transformational processes in economics: institutional context]* (pp. 218-278). Melitopol: TOV "Kolor Prynt". DOI: 10.32901/978-966-2489-64-4/2018. (in Ukrainian).
15. Shastitko, A. Ye. (2002). *Novaya instytutsional'naya ekonomicheskaya teoriya [New institutional economic theory]*. Moscow: TEIS, 591. (in Russian)
16. Tkach, A., Kolomiets, V. & Radieva, M. (2019, Marz). Institutional platforms transformation of the economy. *Baltic Journal of Economic Studies*, 2, 289-293. Riga: Publishing House "Baltija Publishing". DOI: 10.30525/2256-0742/2019-2-2-289-293.
17. Tkach, T. V. (2018). Psykholoho-pedahohichni umovy formuvannya instytutsiynoi modeli osvith'oho prostoru [Psychological-pedagogical conditions of formation of the institutional model of the educational space of the individual]. M. Radieva (Eds.), A. Tkach, V. Kolomiets & al. *Transformatsiyni protsesy v ekonomitsi: instytutsional'nyy kontekst [Transformational processes in economics: institutional context]*. Melitopol: Color Print LLC. 278-328. DOI: 10.32901/978-966-2489-64-4/2018. (in Ukrainian)
18. Tsyhanok, K. O., & Cherep, A. V. (2018). Al'ternatyvni dzherela enerhiyi yak zasib resursoefektyvnosti [Alternative sources of energy as a means of resource efficiency]. *Ekonomika pryrodokorystuvannya ta okhorony navkolyshn'oho seredovyshcha [Economics of nature management and environmental protection]*. 22.2018, 688-691. Retrieved from <http://global-national.in.ua/archive/22-2018/130.pdf>. (in Ukrainian)
19. Vil'yamson, O. E. (2001). *Ekonomichni instytutsiyni kapitalizmu: Firmy, marketynh, ukladannya kontraktiv. [Economic institutions of capitalism: Firms, marketing, contracting]*. Kyiv: Artek, 472. (in Ukrainian)
20. Yakubenko, V. D. (2003) Bazysni instytuty u transformatsiyniy ekonomitsi [Basic institutes in the transformation economy]. Kyiv: KNEU. (in Ukrainian)
21. Zolkina, O. V. (2018). Protsey stanovlennya lyuds'koho kapitalu v umovakh perebudovy instytutsional'noho seredovyshcha. [Processes of formation of human capital in the conditions of restructuring of institutional environment]. M. Radeva (Eds.), A. Tkach, V. Kolomiets, & others, *Transformatsiyni protsesy v ekonomitsi: instytutsional'nyy kontekst [Transformation processes in economics: institutional context]* (pp. 215-218). Melitopol: Color Print LLC. DOI: 10.32901/978-966-2489-64-4/2018. (in Ukrainian)

Стаття надійшла до редакції: 19.11.2021
Received: 2021.11.19

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ ТРАНСПОРТУ / ECONOMY AND MANAGEMENT OF TRANSPORTATION ENTERPRISES

УДК658.5:502.33:338.242

OLIINYK N. ^{1*}, MAKARENKO S. ², ZHYTCHENKO I. ³

1* Ph. D (Technical), Associate Professor, Assistant Professor of Economics, Entrepreneurship and Economic Security Department, Kherson National Technical University, e-mail: nat-o@ukr.net, ORCID ID: 0000-0002-1019-5708, SCOPUS AUTHOR ID: 57192011270

2 Doctor of economic science, Associate Professor, Assistant Professor of Economics, Management and Administration Department, Kherson State University, e-mail: makar0684@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-9929-8967, SCOPUS AUTHOR ID: 57192007194

3 Ph. D student, Kherson National Technical University, e-mail: 805760@kntu.net.ua, ORCID ID: 0000-0003-3022-2109

“GREENING” AND INTELLECTUALIZATION OF TRANSPORT IN THE CONTEXT OF ENSURING ECONOMIC SECURITY OF TRANSPORTATION ENTERPRISE

Goal. The purpose of the article is to substantiate the necessity of “greening” and intellectualization of transport for ensuring the economic security of transportation enterprises. **Method.** This paper uses the following research methods: dialectical method, systematic approach, comparative and economic analysis, and models of discriminative analysis (five-factor model of E. Altman, Konan Golder’s model, and Lis’s model). **Results.** The research on the foreign experience with “greening” and intellectualization of the transport system has shown that developed EU countries are actively investing in “green” transport with the goal of minimizing adverse effects on the environment. There are systemic principles of government stimulus for “greening” the transport, which are used in different countries. It is concluded that some countries use methods of fiscal stimuli and direct subsidies for the popularization of “green transport”. It is concluded that “greening” and intellectualizing the transport have drastic ecological and economic advantages, hence they are the focus areas of transport infrastructure development. The diagnostics of economic security of urban Municipal enterprise “Kherson electrotrans” are concluded by utilizing the following models of discriminative analysis: five-factor model of determining the Z index (E. Altman’s model); Konan Golder’s model; Lis’ model. The results illustrate a high probability of bankruptcy for urban Municipal enterprise “Kherson electrotrans”. It is determined that ensuring the economic security of the enterprise is impossible without launching an innovative investment plan and a radical increase in investments for an innovative development. **Practical importance.** The proposed method is to determine economically justified tariffs on the services of urban enterprises that provide electric transport. This will ensure adequate financing for systemic modernization of these enterprises, resulting in “greening” and intellectualization of transport and increased quality of transport services.

Keywords: “greening” transport; intellectualization of transport; economic security of enterprise; diagnostics; transport system

Problem Statement

The relevance of this paper is attributed to the fact that the integration of Ukrainian economics into the global community demands dynamic, balanced, and sustainable development of all its sectors; transport and transport infrastructure in particular.

In the environment of transport system globalization, EU countries face growing

competition in the global transportation market. Thus, considerable attention is paid to large-scale and long-term projects aimed at the modernization of transport and transport infrastructures to maintain their competitive edge.

In the light of escalating global issues such as climate change, growing population, pollution, inefficient use and exhaustion of natural resources, resource-intensive economy, etc, it is crucial to

globally transition to technologies and methods that are more environmentally sustainable for the sake of further development of humankind [1, p. 21]. Hence, today developed EU countries are actively investing in “green” transport to minimize adverse effects on the environment.

Analysis of the recent researches and publications

A quite large number of studies have been devoted to the analysis of the problems of modernization of transport and transport system over the past years. Contemporary authors Baranivskyi O. [2], Dmytriieva O. [3], Matsenko O., Havrylova V., Haityna M., Shyian A. [4], Shandova N. [5] determine the relevance of innovative development of Ukrainian transport.

Problems of defining the essential characteristics of economic security of enterprise dedicated research by Danilova E. [6], Onischenko M., Dutchenko O., Shpitsuz S. [7], Vivchar O. [8-9], Solomina, Gh. [10], Vakhlakova V. [11] and others.

Despite the studies conducted, the problem of “greening” and intellectualization of transport requires more in-depth research to ensuring economic security of transportation enterprises.

Formulating the article goals

The purpose of the article is to substantiate the necessity of “greening” and intellectualization of transport for ensuring the economic security of transportation enterprises. To achieve this purpose, this paper is going to do the following: explore the international experience with “greening” and intellectualization of the transport system; evaluate the economic security of the urban Municipal enterprise “Kherson electrotrans”; to substantiate the necessity of “greening” and intellectualization of “Kherson electrotrans” transport.

Main material presentation

Nowadays, the environment friendly approach plays an increasingly important role in economic processes. Businesses have to change their traditional methods to reduce the unfavorable processes of climate change and at the same time, sustainable business performance is also a basic requirement. According to authors Miklós Pakurár, Attila Benedek (Hungary), Muhammad Asif Khan (Pakistan) & Judit Oláh (South Africa) [12, p. 111-112], if management is committed to being

environment-friendly, innovation can improve the efficiency of green practices.

The policy of green economy is pursued in two key dimensions: “greening” of economic growth and seeking for the potentials resulting from the implementation of green economy principles. The concept of green growth offers the way to achieve the sustainable development through the effective use of natural resources in economic activities. The dynamic assessment of ecological goods, services and technologies at company and sectoral level covers two aspects: the assessment of green business as a source of innovation and a source of economic capabilities for green growth [13, p. 88-89]. A structural transformation of the transport sector will be needed if environmentally sustainable, green economies are to become a reality.

“Green” (ecologically clean) transport is any transport with low adverse environmental impact. The “greening” programs of transport systems are based on utilizing information and digital technologies via transitioning to hydrogen and electric-based transport, which contribute to substantial improvement in air quality.

Many European companies are considered global frontrunners in transport infrastructure, logistics, transport manufacturing and its intellectualization. However, EU companies had had bitter experiences when the EU had significant potential to become the “green” transport leader but did not assess these prospects in time. The market was taken over by Tesla, the vehicles of which are in the highest demand globally. Tesla promptly recognized decreasing dependency on petroleum and proposed a solid solution.

“Greening” the transport is a part of a functioning “green” economy, which is aimed at ensuring sustainable management of natural resources during the management of economic activities [14, p. 364]. Therefore, developed countries place great emphasis on the popularization of alternative fuel vehicles. Eventually, the sales of electric and hybrid vehicles in the European transport market nearly tripled in 2020 (over 1 million vehicles), making up nearly 10% of overall market sales [15].

The Table 1 illustrates the principles of government stimuli for “greening” transport which are implemented in various countries. It is concluded that countries tend to use fiscal stimuli and direct subsidies in order to popularize “green transport”.

Table 1

General principles of the government stimuli for “greening” the transport

Source: developed by the authors on the basis of data [2, p. 9; 16; 17]

Method of government stimuli	Countries	Method’s characteristics
Fiscal stimulus	Norway, the Netherlands, Sweden, France, Great Britain, Germany, Japan, China	Provides for management of the system of transport taxation: exempts from tax for the first registration, exempts from annual road tax. Also, there are a number of incentives for the owners of “green” transport: free parking, free autobahn transportation, permission to use outlined zones of public transport.
Direct subsidies or one-time payments for buying “green” transport	USA, Sweden, France, Great Britain, Japan, China	In this regard, most countries rely upon their levels of carbon dioxide emissions, or, for instance, China, on their electric range.

Major benefits of “greening” transport are specified in Figure 1.

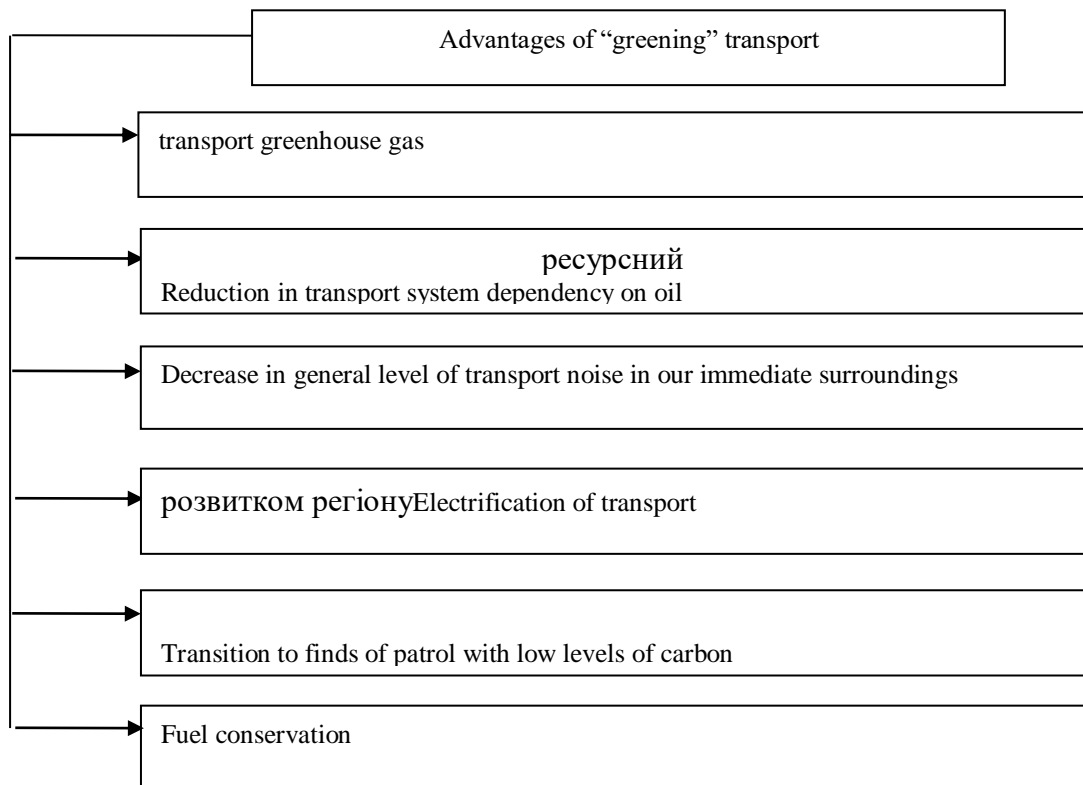

Fig. 1. Major advantages of “greening” transport

Source: developed by the authors on the basis of data [2, p. 10; 4, p. 24]

“Green” transport (electric cars, electric trains, trolleybuses, trams, and electric buses) has both considerable ecological and economic effects because it decreases the transport system’s dependency on energy imports (oil). An increase in the quantity of “green” transport helps reduce the release of carbon into the ambient air, helps the environment, and fortifies the country’s energy security.

However, the biggest tendency of transport system development is the utilization of technological transformations that are accompanied by large-scale implementation of digital technologies into transport.

The major advantages of the intellectualization of transport systems are shown in Figure 2.

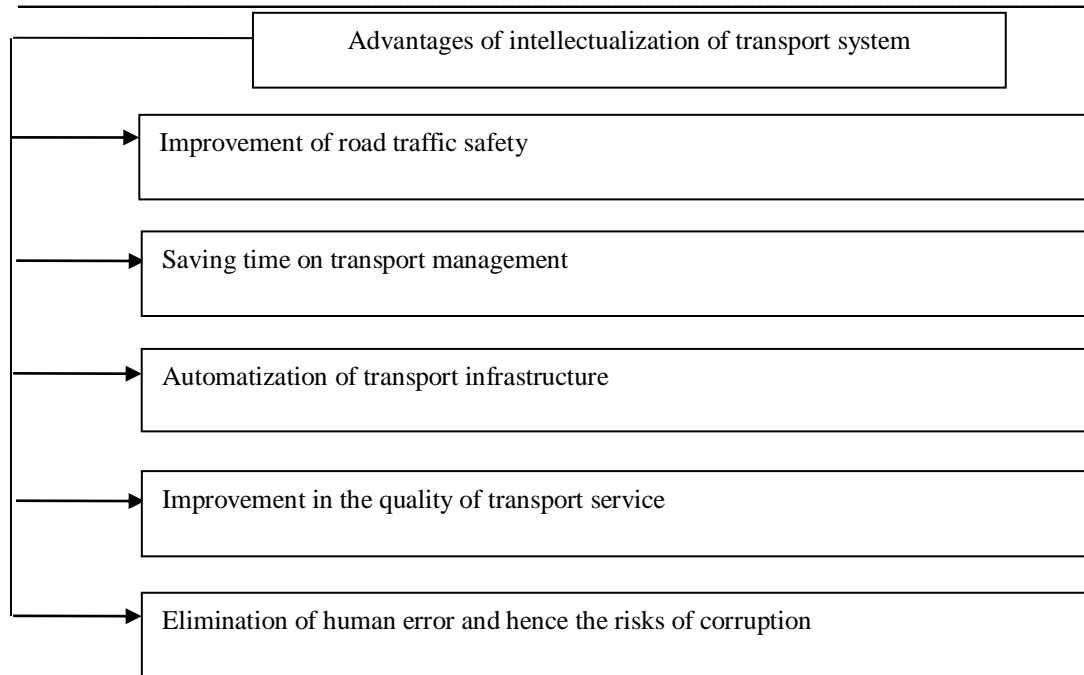

Fig.2. Major advantages of transport system intellectualization

Source: developed by the authors on the basis of data [2, p. 10; 4, p. 24]

Therefore, “greening” and intellectualization of transport have significant ecological and economic advantages. Thus, they are the focus areas of transport system development.

The object of research is economic security of the urban Municipal enterprise “Khersonelectrotrans”, which is one of the major means of public transport for city Kherson residents and visitors.

Urban Municipal enterprise “Khersonelectrotrans” was founded in 1960 and is a communal property of the Kherson community. The general characteristics of “Khersonelectrotrans” are illustrated in the Table 2.

Table 2

General characteristics of the urban Municipal enterprise “Khersonelectrotrans”

Source: developed by the authors on the basis of data [18]

Criteria	Characteristics
Full Name	Urban Municipal enterprise “Khersonelectrotrans”
Short Name	UME “Khersonelectrotrans”
Area	Kherson Oblast
legally constituted form of management	Municipal enterprise
Form of ownership	Government owned / Owned by territorial communities
The name of the body, what management area it belongs to	Kherson Chamber of Kherson Oblast
Kind of economic activity as described in Classification of Economic Activities	49.31 “Land passenger transport of urban and suburban carriage”
Legal address	Ukraine, 73036, Kherson Oblast, Kherson, str .Zalaegerszeg, bldg. 12
Authorized capital, thousands UAH	12964
Rolling stock park	45 passenger trolleys
Total length of trolleybus network	97.2 kilometers (in one-dimension computation)
Annual passenger volume	Nearly 30 million passengers
Average number of employees in 2019	312

Public passenger transport is a vital part of Kherson's production infrastructure, which supports vital functions of the community in both production and social fields. Its sustainable and effective functioning is required for economic stabilization, higher quality of life, and social well-being of Kherson residents.

The evaluation of economic security of urban Municipal enterprise "Khersonelectrotrans" is done using the following methods:

- Following the five-factor model of determining the Z index;
- Konan Golder's model;
- Lis' model.

The Table 3 illustrates the results of economic security diagnostics for the urban Municipal enterprise "Khersonelectrotrans" following the five-factor model of determining the Z index.

Table 3

Diagnostics of economic security of urban Municipal enterprise "Khersonelectrotrans" following the five-factor model of determining the Z index

Source: the authors' own development based on data [18]

Indicators	At the end			Deviation (+, -)	
	2017 yr.	2018 yr.	2019 yr.	before 2017 yr.	before 2018 yr.
Current assets, k. UAH	3886	19147	4861	+975	-14286
Current liabilities, k. UAH	32177	45386	45594	+13417	+208
Working capital reserves, k. UAH	-28291	-26239	-40733	-12442	-14494
Total assets, k. UAH	21898	34334	35055	+13157	+721
Working capital reserves in assets	-1.29	-0.76	-1.16	+0.13	-0.40
Net Profit, k. UAH	-3360	-1133	-115	+3245	+1018
Asset profitability based on net income	-0.153	-0.033	-0.003	+0.150	+0.030
Financial result before taxation, k. UAH	-3360	-1133	-115	+3245	+1018
Asset profitability based on profit before tax	-0.153	-0.033	-0.003	+0.150	+0.030
Equity capital, k. UAH	-11277	-12410	-12525	-1248	-115
The funded ratio based on equity capital	-0.35	-0.27	-0.27	+0.08	0
Net revenue from sales, k. UAH	9229	14086	17762	+8533	+3676
Asset utilization Index	0.42	0.41	0.51	+0.09	+0.10
Probability of bankruptcy index (Z)	-2.061	-0.826	-1.068	+0.992	-0.242
Probability of bankruptcy evaluation	very high ($Z \leq 1,80$)			↓	↑

The calculations indicate that, during 2017-2019, "Khersonelectrotrans" had an unsatisfactory structure because, during the entire period, it did not have any of its own working capital. The calculations of the profitability of the enterprise's assets, which are based on both net and gross income, showed that "Khersonelectrotrans" is a failing business. The negative value of the enterprise's equity illustrates that the company does not have its own capital and all its assets were made by means of borrowed money. The issue that arises then is that the borrowed capital is bigger than the value of the enterprise's assets, which in turn increases the possibility of the company going bankrupt. The evaluation of the company's asset utilization showed that, in 2017, for each 1 UAH of the company's assets, it made 0.42 UAH, 0.41 UAH in 2018, and 0.51 UAH in 2019. An

increase in the asset utilization is a positive trend.

Summarizing the above mentioned data, we can conclude that, according to the 5-factor model of determining the index Z, there is a high chance of "Khersonelectrotrans" going bankrupt. Moreover, this possibility has only increased since 2018, which is a negative trend.

In foreign countries, the Konan Golder's model is used to evaluate the economic security of an enterprise.

The pattern of likelihood of delays in payment, according to different values of Konan Golder's model (ZKG), were derived using the correlation-analysis of 95 small and medium-sized companies. The likelihood of delays in payment for different values of the Konan Golder's model (ZKG) is illustrated in Table 4.

Table 4

Interpretation of Konan Golder's values

Source: [19, p. 202]

Konan Golder's value (Z_{KG})								
+0.210	+0.048	+0.002	-0.026	-0.068	-0.087	-0.107	-0.133	-0.164
The likelihood of delays in payments, %								
100	90	80	70	50	40	30	20	10

The Table 5 illustrates the evaluation of economic security of the enterprise following this model.

Table 5

Evaluation of economic security of urban Municipal enterprise "Khersonelectrotrans" using the Konan Golder's model

Source: the authors' own development based on data [18]

Indicators	At the end			Deviation (+, -)	
	2017 yr.	2018 yr.	2019 yr.	before 2017 yr.	before 2018 yr.
Accounts receivable, k. UAH	1012	16246	1735	+723	-14511
Cash and cash equivalents, k. UAH	128	132	254	+126	+122
Total assets, k. UAH	21898	34334	35055	+13157	+721
Coefficient x_1	0.052	0.477	0.057	+0.005	-0.420
Permanent capital, k. UAH	7334	16005	18309	+10975	+2304
Total liabilities, k. UAH	21898	34334	35055	+13157	+721
Coefficient x_2	0.335	0.466	0.522	+0.187	+0.056
Financial costs, k. UAH	0	0	0	0	0
Net revenue from sales, k. UAH	9229	14086	17762	+8533	+3676
Coefficient x_3	0	0	0	0	0
Labor costs, k. UAH	20945	27077	29534	+8589	+2457
Allocations for social events, k. UAH	4500	5907	6576	+2076	+669
Staff costs, k. UAH	25445	32984	36110	+10665	+3126
Profit (financial result) before tax, k. UAH	-3360	-1133	-115	+3245	+1018
Added value, k. UAH	22085	31851	35995	+13910	+4144
Coefficient x_4	1.152	1.036	1.003	-0.149	-0.032
Gross profits, k. UAH	-38289	-50079	-55468	-17179	-5389
Attracted capital, k. UAH	33175	46744	47580	+14405	+836
Coefficient x_5	-1.154	-1.071	-1.166	-0.012	-0.094
Konan Golder's Index (Z_{KG})	0.327	0.334	0.274	-0.053	-0.060

According to the calculations of Konan Golder's values (Table 5), the relationship between indicator values, and the likelihood of delays in payments shown in Table 4, we can conclude that the likelihood of delays in payments for "Khersonelectrotrans" during 2017-2019 is 100 %, which is indicative of an economic threat to the enterprise.

In foreign practice of business-analysis for express-diagnostics of economic security of enterprise, the Lis' model is used. According to the Lis' model, the estimated threshold of the indicator of an enterprise's economic security is

$Z_L = 0.037$ [20, p. 362]. The differentiation of the enterprise following the Lis' model is as follows:

- If $Z_L > 0.037$ – The probability of bankruptcy is low;
- If $Z_L < 0.037$ – The probability of bankruptcy is high.

The Table 6 illustrates the results of economic security diagnostics for the urban Municipal enterprise «Khersonelectrotrans» following the Lis' model.

Table 6

Evaluation of economic security of urban Municipal enterprise “Khersonelectrotrans” using the Lis’ model

Source: the authors’ own development based on data [18]

Indicators	At the end			Deviation (+, -)	
	2017 yr.	2018 yr.	2019 yr.	before 2017 yr.	before 2018 yr.
Current assets, k. UAH	3886	19147	4861	+975	-14286
Total asset cost, k. UAH	21898	34334	35055	+13157	+721
Coefficient x_1	0.177	0.558	0.139	-0.039	-0.419
Gross profits, k. UAH	-38289	-50079	-55468	-17179	-5389
Coefficient x_2	-1.749	-1.459	-1.582	+0.166	-0.124
Undistributed profit, k. UAH	-24536	-25669	-25784	-1248	-115
Coefficient x_3	-1.120	-0.748	-0.736	+0.385	+0.012
Equity capital, k. UAH	-11277	-12410	-12525	-1248	-115
Borrowed capital, k. UAH	33175	46744	47580	+14405	+836
Coefficient x_4	-0.340	-0.265	-0.263	+0.077	+0.002
Lis’ index (Z_L)	-0.214	-0.142	-0.179	+0.035	-0.037

The calculations attest to a high probability of bankruptcy for “Khersonelectrotrans” modeled after Lis.

Summarizing the data, we can conclude that “Khersonelectrotrans” is at a high risk of bankruptcy.

Therefore, the diagnosis of bankruptcy is present in the system of management of economic security of the enterprise. It is worth noting that the diagnosis of bankruptcy is both a function and a particular stage in the management of the enterprise's economic security. It is the starting point for determining an alternative development for the enterprise in the context of increased turbulence and dynamics of the economic environment.

In the current context of the development of a market economy, the major principle of financial success and enterprise competitiveness is a permanent implementation of innovative technologies in all areas of economic activities [21, p. 120-121]. Ensuring an economic security of the enterprise is not feasible without significantly increased investment into the real sector of economy.

The process of globalization has changed the geography of transport and economic relations both locally and globally. The demands on transport have changed drastically as well [5, p. 210]. Today, the strategic development of the Ukrainian transport system is innovation. This direction is decisive in the process of integrating the national transport infrastructure into the trans-European transport network.

Innovation is a complex and wide concept. There are significant unresolved differences in opinions on how to measure it. Shpresim Domi, Remzi Keco, Gentjan Mehmeti (Albania) & Joan-Lluís Capelleras (Spain) [22, p. 70] argued that the higher is the attitude, culture and being open-mind to innovate the more the innovation will take place into the enterprises.

Kayhan Tajeddini & Myfanwy Trueman (United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland) [23, p. 281] pointed out that due to fierce competition, globalization and technology advancements along the last decades, the need to innovate is considered imperative. In this context Eva Ivanová & Martin Čepel (Slovak Republic)state that “a key factor of the states’ increasing competitiveness is assumed to be the innovation performance of enterprises, which is projected through innovative business processes into the innovation performance of the economy as a whole” [24, p. 54].

Every economic entity is required to clearly envision their potential needs of financial, raw, labor, and intellectual resources, as well as their production capacity and inventory of their availability. They also need to be able to use productive and natural resources efficiently in the process of their economic activities and react promptly and efficiently to changes in their immediate business environment while minimizing environmental risks [25, p. 36]. However, Ukraine ranked 60th among 180 countries in environmental sustainability rating in

2020 [26], which means that not enough attention is paid to the development of “green” business.

The economic potential of the “green” economy indicated the necessity to increase “green” investment, involvement which will allow Ukraine to reach a new level of development. Among the directions of the “green” economy in Ukraine highlighted the rational use of natural resources, environmental protection, the formation of a new environmental behavior of the population, diversification of energy sources, modernization of housing and communal services, production of organic products [1, p. 20].

In order to enhance “green” business with the goal of ensuring sustainable development of Ukraine, governmental bodies and local governments have to develop a mechanism for stimulating domestic enterprises in the context of maximizing the effectiveness of using natural resources [27, p. 244]. This will reduce environmental risks and help to ensure an economic security of the country and domestic enterprises.

In modern conditions of limited sources of funding and limited competition one of the ways

to attract capital for modernization of capital stock and implementation of progressive technologies into the production process is reducing the tax burden and determining an appropriate tax on all levels [28, p. 204]. This can take the form of subsidies, additional incentives for buying “green transport”, etc. That said, Serhii Rybachok et al. (Ukrainian) [17, p. 67] note that the released funds need to be used towards the following: installation of industrial parks with the use of modern, energy-saving technologies; implementation of innovative technologies in the context of industrial parks’ economic activities, and others.

According to O. Baranivskyi (Ukrainian), “today the integration of the Ukrainian transport system, the development of innovations, information and digital technologies envisage the use of intelligent, ecological, safe and integrated transport” [2, p. 8].

The examination of global trends in the area of innovation and technology in transport system has allowed us to select the major ones; they are shown in Table 7.

Table 7

Global trends in the field of transport

Source: developed by the authors on the basis of data [29, p. 6-7]

Fields of transport	Direction	Technological solution
Road transport	Clean transport without carbon. Ensuring the absence of carbon dioxide emissions	Electric cars
		Clean transport technologies (light materials, electric trains, brake pedals, tyre, cleaning systems, power electronics, vehicle control system and digital production technologies), their infrastructure including interface
		Technologies that are more systemic in nature regarding implementation of clean transport and new services in transport infrastructure
	Artificial intelligence implementation	Drones
Transport infrastructure	Digital	Big Data
	Allied infrastructure	Network TEN-T
	Security	Digital infrastructure protection, including cyber security
	Traffic management	Additional satellite navigation services (Galileo / EGNOS)

The “greening” of transport in Kherson can be achieved via replacing mini-buses (marshrutkas) with electro buses.

In order to “green” and intellectualize the public transport of “Kherson electrotrans” it is necessary to establish a system of modernization of its rolling stock. The most important objective

of the systemic modernization is the rolling stock renewal of “Kherson electrotrans”, and an implementation of the automated fare system (AFS) with the goal of improving the quality of transport services.

Taking into account that achieving these goals requires substantial investment of financial resources, O. Palant (Ukrainian) [30, p. 22] propose the investment size for systemic

modernization of rolling stock of the urban electric transport to calculate according to the formula:

$$I_M = \frac{(S_{AFS} + C_{RS}) * I}{1 - (1 + I)^{-t}}, \quad (1)$$

where I_M – investment size for systemic modernization of rolling stock of the urban electric transport, UAH;

S_{AFS} – the spending on the implementation of an automated fare system (AFS), UAH;

C_{RS} – rolling stock renewal cost, UAH;

I – annual inflation rate;

t – time required for modernization, yrs.

Economically justifiable tariff on the services of urban electric transport enterprises we propose to calculate according to the formula:

$$T = \frac{C_{pl} * \left(1 + \frac{P_{pl}}{100\%}\right) * \left(1 + \frac{Gr_i}{100\%} * E_i\right) + I_M - NR_{oth} - CS}{P_V}, \quad (2)$$

where T – economically justifiable tariff on the services of urban electric transport enterprises, UAH;

C_{pl} – full planned service cost of the enterprise, UAH;

P_{pl} – planned level of enterprise's profitability, %;

Gr_i – growth rate of consumer income, %;

E_i – elasticity of demand for the consumer income;

I_M – investment size, UAH;

NR_{oth} – net revenue from other types of activities, UAH;

CS – compensation size (determined by the local governments), UAH;

P_V – total planned passenger volume, passengers.

The proposed methodology is to be used for calculation economically justifiable tariffs on the urban Municipal enterprise “Kherson electrotrans” services.

The results of the calculations to determine economically justifiable tariffs on the urban Municipal enterprise “Kherson electrotrans” services are illustrated in Table 8.

Table 8

The results of the calculations to determine economically justifiable tariffs on the urban Municipal enterprise “Kherson electrotrans” with the account of investment plan

Source: developed by the authors

Indicator	Value
The cost of automated fare collection, million UAH	44.6
Rolling stock renewal cost, million UAH	1090
Investment components, million UAH / year:	
- Current	-
- Calculated taking into account modernization	204.105
Tariffs, UAH / passenger.:	
- Current	5.00
- Normative	5.00
- Calculated taking into account modernization	7.75

The calculated results show that an economically justifiable tariff exceeds the current tariff on the urban Municipal enterprise “Khersonelectrotrans”: instead of the current tariff of 5.00 UAH / passenger, an economically justifiable tariff is 7.75 UAH / passenger. This difference is caused by the necessity of addressing social contributors when implementing the tariff by local governments. However, should there be partial or full funding of modernization via government subsidies or other sources, tariffs could be lowered.

Conclusions

The research on the foreign experience with “greening” and intellectualization of the transport system has shown that developed EU countries are actively investing in “green” transport with the goal of minimizing adverse effects on the environment. There are systemic principles of government stimulus for “greening” the transport, which are used in different countries. It is concluded that some countries use methods of fiscal stimuli and direct subsidies for the popularization of “green transport”. It is concluded that “greening” and intellectualizing the transport have drastic ecological and economic advantages, hence they are the focus areas of transport infrastructure development.

The diagnostics of economic security of urban Municipal enterprise “Khersonelectrotrans” are concluded by utilizing the following models of discriminative analysis: five-factor model of determining the Z index (E. Altman’s model); Konan Golder’s model; Lis’ model. The results illustrate a high probability of bankruptcy for

A practical implementation of the suggested methods would allow sufficient funding for systemic modernization of the urban Municipal enterprise “Khersonelectrotrans”, which would lead to “greening” and intellectualization of transport and increase in service quality. Moreover, the proposed approach allows to account for public interest, which is achievable with the help of partial or full funding for modernization by the local government or private investors.

urban Municipal enterprise “Khersonelectrotrans”. It is determined that ensuring the economic security of the enterprise is impossible without launching an innovative investment plan and a radical increase in investments for an innovative development.

Today, the strategic development of the Ukrainian transport system is innovation. The necessity of “greening” and intellectualizing on the urban Municipal enterprise “Khersonelectrotrans” transport has been justified. A practical implementation of these plans requires a considerable amount of financial investments. Thus, we propose the methodology of creating investment plans for determining economically justified tariffs on the services of urban electric transport enterprises, which will provide sufficient funding for a systemic modernization. Implementing the programs of transport “greening” and intellectualization is the strategic direction for Ukraine in the context of integrating the national transport network into trans-European network.

ОЛІЙНИК Н.М.^{1*}, МАКАРЕНКО С.М.², ЖИТЧЕНКО І.В.³

1* к.т.н., доцент, доцент кафедри економіки, підприємництва та економічної безпеки, Херсонський національний технічний університет, e-mail: nat-o@ukr.net, ORCID ID: 0000-0002-1019-5708, Scopus Author ID: 57192011270

2 д.е.н., доцент, доцент кафедри економіки, менеджменту та адміністрування, Херсонський державний університет, e-mail: makar0684@gmail.com, ORCIDID: 0000-0001-9929-8967, Scopus Author ID: 57192007194

3 аспірант, Херсонський національний технічний університет, e-mail: 805760@kntu.net.ua, ORCID ID: 0000-0003-3022-2109

«ОЗЕЛЕНЕННЯ» ТА ІНТЕЛЕКТУАЛІЗАЦІЯ ТРАНСПОРТУ В КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ТРАНСПОРТНОГО ПІДПРИЄМСТВА

Мета. Метою статті є обґрунтування необхідності «озеленення» та інтелектуалізації транспорту для забезпечення економічної безпеки транспортних підприємств. **Методика.** В роботі використано наступні методи наукового дослідження: діалектичний метод пізнання, системний підхід, порівняльний та економічний аналіз, моделі дискримінантного аналізу (п’яти-факторна модель Е.Альтмана, модель Конана-

Гольдера та модель Лису). **Результати.** Дослідження закордонного досвіду «озеленення» та інтелектуалізації транспортної системи показало, що сьогодні розвинені країни ЄС з метою мінімізації негативного впливу на навколишнє природне середовище активно інвестують у «зелений» транспорт. Систематизовано принципи державного стимулювання «озеленення» транспорту, які використовують уряди різних країн. Встановлено, що задля популяризації «зеленого транспорту» держави використовують методи фіскального стимулювання та прямі субсидії. Визначено, що «озеленення» та інтелектуалізація транспорту мають значні екологічні та економічні переваги, а тому є пріоритетними напрямками інноваційного розвитку транспортної системи. Проведено діагностику економічної безпеки міського комунального підприємства «Херсонелектротранс» за допомогою наступних моделей дискримінантного аналізу: за п'яти-факторною моделлю визначення індексу Z (модель Е. Альтмана); за показником Конана-Гольдера; за моделлю Лису. Проведені розрахунки свідчать про високу загрозу банкрутства міського комунального підприємства «Херсонелектротранс». Зазначено, що забезпечення економічної безпеки підприємства є неможливим без активізації інноваційно-інвестиційної діяльності й кардинального збільшення інвестицій в інноваційний розвиток. **Практична значимість.** Запропоновано методику визначення економічно обґрунтованих тарифів на послуги підприємств міського електричного транспорту, яка забезпечить належне фінансування системної модернізації підприємства, що приведе до «озеленення» та інтелектуалізації транспорту, покращення якості надання транспортних послуг.

Ключові слова: «озеленення» транспорту; інтелектуалізація транспорту; економічна безпека підприємства; діагностика; транспортна система

REFERENCES

1. Oliinyk, N. (2020). Conceptual foundations of “green” economy in the context of sustainable development. *Social Economics*, 1 (60), 19-28. URL: <https://doi.org/10.26565/2524-2547-2020-60-02>. [in Ukrainian]
2. Baranivskiy, O. (2020). Trends in the innovative development of Ukrainian transport in the context of integration of the national transport network into the trans-European. *Danish Scientific Journal*, 35. Vol. 4, 8-12. [in Denmark]
3. Dmytriieva, O. I. (2020). State regulation of innovative development of transport infrastructure: *Thesis for a Doctor of Economics degree by specialty 08.00.03*. Kharkiv, 525. [in Ukrainian]
4. Matsenko, O., Havrylova, V., Haityna, M., & Shyian, A. (2017). Innovations in the transport of the EU in channel of INDUSTRY 4.0. *Problems and perspectives of entrepreneurship development*, 4, 20-27. [in Ukrainian]
5. Shandova, N.V. (2019). Prospects of sustainable development of the transport water system. *Visnyk of Kherson National Technical University*, 3 (70), 208-214. [in Ukrainian]
6. Danilova, E. I. (2020). Konceptcija systemnogo pidkholdu do upravlinnja ekonomichnoju bezpekoju pidpryjemstva: monohrafija. Vinnycja: Jevropejsjka naukova platforma, 342. [in Ukrainian]
7. Onischenko, M., Dutchenko, O., & Shpitsuz, S. (2019). Economic security as a condition of efficient functioning of the enterprise. *Visnyk of Sumy State University. Economy series*, 1, 36-42. [in Ukrainian]
8. Vivchar, O. (2020). Essential characteristics of conceptualization of modern views on the definition economic security of enterprises. *Review of transport economics and management*, 4 (20), 77-82. URL: <http://pte.diit.edu.ua/article/view/228742/228225>. [in Ukrainian]
9. Vivchar, O. I. (2018). Upravlinnia ekonomichnoju bezpekoju pidpryjemstv: sotsiohumanitarni konteksty: monohrafija. Ternopil: FOP Palianytsia V. A., 515. [in Ukrainian]
10. Solomina, Gh. V. (2018). Zabezpechennja finansovo-ekonomichnoji bezpeky pidpryjemstva: navchalnyj posibnyk. Dnipro: Dnipropetrovsjkyj derzhavnyj universytet vnutrishnikh sprav, 234. [in Ukrainian]
11. Vakhlakova, V. V. (2017). Assessing the Financial and Market Components of the Enterprise's Economic Security. *Business Inform*, 8, 212-218. [in Ukrainian]
12. Pakurár, M., Khan, M. A., Benedek, A., & Oláh, J. (2020). The impact of green practices, cooperation and innovation on the performance of supply chains using statistical method of meta-analysis. *Journal of International Studies*, 13 (3), 111-128. [in Poland]
13. Melnyk, T., Reznikova, N., & Ivashchenko, O. (2020). Problems of statistical study of “green economics” and green growth potentials in the sustainable development context. *Baltic Journal of Economic Studies*, 6(3), 87-98. URL: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2020-6-3-87-98>. [in Latvia]
14. Oliinyk, N., Makarenko, S., & Yutkevych, A. (2019). Management of «green» business: opportunities for Ukraine. *Business strategy: futurological challenges*. Kyiv, 362-368. [in Ukrainian]
15. Europeans have supported the idea of banning the sale of cars with traditional engines from 2030 (n.d.). Retrieved from <https://mind.ua/news/20224714-evropejci-pidtrimali-ideyu-zaboroniti-prodazhi-avto-z-tradicijnimi-dvigunami-z-2030-roku>. [in Ukrainian]
16. Turlikyan, T. (n.d.). Useful experience: how governments of different countries support the electric car market. Retrieved from <https://ecotown.com.ua/news/Korysnyy-dosvid-yak-uryady-riznykh-krayin-pidtrymuyut-rynok-elektromobiliv/>. [in Ukrainian]

17. Makarenko, S. M., Oliinyk, N. M., & Rybachok, S. A. (2019). Improvement of state investment policy as the basis of implementation of innovative technologies on domestic enterprises. *Economic innovations*, 21, 3 (72), 62-70. [in Ukrainian]
18. Official site of the city of Kherson (n.d.). Retrieved from <http://www.city.kherson.ua/articles/mkp-hersononelektrotrans>. [in Ukrainian]
19. Khokhlov, M. P., & Podymailo, M. V. (2017). Analysis of existing approaches and methods financial diagnostics of probability of bankruptcy. *Market Infrastructure*, 7, 199-204. [in Ukrainian]
20. Tyutyunnik, Yu., Dorogan-Pisarenko, L., & Tyutyunnik, S. (2016). Financial analysis. Poltava, 430. [in Ukrainian]
21. Makarenko, S., Pleshivtseva, A., & Oliinyk, N. (2020) Management of the innovation and investment component of the development of light industry enterprises. *Current issues of economic development in modern conditions*. Kherson, 120-122. [in Ukrainian]
22. Domi, S., Keco, R., Capelleras, J.-L., & Mehmeti, G. (2019). Effects of innovativeness and innovation behavior on tourism SMEs performance: The case of Albania. *Economics and Sociology*, 12(3), 67-85. [in Poland]
23. Tajeddini, K., & Trueman, M. (2008). Effect of customer orientation and innovativeness on business performance: a study of small-sized service retailers. *International Journal of Entrepreneurship and Small Business*, 6(2), 280-295. [in France]
24. Ivanová, E., & Čepel, M. (2018). The impact of innovation performance on the competitiveness of the Visegrad 4 countries. *Journal of Competitiveness*, 10(1), 54-72. [in Czech Republic]
25. Makarenko, S., Oliinyk, N., & Rybachok, S. (2019). Management of investment and innovation activities of industrial enterprises. *Global trends in the green economy: regional aspects and growth limits*. Kherson, 36-39. [in Ukrainian]
26. EPI (n.d.). Retrieved from <https://epi.yale.edu/>. [in USA]
27. Oliinyk, N., Makarenko, S., & Habrih A. (2021). Financial and economic tools for activating "green" business to ensure sustainable development. *Current problems of modern business: accounting, financial and management aspects*. Vol. 1. Lviv, 243-245. [in Ukrainian]
28. Makarenko, S. M., Kaplina, Y. O., & Oliinyk, N. M. (2017). Improving tax policy as the basis of harmonization of relations between the state and business entities. *Economic innovations*, 64, 203-208. [in Ukrainian]
29. Boghomazova, V.M., & Kvasha, T.K. (2020). Analiz perspektyvnykh svitovykh naukovykh ta tekhnologichnykh naprjamiv doslidzhenj za Cilljustalogo rozvytku # 9 shhodo transportnoji sfery z vykorystannjam instrumentiv platform «Web of Science» ta «Derwent Innovation»: nauko-analitychna zapyska. Kyjiv: UkrINTEI, 33. [in Ukrainian]
30. Palant, O. (2017). Theoretical and methodological basis of management system modernization of urban electric transport: *Avtoreferat dysertaciji na zdobuttja naukovogo stupenja doktora ekonomichnykh nauk: 08.00.04*. Kharkiv, 40. [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції: 31.10.2021
Received: 2021.10.31

УДК 658.5:338.3

РИЖЕНКО О.М.^{1*}

1* к.е.н., доцент кафедри «Менеджменту і туризму», Хортицька Національна Академія, e-mail: rom.zxna@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-4455-4542

ОСОБЛИВОСТІ ВПРОВАДЖЕННЯ КОНЦЕПЦІЇ LEAN-MANAGEMENT НА МЕТАЛУРГІЙНОМУ ПІДПРИЄМСТВІ

Мета. В статті розглянуто концепцію впровадження методики ощадливого виробництва як сучасного інструмента технологічних, виробничих та управлінських систем в практиці діяльності металургійного підприємства. **Методика.** Використовувались методи формальної і діалектичної логіки на підставі критичного аналізу положень вітчизняних і зарубіжних дослідників, які вивчали відповідні аспекти впровадження та використання інструментів ощадливого виробництва в операційному менеджменті. Для уточнення категорії, що вивчається, та формування науково-теоретичних та практичних засад дослідження ефективності впровадженої системи застосовано методи наукової абстракції, індукції і дедукції. **Результати.** В роботі проаналізовано теоретичні підходи до визначення поняття ощадливе виробництво; представлено практичний досвід впровадження концепції ощадливого виробництва на металургійному підприємстві; наведено пошук напрямків подальшого вдосконалення впровадження концепції. **Наукова новизна.** Узагальнені шляхи і способи усунення основних видів втрат, що існують на підприємствах. Розглянуто побудову сучасних виробничих та управлінських систем металургійного підприємства на базі інструментів ощадливого виробництва. Зважаючи на поточний рівень розвитку менеджменту українських підприємств необхідно проводити подальші дослідження пошуку механізмів ефективного впровадження та використання сучасних інструментів операційного менеджменту. **Практична значимість.** Вирішення проблеми підвищення ефективності діяльності підприємств є актуальною сучасних українських підприємств, тому що концепція ощадливого виробництва допомагає оптимізувати процеси на підприємстві без залучення додаткових витрат. Використання наведених пропозицій дозволить керівництву підприємств різних галузей приймати науково-обґрунтовані та організаційні рішення щодо розвитку керованих систем та сприятимуть зміцненню потенціалу України, сприятиме збалансованому соціально-економічному розвитку підприємств та організацій.

Ключові слова: ощадливе виробництво; технологічна система; втрати; витрати; виробнича система; інструменти ощадливого виробництва; металургійне підприємство

Постановка проблеми

Сучасні концепції організації виробництва та покращення їх використання давно відомі у світі та в Україні. Але в українських реаліях промисловість досі має багато проблем з використанням та впровадженням цих знань. Неefективна система технічного забезпечення, управління персоналом, вдосконалення операційних процесів заважають українським підприємствам покращувати свої конкурентні позиції.

Бездумне копіювання зарубіжних моделей та механізмів часто приводить до того, що використання сучасних інструментів виявляється неefективним та не приводить до бажаного результату, а частіше призводить до негативного ефекту, коди виконавці зневірюються в дієвості цих інструментів.

Саме тому, необхідно не тільки вивчати накопичені теоретичні знання та практичний зарубіжний досвід в управлінні, але і правильним чином впроваджувати їх в діяльність вітчизняних підприємств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Однією з відомих та дієвих технологій є LEAN-менеджмент – концепція управління виробничим підприємством, яка заснована на постійному прагненні усунення всіх видів втрат. Ощадливе виробництво передбачає залучення до процесу оптимізації бізнесу кожного співробітника та максимальну орієнтацію на споживача.

Про LEAN-management стало відомо ще у 80-х роках, з робіт Дж. Крафчік [1]. Згодом було розроблено теоретичні аспекти та методологію впровадження концепції ощадливого виробництва на підприємстві [2,

3]. Так, Дж. П. Вумек та Д. Т. Джонс описали основні підходи до впровадження ощадливого виробництва, методи, інструменти та важелі такої концепції управління. Основні інструменти, використання різних методик та скороченні витрат були дослідженні М. Вейдер. Серед українських науковців, які займаються питанням впровадження ощадливого виробництва, дослідженням його інструментарію та методології необхідно зазначити таких С. С. Бондаренко, О. І. Лисенко, К. І. Сімаков, В. Д. Лисицин, Ю. С. Вовк, І. І. Смірнова та ін.

Формування цілей статті

Метою дослідження є аналіз впровадження концепції ощадливого виробництва у діяльність вітчизняних виробничих підприємств для оптимізації роботи технологічних, виробничих та управлінських систем, оскільки це забезпечує покращення процесів на підприємстві та збільшення доходів за рахунок зниження непродуктивних витрат.

Виклад основного матеріалу

Lean-management («ЛІН менеджмент», від англ. Lean – стрункий, або "ощадливе" або "бережливе" виробництво) викликало колосальне зростання продуктивності праці і об'ємів продукції і залишається основною системою виробництва у багатьох галузях економіки світу.

Його постулати:

- усунення відходів;
- розширення прав і можливостей працівників;
- зменшення запасів;
- підвищення продуктивності.

Ціль ощадливого виробництва – ліквідувати дії, які віднімають час, поглинають ресурси, але не створюють цінність, а також формування умов, при яких дії, які залишились, які створюють цінність, вистроюються в безперервний потік, який витягує споживач.

Мета концепції ощадливого виробництва – позбутися всіх видів втрат і домогтися максимальної ефективності використання ресурсів шляхом поступального й безперервного вдосконалення всіх бізнес-процесів організації, спрямованих на підвищення задоволеності споживачів.

У примітивному трактуванні Lean або бережливе виробництво - методологія управління проектами в компанії, яка усуває усі перешкоди виробництву: «розтрата часу і ресурсів псує результат; якщо процес можна зробити швидше, якісніше і дешевше - це варто зробити прямо зараз» [3].

Впровадження концепції (або філософії) бережливого виробництва кардинально змінює ієрархію в структурі компанії. Замість менеджерів і персоналу формується колектив багатопрофільних співробітників. Усі ресурси компанії, навіть людські, – застосовуються на повну, кожен може запропонувати поліпшення, кожен може перевірити свою ідею на практиці, і кожен є відповідальним за комплексний результат. Така гнучкість дозволяє вносити зміни вмить, що означає швидку реакцію на запити споживачів, випадки конкурентів і хвилювання ринку.

Основа концепції – такі поняття як муда, мура, мурі (табл.1–3). Ці слова з японської мови, що чудово прижилися в англійському бізнес-сленгу та позначають відходи та витрати: «Усе зайве варто прибрати. Прибрати все, що не підвищує цінність для клієнта».

Таблиця 1

Муда (відходи, даремні витрати)

Джерело: складено автором за матеріалами [1-4]

Муда	Наслідки помилок в управлінні
Транспорт	Прорахунок логістики, зайві переміщення сировини, товару, документів або даних.
Інвентар	Надмірні запаси сировини, напівфабрикатів і готової продукції.
Рух	Непотрібні переміщення людей.
Очікування	Простій людей і апаратури. Очікування вказівок, перевірки, доступу до інформації.
Надвиробництво	Невиправдане виробництво продукту до замовлення або великими партіями.
Дефекти та брак	Невідповідність продукту згідно ГОСТ, замовленню або регламенту підприємства.
Талант	Ігнорування потенціалу і навичок колег. Нечесна експлуатація праці, заборона ініціативи працівників.
Ресурси	Не економічне використання ресурсів та матеріалів на підприємстві.

Мура (причини муда)

Джерело: складено автором за матеріалами [1-4]

Мура	Нерівномірність і невідповідність навантаження, перевантаження
Перевантаження	Нестача ресурсів в списках попиту, бездіяльність в спад. У святковій розпродажі варто найняти тимчасових додаткових працівників. В годину пік в метро їздять додаткові склади. Вигравши тендер заздалегідь закінчите старі проекти, щоб потужностей вистачило виконати замовлення в строк.

Сезонний, регулярний, керований рекламою споживчий попит має свій ритм, тактову частоту (тиждень, місяць, квартал). Аналізуючи спади і підвищення попиту,

потрібний і збитковий товар з модельного ряду. Можна спрогнозувати та розподілити навантаження і завдання.

Таблиця 3

Мурі (недоцільність)

Джерело: складено автором за матеріалами [1-4]

Мурі	Необґрунтовані складнощі в роботі
Непрофільна робота	Людина що не є фахівцем, може нашкодити не лише собі, а і іншим людям та підприємству.
Неорганізоване робоче місце	Неможливість знайти інструмент у потрібний час.
Неукомплектоване робоче місце	Відсутність потрібного обладнання
Нечіткі інструкції	Абстрактні вимоги до замовлення, виміри на око.
Відсутність якісного та вчасного техобслуговування	Застаріле обладнання, невиконання норм техогляду.
Погана комунікація та зв'язок	Погана чутність в рації на території цеху. Неможливість швидко донести інформацію.

Скомпонували основні положення концепції, можна виділити 10 загальних принципів Lean:

1. Ліквідувати сміття
2. Мінімізувати запаси
3. Максимізувати потік
4. Виробництво залежить від споживчого попиту
5. Знати вимоги клієнтів
6. робити правильно з першого разу
7. Розширювати можливості працівників
8. Побудувати систему з легкою заміною її деталей
9. Налагодити партнерські відносини з постачальниками
10. Створити культуру постійного вдосконалення

Середня результативність від впровадження концепції ЛПН в промисловості наступна: зниження виробничого циклу з 12% до 25%; звільнення виробничих площ до 25%; збільшення якості на 40%; підвищення продуктивності з 35%

аж до 55%; зниження відходів з 6% до 1,2%; зменшення витрат електроенергії на 56%; зниження запасів на 35% [6].

До інструментів бережливого виробництва належать[4]:

1) Система 5S (sort, setinorder, shine, standardise, sustain) поєднує п'ять принципів, кожний з яких починається з букви "С" – сортувати (відокремити потрібні інструменти, деталі й документи від непотрібних з тим, щоб прибрати останні подалі (видалити їх); створити своє місце і ставити на нього (розташовувати (і маркувати) деталі та інструменти на робочому місці так, щоб з ними було зручно працювати); тримати в чистоті (підтримувати чистоту на робочому місці – передовсім для максимального раннього виявлення та усунення проблем); стандартизувати (регулярно виконувати перші три "С" кожен день, щоб підтримувати робоче місце у відмінному стані); дотримуватися,

удосконалювати (зробити виконання перших чотирьох “С” звичкою).

2) Система TPM (Total Productive Maintenance) – сукупність ідеології, методів та інструментів, які спрямовані на підтримання постійної працездатності обладнання для забезпечення безперервності виробничих процесів

Метою цієї концепції є повне усунення всіх витрат, пов'язаних з виходом обладнання з ладу, часом його переналагодження і налаштування, усуненням відмов, зниженням продуктивності, комплектуючі з дефектом

3) Система SMED (Single-Minute Exchange of Dies) – тобто швидке переналагодження, переоснащення обладнання.

SMED система - швидка переналадка обладнання. Включає набір теоретичних, практичних методів, що дозволяють скоротити час операцій, які проводяться в цілях наладки, переналадки технічного оснащення.

Щоб успішно впровадити систему SMED у виробництво, необхідно:

- розділити зовнішні і внутрішні операції;
- зробити стандартизацію зовнішніх процесів;
- перетворити на зовнішні внутрішні операції;
- досягнути поліпшення зовнішніх процесів;
- здійснити автоматизацію;
- постійно покращувати результати.

Розділення операцій дозволяє максимально скоротити час переналагодження обладнання. Після розділення стандартизуються процеси, пов'язані з транспортуванням, оформленням необхідних документів, підготовкою замовлення, використовуючи чек-листи, своєчасним отриманням запчастин із складу для виконання замовлень точно в строк.

4) Кайдзен – безперервне покращення процесів виробництва, надання послуг, допоміжних бізнес-процесів, управління, тобто всіх аспектів життя компанії.

Кайдзен — це поняття, відоме менеджерам усього бізнесового світу. Більше того, інтерес до цього системоутворюючого елементу японського економічного дива, що в другій половині XX ст. суттєво змінило розстановку сил у просторі міжнародної

конкуренції, давно вийшов за межі простої зацікавленості, викликавши бурхливий вал спеціалізованих досліджень, наукових і популярних публікацій, а також більш-менш вдалих спроб практичного запровадження.

Основоположна ідея кайдзен полягає в тому, що будь-яку діяльність не лише можна, але й необхідно вдосконалювати, оскільки процеси, що її складають, завжди пов'язані з виникненням побічних (непродуктивних) витрат, зменшення чи повне усунення яких позитивно позначається на створеній підприємством цінності

5) Гембакайдзен – безперервне вдосконалення на місці, де формується продукція чи послуги;

6) Система захисту від помилок – створюється такий технічний або програмний засіб, який би попереджував споживача про помилку. Наприклад, sim-карта має з одного боку зрізаний кут, тому кожна людина знає, якою стороною вставити карту.

7) Система “чітко і вчасно” – політика, що забезпечує потік матеріалів, товарів, послуг у той момент, коли вони потрібні.

8) Система “витягування”, або “канбан”, – забезпечує неперервний матеріальний потік.

Публічне акціонерне товариство «Запорізький металургійний комбінат «Запоріжсталь» є українським публічним акціонерним товариством. Основною діяльністю Групи є виробництво чавуну, сталі і споживчих товарів. Поточною діяльністю Товариства керує Генеральний директор за допомогою 10 Дирекцій за напрямками діяльності, 3-х самостійних управлінь: юридичного; корпоративних комунікацій; справами адміністрації [7].

З 2012 року підприємство ПАТ «Запоріжсталь» почало серйозне корегування системи управління, починаючи запроваджувати систему бережливого виробництва. Технологічний процес був частково змінений згідно системи “швидко та вчасно”. Підприємство позбавилося від великих складів та почало виробляти продукцію згідно замовленню не створюючи непотрібні запаси. Система менеджменту та управління також змінилася. Були введені інструменти “leanmanagement”, система 5с, СПП, навчання персоналу тощо. Поступово почала формуватися корпоративна культура, як приклад можна вказати стандартизовану форму, слоган компанії (територія успіху),

соціальні програми та інше. Усе це вже приносить компанії певний прибуток та стабільність, але як у будь-якої компанії, що почала переходити зі старої системи на нову система бережливого виробництва на Запоріжсталі має багато проблем. Хоч економічні показники у підприємстві з кожним роком зростають з точки зору керівництва персоналом у підприємства виникають складнощі.

Програма безперервного вдосконалення стартувала на ПАТ «Запоріжсталь» у серпні 2012 року. Безперервне вдосконалення – комплексний системний підхід до вирішення виробничих проблем, оптимізація виробничих процесів для зниження витрат сировини, матеріалів, часу виробничого циклу і поліпшення якості продукції, що випускається.

Мета програми – зробити так, щоб кожен співробітник міг виявляти існуючі проблеми, визначати їх першопричини і впроваджувати системні рішення щодо усунення та недопущення цих проблем.

Основні напрямки роботи:

- система преміювання по КПЕ, розроблена і впроваджена в підрозділах комбінату. Для підвищення ефективності система постійно вдосконалюється;
- переліки КППтО (контрольовані параметри технології та обладнання), розроблені для підвищення якості продукції;
- оптимізація виробничих процесів за допомогою хвиль операційних поліпшень, проведених у підрозділах комбінату;
- системний аналіз причин відхилень співробітниками всіх рівнів з розробкою коригувальних та попереджувальних заходів;
- система подачі пропозицій і робота команд безперервного вдосконалення;
- «Школа виробничих менеджерів» на базі відділу безперервного вдосконалення ПАТ «Запоріжсталь»;
- «5С» – система організації робочого місця, яка значно підвищує ефективність і керованість процесів, покращує корпоративну культуру і піднімає продуктивність праці.

Система безперервного вдосконалення на ПАТ «Запоріжсталь» має ряд перспектив, серед яких:

- Впровадження ТРМ – системи загального догляду за обладнанням, в якій спільно беруть участь технологічний і ремонтний персонал. Це підвищить надійність обладнання;
- Впровадження SMED – проведення переналаджень обладнання з постійним підвищенням їх ефективності;

Кадрова програма ПАТ «Запоріжсталь», спрямована на забезпечення рівня кваліфікації працівників.

Для забезпечення необхідного рівня кваліфікації персоналу ПАТ «Запоріжсталь» на посади керівників, професіоналів, фахівців та технічних службовців призначаються робітники, кваліфікаційний рівень яких відповідає вимогам «Довідника кваліфікаційних характеристик професій працівників» (ДКХПП України). На комбінаті діє система підготовки персоналу, яка передбачає проведення безперервного навчання персоналу, згідно затвердженим планам заходів, що відповідають цілям підприємства в області якості. Підвищення кваліфікації керівників, професіоналів і фахівців на комбінаті спрямовано на вдосконалення їх професійних знань, навичок менеджменту в сучасних умовах бізнесу, оволодіння новими методами управління виробництвом.

Належна увага в системі розвитку персоналу приділяється підготовці керівників та кадрового резерву.

Для цього на комбінаті діє Корпоративний університет, в якому у 2018 році пройшли навчання 2491 робітник виробничих підрозділів.

У рамках реалізації програми «Бережливе підприємство» в Центрі навчання «КАМПУС» 5649 працівників комбінату пройшли навчання за темою «Інструменти безперервного вдосконалення».

Також у ПАТ «Запоріжсталь» особлива увага приділяється навчання персоналу з питань охорони праці (вимоги «Закону України про охорону праці», Типового положення «Про порядок проведення навчання й перевірки знань з питань охорони праці»). У 2018 році загальний курс навчання з питань охорони праці пройшли 714 чол.

Підготовка, перепідготовка та підвищення кваліфікації робочих кадрів на комбінаті здійснюється відповідно до типових навчальних планів, а також модульних та

робочих програм, розроблених фахівцями структурних підрозділів по більше ніж 200 професіям. Всі програми складено відповідно до методичних рекомендацій, погоджених з Міністерством праці та соціальної політики України і затверджених Міністерством освіти і науки України.

Навчання проводиться в кабінетах, навчальних класах, а також на спеціально створених в умовах, виробничих полігонах. У 2018 році пройшли навчання (підготовка та підвищення кваліфікації) 9292 працівника ПАТ «Запоріжсталь» [7, с.25 -26].

Основним інструментом забезпечення взаємозв'язку винагороди працівників з результатами праці є преміювання. Премія є гнучкою, змінною частиною компенсаційного пакета, яка дає змогу індивідуалізувати, диференціювати винагороду, яку отримують наймані працівники, залежно від результатів праці.

Одним з найефективніших підходів до організації преміювання персоналу є преміювання на основі системи управління результативністю. Цей підхід до організації преміювання дає змогу:

- орієнтувати працівника на досягнення чітко визначених результатів праці;
- підвищити справедливість оплати праці за рахунок оцінювання внеску працівників у результативність діяльності підприємства та забезпечення високого ступеня залежності оцінки цього внеску та винагороди, яку одержують працівники;
- забезпечити прозорість системи оплати праці, оскільки працівники розуміють, яку винагороду вони можуть отримати за досягнення тих чи тих результатів;
- збалансувати колективні та індивідуальні інтереси за рахунок розроблення показників, що характеризують індивідуальні та колективні результати (відділу, цеху або підприємства загалом).

Преміювання на основі системи управління результативністю дає змогу узгодити потреби та інтереси працівника в матеріальній винагороді згідно з досягнутими результатами та підприємства в досягненні працівником відповідних цілей.

Характерною особливістю системи управління за результатами (управління за цілями, управління ефективністю) є декомпозиція, або «каскадування» цілей, з верхнього до нижнього рівня. Цілі

розробляються за ланцюгом: цілі підприємства, цілі підрозділу, цілі відділу, цілі працівника. Конкретні показники, що характеризують досягнення зазначених цілей у системі управління результативністю, отримали назву КРІ (Key Performance Indicators). Український варіант цього терміну — ключові показники ефективності (КПЕ) або діяльності (КПД).

Процес розроблення основних складових системи преміювання на основі системи управління результативністю складається з кількох етапів.

1. Визначення посадових осіб (працівників), які будуть охоплені цією системою преміювання.

Системою преміювання можуть бути охоплені всі категорії та професійні групи працівників (окрім працівників, які виконують найпростіші роботи) або ж лише посадові особи, які безпосередньо впливають на досягнення підприємством поставлених цілей.

2. Формулювання цілей.

Під час визначення цілей слід пам'ятати, що вони мають бути:

- специфічними для підприємства / підрозділу / працівника;
- мати вимірник;
- досяжними, реальними;
- орієнтованими на результат;
- з чіткими термінами досягнення.

Залежно від специфіки підприємства, корпоративної культури, необхідності стимулювання колективних результатів, винагорода працівників може залежати від рівня досягнення:

- лише індивідуальних цілей;
- індивідуальних і колективних цілей;
- індивідуальних, колективних і загальнокорпоративних цілей;
- індивідуальних і загальнокорпоративних цілей.

Розмір премії першого керівника може залежати лише від рівня досягнення загальнокорпоративних цілей.

У разі, якщо винагорода певних посадових осіб залежить не лише від рівня досягнення індивідуальних цілей, потрібно встановити співвідношення впливу рівня досягнення відповідних цілей на розмір винагороди (премії) працівників. Приклад розрахунку наведений на рис 1.

Доцільно для однієї цілі визначати один показник, який характеризуватиме ступінь досягнення працівником (колективом) поставленої цілі. Це впливає з попередньо зроблених рекомендацій щодо оптимальної

кількості цілей. У разі, якщо для кожної цілі сформулюємо, приміром, по два ключових показники ефективності, загальна кількість показників становитиме 4–8 (рис. 1).

Показатели премирования КПЭ					
ДОМЕННЫЙ ЦЕХ Бригада комплекса Машинист					
Показатель	% премии за		Ед. изм.	Значение показателя	
	План	Цель		План	Цель
Выполнение плана (задания) по погрузке сырого угля по соответствующей бригаде	30		%	100% и более	-
Годное с первого предъявления (в расчете показателя не учитывается чугун с отклонениями по Si при раздувке ДП и выпуск литейного чугуна)	5		%	82.9%	94.28% и более
Доля потребления электроэнергии в ночь по участку	5	5	%	45%	47% и более
Результат по энергетическим затратам участка	10		тыс грн	100%	-4,6% и менее
Итого % премии: 50 5 Срок действия: 2 кв. 2019г.					

Рис. 1. Приклад КПЕ машиніста доменного цеху
Джерело: складено авторами

Ключові показники ефективності мають бути специфічними для кожної категорії та професійної групи працівників. Під час розроблення КПЕ слід також пам'ятати, що працівник повинен мати можливість впливати своїми діями на рівень досягнення відповідних показників.

На підприємстві ПАТ «Запоріжсталь» діє система загальноцехової відповідальності. Це означає, що один з показників преміювання завжди буде залежати від роботи усього цеху, Наприклад на рис.1 таким показником є «Гідне з першої пред'явлення». Така система має мотивувати працівників на усіх ланках цеху, щоб отримати повну премію.

Для системного аналізу різноманітних відхилень на підприємстві використовуються методи такі як діаграма Ішікави, Контрольні карти (КК), "риб'ячий скелет" тощо. Досліджувана проблема - це "голова ри�'ячого скелета". "Хребет" умовно зображується у вигляді прямої горизонтальної стрілки, "кістки" - причини - зображуються похилими стрілками (рис 2).

На виробництві всі можливі причини розподіляють по групах (категоріям) за принципом "5М":

- man (людина) - причини, пов'язані з людським фактором;
- machines (машини, обладнання) - причини, пов'язані з обладнанням;
- materials (матеріали) - причини, пов'язані з матеріалами;
- methods (методи, технологія) - причини, пов'язані з технологією роботи, організацією процесів;
- measurements (вимірювання) - причини, пов'язані з методами вимірювання, контролю якості.

Для кожної групи будуються додаткові "кістки", які представляють окремі причини, а до тих, у свою чергу, підлаштовуються свої підпричини. У результаті виходить розгалужене дерево, що зв'язує причини виникнення невідповідності, що знаходяться на різному рівні деталізації. На рис. 2. зображена реальна ситуація, що сталася під час роботи та вірогідні причини несправності обладнання.

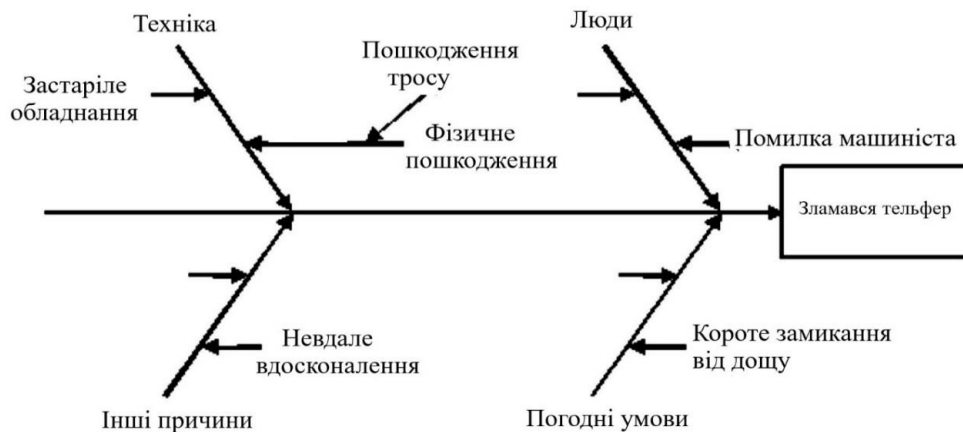

Рис 2. Розбір причини несправності тельферу на ділянці
Джерело: розроблено авторами

На підприємстві діаграмою Ішікави користуються майже постійно. Роботі з цією діаграмою обов'язково вчать, у навчальному центрі «КАМПУС», кожного нового працівника.

Контрольні карти (КК) - інструмент, що дозволяє відслідковувати хід протікання процесу і впливати на нього, попереджаючи його відхилення від пропонованих до процесу вимог.

Існують КК за якісними ознаками (частки дефектних виробів, число дефектних виробів, сумарне число дефектів на одиницю продукції) і КК за кількісними ознаками (для середніх значень і розмаху, для медіани і розмаху, для середніх значень і середнього квадратичного відхилення). На КК відзначається діапазон неминучого розкиду значень показника, тобто розкиду, викликаного випадковими похибками виробництва, які обумовлені змінами якості сировини і матеріалів (у межах допустимих відхилень), а також умов виробництва.

Завдяки різноманітним методам аналізу підприємство має змогу швидко виявляти причини відхилень та швидко на них реагувати. Існують багато систем, що також використовують на підприємстві, але вище були приведені загальні методи якими у першу чергу вчать користуватися. Підприємство намагається зробити так, щоб кожен працівник міг використовувати методи аналізу для швидкого виявлення проблеми та методів їх рішення.

Система подачі пропозицій (СПП) та команда безперервного вдосконалення (КБВ)

- системи створені з ціллю дати можливість будь-якому працівнику подавати та втілювати ідеї для покращення роботи підприємства.

СПП є індивідуальною ідеєю а КБВ ідеєю групи робітників.

Існують декілька видів пропозицій:

- за економічним ефектом (чи приносить ідея гроші підприємству);
- за направленістю дії пропозиції (покращення роботи обладнання, покращення техніки безпеки, покращення побуту).

Робітник або декілька робітників побачивши проблему, шлях покращення робочого оточування, техніки безпеки, або спосіб заощадити для компанії гроші шляхом змінення технології або робочого процесу, може втілити свою ідею у життя. Взявши спеціальний бланк робітник заповнює його, розписує проблему її рішення і розрахунки економічного ефекту якщо він є. Потім бланк віддається відповідальній за СПП по цеху людині. Кожне СПП реєструється, неважливо що у ньому написав робітник, після реєстрації СПП відправляється до спеціальної комісії, яка вираховує економічний ефект та доцільність пропозицій. Після цього пропозицію ухвалюють або бракують та відправляють відповідь працівнику з поясненням рішення. Втілити у життя СПП може як сам робітник, так і інші люди, Якщо працюючий впроваджує СПП сам він сам отримує усю фінансову винагороду якщо вона є. В іншому випадку грошове винагородження ділиться між ініціатором та виконавцями.

З системою КБВ так само, окрім того, що проблему вирішують декілька людей у неробочі години. Також робітники можуть обрати існуючу проблему із списку, у такому

випадку на її усунення виділяють фіксований час

Економічний ефект деяких СПП та КБВ наведений у табл. 4.

Таблиця 4

Економічний ефект деяких СПП та КБВ

Джерело: розроблено авторами

Пропозиції	Економічний ефект, грн. за рік
Зниження затрат на дозвільну документацію	137000
Ремонт ручок на гальмівних башмаках електрозваркою у транспортному цеху	14000
Зменшення витрат тепла при транспортуванні пари	14000
Повторне використання відходів дерев'яної упаковки	89000
Покращення конструкцій просіювала агломашини	147000
Збільшення надійності роботи колекторів охолодження	178000
Оптимізація логістичного ланцюга транспортування фракційного щебеню	1962000
Оптимізація витрат природного газу при рідинних періодах плавлення	5035000
Оптимізація довжини головних заготовок	49000
Покращення якості у системі підготовки та розливу сталі	900000

За кожну ідею, що є економічно доцільною ПАТ «Запоріжсталь» дає винагороди. Розмір винагороди залежить від

кількості грошей, що отримає підприємство з ідеї (табл. 5).

Таблиця 5

Винагородження за СПП та КБВ

Джерело: розроблено авторами

Умови	Сума, грн.
1. Економічний ефект менше 10000 грн	
Покращення робочого місця	100
Покращення на рівні підрозділу	200
2. Економічний ефект більше 10000 грн	
В залежності від ефекту	750 - 60000
Нагороди за кращі пропозиції	
За перемогу у щомісячному конкурсі СПП у підрозділі	200
За краще рішення задач силами КБВ у підрозділі за місяць	400
За перемогу на щоквартальному конкурсі СПП на підприємстві	500
За краще рішення задач силами КБВ у підрозділі за квартал на комбінаті	1000
За найбільшу кількість поданих пропозицій за рік на підприємстві	1000
За перше місце в річному конкурсі	3000
За друге місце в річному конкурсі	2000
За друге третє в річному конкурсі	1000

Сьогодні система 5S – один з найпоширеніших інструментів з усього виробничого комплексу інструментів. Поряд зі стандартною схемою роботи і повним виробничим циклом обслуговування, 5S вважається “основоположним” поняттям системи lean, оскільки вона визначає стабільність виробничих операцій, необхідну для створення і підтримки безперервних удосконалень.

Система 5с є важливою частиною підприємства ПАТ «Запоріжсталь» на сьогоднішній день. Важко уявити підприємство без системи, що формує дисципліну та стандартизує робоче місце для кращої орієнтації при роботі.

Робітників навчають користуватися системою з першого дня роботи на підприємстві у навчальному центрі «КАМПУС».

Система 5с ґрунтується на п'яти фундаментальних принципах:

Перший крок носить назву «Сеїрі», що дослівно означає сортування. Мова йде про усунення всього непотрібного. На практиці має місце поділ усіх предметів на потрібні й непотрібні.

Японці стверджують, що даний крок дозволяє значно збільшити рівень культури і зробити працю більш безпечним.

Другий крок носить назву «Сейтон», що розшифровується як «акуратність, порядок». Даний етап необхідний для упорядкування тих речей, які потрібні при повсякденній роботі. Всі предмети кладуться в ті місця, звідки їх можна буде при необхідності легко витягти. Фахівці радять маркувати предмети для того, щоб їх можна було швидко знайти.

Третій етап носить назву «Сеісо» і має значення упорядкування та утримання в охайному вигляді. Даний крок передбачає підтримку чистоти. Робоче місце має бути візуально поділено на кілька зон, у кожній з яких будуть розташовуватися певні речі. При цьому треба стежити за тим, щоб всі прилади знаходилися в чистоті. Також потрібно час від часу перевіряти їх на працездатність, щоб уникнути проблем, які можуть знизити ефективність робочого процесу.

На четвертому етапі, який називається «Сеікецу», має місце стандартизація. На цьому кроці відбувається оцінка ефективності впровадження перших трьох кроків, а результати фіксуються у письмовому або електронному вигляді. Найпродуктивніші нововведення використовуються для автоматизації та стандартизації трудового процесу.

П'ятий крок носить назву «Сицуке» і має на увазі вдосконалення і формування дисципліни. Цей етап спрямований на те, щоб використання системи 5S у виробництві стало життєвою філософією працівників. Впровадження вищеописаних методик дозволяє поліпшити продуктивність праці.

На підприємстві ПАТ «Запоріжсталь» система втілюється наступним чином:

- уся робоча територія ділиться на окремі ділянки, зони, створюються схеми і карти з позначенням робочих місць, місць розташування обладнання тощо.
- визначається спеціальна група робітників, за якою буде закріплена одна з зон для прибирання, зазвичай на 1 квартал.

- визнають час проведення прибирання. Зазвичай обов'язкове прибирання після роботи, та наприкінці кварталу. Наприкінці кварталу виконується генеральне прибирання відміток закріплених за працівниками.

- у разі незапланованого забруднення (викид пилу, агломерату, тощо), ділянка може очищуватися робітниками в незалежності від того, чи закріплена ця ділянка за ними чи ні.

На підприємстві є комісії, що перевіряють чистоту на ділянках. У разі невиконання стандартів 5с робітник може бути оштрафований на частину премії.

У багатьох місцях порядок перевіряють особливо прискіпливо, це пов'язано з тим, що на цих місцях забруднення або сміття може призвести до аварійної ситуації. Наприклад комплекс на ПВК (пиловугільному комплексі) якщо вчасно не прибирати пил, що осідає з пилового млину у повітря, з ділянки, при його накопиченні може виникнути пожежа через тління вугілля.

На комбінаті система 5с дозволяє робітникам не тільки працювати у комфортних умовах, де непотрібно витрачати час на пошуки потрібного інструменту та обладнання, але також є необхідністю для підвищення рівню безпеки у робочих та адміністративних зонах.

З моменту провадження 5с та реалізації системи на виробництві кількість нещасних випадків пов'язаних з технікою безпеки зменшилася. Так у 2013 році кількість нещасних випадків дорівнює 21 інцидент, у 2015 році кількість нещасних випадків дорівнює 22 три з яких з необережності, у 2017 році кількість нещасних випадків дорівнювалася 17 випадків чотири з яких з необережності у 2018 році 20 випадків сім з яких з необережності, у 2019 році –8 нещасних випадків.

Висновки

Таким чином, проведене дослідження дозволило отримати наступні результати.

1. Система "leanmanagment" була вперше використана компанією "Тойота", а потім перейшла до інших підприємств, у той чи іншій варіації. Сутність системи можна сформулювати в одному реченні: "У будь-якій організації не повинно бути нічого

даремного", є ефективною "leanmanagement" та гнучкою системою корпоративного управління, основна ціль якої зменшення будь-яких втрат на виробництві.

2. Ощадливе виробництво дуже залежить від вчасного реагування на найменші зміни робочого процесу підприємства, злагодженої логістики та корпоративної культури. Технологічні методи ощадливого виробництва - це ряд технологій, що дозволяють випускати продукцію поштучно з певною швидкістю, одночасно усунувши час очікування, час простою в черги та інші затримки;

3. Система має багато різноманітних інструментів таких як система канбан, 5с, кайдзен, та ін. Ці системи дозволяють ощадливому виробництву бути багатоплановою системою, що може застосовуватися на різних ланках підприємства. Деякі інструменти та методи їх покращення були проаналізовані на прикладі підприємства ПАТ "Запоріжсталь";

4. З 2012 року підприємство ПАТ «Запоріжсталь» почало серйозне корегування системи управління, починаючи запроваджувати систему бережливого виробництва. Технологічний процес був частково змінений згідно системи " швидко

та вчасно". Підприємство позбавилося від великих складів та почало виробляти продукцію згідно замовленню не створюючи непотрібні запаси. Система менеджменту та управління також змінилася. Були введені інструменти "leanmanagement", система 5с, СПП, навчання персоналу тощо. Поступово почала формуватися корпоративна культура, як приклад можна вказати стандартизовану форму, слоган компанії (територія успіху), соціальні програми та інше;

6. Система "leanmanagement" вже приносить компанії певний прибуток. Як у будь-якої компанії, що почала переходити зі старої системи на нову, підприємство ПАТ «Запоріжсталь» допустило низку помилок під час впровадження ощадливого виробництва.

Незважаючи на зростання економічних показників на підприємстві та вдалим спробами впровадження сучасних концепцій на підприємстві існують труднощі із імплементацією ощадливого виробництва та незадоволенні працівників їх роботою. Проблеми полягають, перш за все, у перешкодах у свідомості працівників, у недосконалих принципах керівництва та невиконанні загальних положень концепції «leanmanagement».

RYZHENKO O.^{1*}

1* PhD, Associate Professor of the Department of Management and Tourism, Khortitskaya National Academy, e-mail: rom_zxna@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-4455-4542

IMPLEMENTATION SPECIFICS OF THE LEAN-MANAGEMENT CONCEPT AT THE METALLURGICAL ENTERPRISE

The purpose. The paper considers the concept of lean management as a modern tool of technological, production and management systems. Generalized ways and means of eliminating the main types of losses that exist in enterprises. **Methods.** Methods of formal and dialectical logic were used on the basis of critical analysis of the situation of domestic and foreign researchers who studied the relevant aspects of the implementation and use of lean production tools in operational management. Methods of scientific abstraction, induction and deduction were used to clarify the category under study and to form scientific-theoretical and practical bases for studying the effectiveness of the implemented system. **The results.** The construction of modern production and management systems based on the tools of lean production is considered. The practical experience of implementing the concept of lean production at a metallurgical enterprise is presented. The introduction of the concept of lean production in general and its individual tools for the development of individual systems has led to increased efficiency of the enterprise. The author emphasize that solving the problem of improving the efficiency of enterprises is relevant to modern Ukrainian enterprises, because of the concept of lean production helps to optimize processes at the enterprise without incurring additional costs.

Keywords: lean manufacturing; technological system; losses; costs; production system; lean production tools; metallurgical enterprise

REFERENCES

1. Krafcik, J. (1988). Triumph of the Lean Production System. Sloan Management Review, MIT.
2. Vumek Dzh. and Dzhons D. (2004), *Berezhlivoe proizvodstvo: kak izbavit'sja ot poter' i dobit'sja процветания вашей компании* [Lean manufacturing: how to get rid of losses and achieve prosperity of your company], Al'pina Biznes Buks, Moskva, Russia. P. 473 [in Russian]
3. Dzhordzh M. (2005), *Berezhlivoe proizvodstvo + shest' sigm: kombiniruja kachestvo shesti sigm so skorost'ju berezhlivogo proizvodstva* [Lean production + six sigma: combining the quality of six sigma with the speed of lean production], Al'pina Biznes Buks, Moskva, Russia. P. 36 [in Russian]
4. Vejder M. (2013), *Instrumenty berezhlivogo proizvodstva* [Lean production tools], 10th ed., Al'pina Pablishez, Moskva, Russia. P. 193 [in Russian]
5. Deffri K. Lajker (2011), *14 principov menedzhmenta vedushhej kompanii mira* [14 principles of management of a leading company in the world], Al'pina Pablishez, Moskva, Russia. P. 400. [in Russian]
6. Dennis P. Hobbs (2007) *Implementing Lean Manufacturing: A Practical Guide. business optimization*; per. from English. P. V. Eomolko (ch. 13), A. E. Petkevich; scientific ed. D. V. Sereda. Minsk: Erevtsov Publisher, 352 p.
7. URL: Zaporizhstal.com: Enterprise website. Access mode: www.zaporizhstal.com (access date: 26.11.2021)

Стаття надійшла до редакції: 31.10.2021
Received: 2021.10.31

ФІНАНСИ І ОБЛІК, БАНКІВСЬКА СПРАВА ТА СТРАХУВАННЯ / FINANCE AND ACCOUNTING, INSURANCE AND BANKING

УДК 336.722.1

БОЙКО С.В.^{1*}, ГЕРАСИМЕНКО Д.Д.^{2*}

1* к.е.н., доцент кафедри фінансів, Національний університет харчових технологій, e-mail: svitlanaboiko@ukr.net, ORCID ID: 0000-0002-1333-0397

2* здобувач кафедри фінансів, Національний університет харчових технологій, e-mail: dariacollins2000@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-3862-7645

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД РОЗМІЩЕННЯ КОШТІВ ФІЗИЧНИХ ТА ЮРИДИЧНИХ ОСІБ НА БАНКІВСЬКИХ ДЕПОЗИТАХ

Мета. Робота присвячена аналізу особливостей розміщення коштів фізичних та юридичних осіб на банківських депозитах в зарубіжних країнах світу з метою використання набутих результатів у вітчизняній практиці. **Методика.** В процесі написання роботи були використані методи теоретичного узагальнення, економічного аналізу з використанням графічного методу, а також методи порівняння, систематизації та логічного узагальнення. **Результати.** У роботі проаналізовано підходи до ціноутворення на депозитні продукти в комерційних банках зарубіжних країн світу шляхом аналізу динаміки відсоткових ставок за депозитами фізичних та юридичних осіб протягом 2020-2021 рр. Виявлено наявність як позитивних, так і негативних відсоткових ставок за депозитними продуктами. Так, протягом аналізованого періоду юридичним особам комерційні банки країн ЄС пропонували відкриття рахунків зі ставкою від -0,5% до 0,86%, а фізичним особам – від -0,22% до 1,56%. Визначено основні типи депозитних продуктів, які пропонуються комерційними банками для клієнтів-фізичних осіб. Так, у статті авторами наведені та описані наступні типи депозитів: ощадні, безстрокові, індексовані депозити, депозити, що відкриваються дистанційно для фізичних осіб, які переїжджають до країни на постійне проживання або на навчання, депозитні продукти для клієнтів VIP сегменту, новонароджених, а також з оформленням депозитного сертифікату. Окреслено особливості оподаткування депозитних вкладів фізичних осіб в країнах ЄС та виявлено відсутність оподаткування депозитів в країнах Сходу. Проаналізовано діючі системи страхування депозитів фізичних та юридичних осіб в країнах ЄС та США та здійснено порівняння з існуючою вітчизняною системою. **Практична значимість.** Результати дослідження депозитної діяльності зарубіжних комерційних банків можуть бути використані комерційними банками України при розробці депозитних продуктів та покращенні існуючої депозитної політики, а також науковцями, фахівцями та здобувачами вищої освіти в процесі майбутніх досліджень депозитної діяльності комерційних банків.

Ключові слова: депозитна діяльність; комерційні банки; депозити; відсоткові ставки; оподаткування депозитів; страхування вкладів.

Постановка проблеми

Протягом останніх років комерційні банки України здійснюють свою діяльність в умовах загрози всесвітньої пандемії, пов'язаної з поширенням гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, наявності внутрішніх політичних конфліктів та загальної економічної нестабільності, яка відображається у погіршенні інфляційних процесів, зниженні купівельної спроможності громадян тощо. Важливо зазначити, що на депозитні операції комерційних банків припадає найбільша частка їх пасивних

операцій, на які безпосередньо вплинули вище зазначені процеси. Саме за рахунок депозитів комерційний банк формує більшу частину фінансових ресурсів, які використовуються для підтримки та розвитку банківської діяльності. Раціонально та ефективно сформована депозитна політика комерційного банку з урахуванням загроз та ризиків дозволяє задовольнити потреби як банків, так і суспільства в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблемі здійснення депозитної діяльності комерційними банками було присвячено багато робіт вітчизняних та зарубіжних

вчених. Серед вітчизняних науковців слід відмітити О.В. Тарасову [11, с. 89-94], якою були досліджені особливості формування депозитної бази комерційних банків, В.В. Герасименко [6, с. 79-87], в працях якого проаналізовано відсоткові ставки та особливості оподаткування банківських депозитів, Т.О. Тохтамиш та Я.М. Мірошніченко [12, с. 757-761] розглянули основні критерії оцінки якості депозитів. В свою чергу, М.С. Корніленко та В.В. Бобиль [2, с. 50-54] присвятили свою роботу загальній оцінці депозитної політики комерційних банків, а О. Бондарчук [3, с. 1025-1031] та А.С. Скірка [10, с.74-85] узагальнили зарубіжний досвід системи страхування банківських вкладів.

Серед зарубіжних вчених питання залучення коштів фізичних і юридичних осіб на банківські депозити досліджували П.Е. Огунтунде та Х.І. Окагбу [18, с. 864-872], якими були розглянуті особливості здійснення депозитної діяльності у Нігерії, С. Муштак та Д.А. Сіддік [17, с. 1-8] – в країнах Ісламу, С. Мурузиду-Дамца, А. Мілідоніс та К. Статопулос [13, с. 2438-2455] – в країнах ЄС та доведено наявність зв'язку між національною культурою та схильністю до розміщення коштів на банківських депозитах.

Незважаючи на те, що науковцями розкрито теоретичні основи розміщення коштів фізичними та юридичними особами на депозитних рахунках, досліджено основні умови здійснення депозитних операцій, їх страхування, виникає потреба у подальшому дослідженні депозитних операцій в сучасних умовах. Визначений курс України на євроінтеграцію та приєднання до міжнародних стандартів фінансових операцій актуалізує дослідження досвіду зарубіжних країн.

Формулювання мети статті

Основною метою статті є аналіз підходів до планування у внутрішньому аудиті, надання рекомендацій щодо оптимізації процедури планування із застосуванням козовного планування, ризик-орієнтованих методик та досвіду кращих міжнародних практик.

Формулювання цілей статті (постановка завдання)

Робота присвячена дослідженню зарубіжного досвіду розміщення коштів фізичних та юридичних осіб на банківських депозитах та обґрунтуванню перспектив впровадження найкращих практик в Україні.

Виклад основного матеріалу

Зарубіжний досвід розміщення коштів на депозитах вказує про відмінність підходів до ціноутворення на депозитні продукти. Вивчаючи динаміку відсоткових ставок за депозитними продуктами для фізичних та юридичних осіб, було виявлено, що для більшості країн Євросоюзу характерним є відкриття комерційними банками депозитів для юридичних осіб з від'ємними відсотковими ставками (рис. 1).

В 2020-2021 рр. комерційні банки Бельгії, Німеччини, Ірландії, Люксембургу та Нідерландів пропонували власним клієнтам-юридичним особам сплачувати кошти за зберігання своїх вкладів. Іспанія та Фінляндія на початку досліджуваного періоду застосовувала від'ємну ставку, проте, стабілізація фінансової системи та поживлення економічної активності в країнах дозволило повернутися до позитивної відсоткової ставки в червні 2021 року та липні 2021 року, відповідно. Такі країни як Кіпр, Естонія, Греція, Литва та Мальта протягом аналізованого періоду застосовували позитивні відсоткові ставки за депозитними продуктами для юридичних осіб. Основною перевагою уведення від'ємних відсоткових ставок науковці вважають зменшення витрат банківської установи, що, в свою чергу, призводить до зростання її доходності [9].

Однак, варто зазначити, що практика від'ємних відсоткових ставок не поширюється на вклади фізичних осіб, за винятком Люксембургу (грудень 2020 р. та лютий 2021 р.) та Німеччини (грудень 2020 р. та червень 2021 р.) (рис. 2). Найвищі відсоткові ставки за депозитами фізичним особам пропонували комерційні банки Естонії, Франції, Італії, Латвії та Нідерландів. Низькі відсоткові ставки застосовувалися банками таких країн як Іспанія, Ірландія та Люксембург.

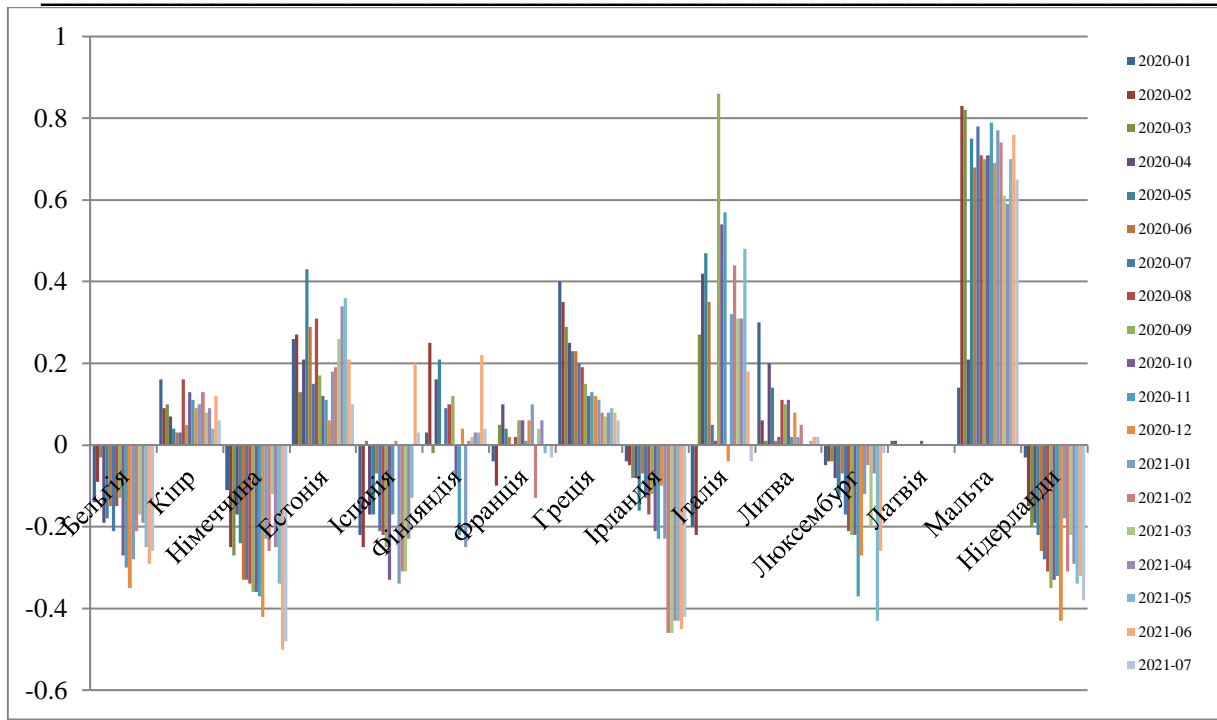

Рис. 1. Динаміка відсоткових ставок за депозитами юридичних осіб у 2020-2021 рр., %
Джерело: побудовано авторами за даними Європейського Центрального Банку [16]

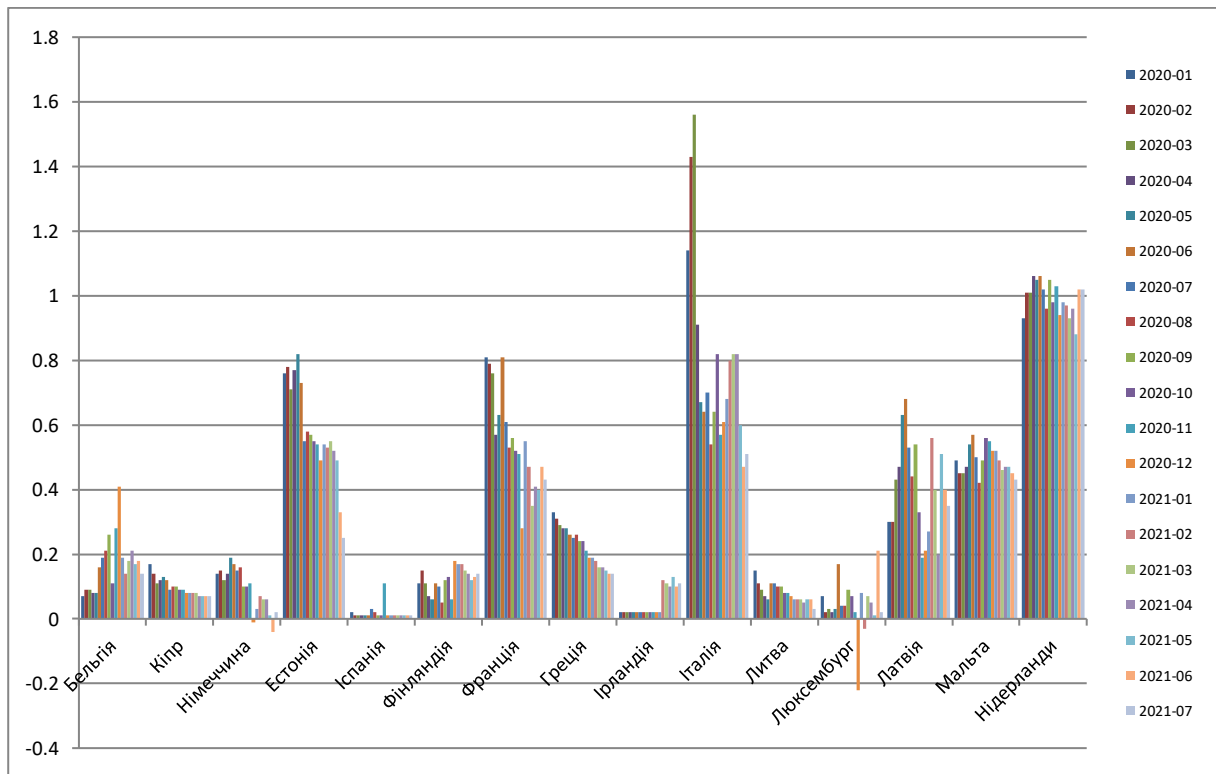

Рис. 2. Динаміка відсоткових ставок за депозитами фізичних осіб у 2020-2021 рр., %
Джерело: побудовано авторами за даними Європейського Центрального Банку [16]

Починаючи з 2016 року банківська система Японії також увела від'ємні відсоткові ставки за депозитними продуктами. Однак, такі ставки поширюються виключно на вклади комерційних банків у центральному банку Японії. Така політика здійснюється з метою стимулювання економічного зростання країни в результаті збільшення попиту комерційних банків на інвестування коштів у реальний сектор економіки [4].

Комерційні банки іноземних країн відкривають депозитні рахунки фізичним особам частіше, ніж юридичним. Це визначає політику ціноутворення на банківські депозитні продукти, тому середні відсоткові ставки за депозитами фізичних осіб перевищують середні відсоткові ставки за депозитами юридичним особам. Наприклад, Нідерланди – 1,4 в.п., Італія – 0,55 в.п., Ірландія – 0,53 в.п., Німеччина – 0,5 в.п., Франція – 0,46 в.п., Бельгія – 0,4 в.п., Латвія – 0,35 в.п., Естонія – 0,15 в.п., Фінляндія – 0,1 в.п., Греція – 0,08 в.п., Люксембург – 0,04 в.п., Кіпр та Литва – 0,01 в.п. мали перевищення відсоткових ставок за депозитами фізичних осіб над відповідними ставками депозитів юридичних осіб.

Спектр депозитних послуг, який пропонують банки фізичним особам є досить широким. Так, наприклад, комерційні банки Франції пропонують своїм клієнтам ощадні та безстрокові депозити. Перші характеризуються видачею клієнту ощадної книжки або народної ощадної книжки. Якщо перша лише дозволяє зберігати на ній внески, то, маючи у власності другий тип книжки, клієнт має можливість отримати більший відсоток та премію, що нараховується у разі зберігання коштів понад визначений термін, найчастіше, півроку. Це дозволяє вирівняти відсоток згідно темпу інфляції в країні. Окрім того, в такому випадку не здійснюється оподаткування доходу за депозитним вкладом. Однак, народна ощадна книжка видається виключно особам з низьким рівнем доходу за для стимулювання попиту на депозитні продукти [14].

Безстрокові депозити також не оподатковуються, проте, відсоток, який сплачується банками за даним типом депозиту є найнижчим, порівняно з іншими типами депозитних продуктів.

В свою чергу, комерційні банки США пропонують фізичним особам оформлення

депозитного сертифікату. Власники-фізичні особи такого сертифікату отримують значно вищі відсотки, ніж власники-юридичні особи. Оформлення депозитного сертифікату забезпечує власнику отримання доходу наприкінці визначеного терміну, можливість передачі або продажу сертифікату іншій особі протягом терміну дії цінного паперу, використання сертифікату у якості застави за банківською позикою з метою зниження відсоткового навантаження за кредитом.

Варто зазначити, що надаючи клієнту депозитний сертифікат, банківська установа не вилучає кошти з обігу, що становлять внесок клієнта і які вона була б повинна повернути клієнту за першою його вимогою, якщо б було оформлено традиційний депозитний договір.

Комерційні банки Великобританії активно впроваджують можливість безкоштовного відкриття депозитного рахунку онлайн для клієнтів-фізичних осіб, які перебувають поза межами країни та планують переїхати у Великобританію з метою навчання або на постійне проживання. Клієнти британських комерційних банків VIP-сектору мають можливість відкривати банківські депозити преміум класу. Такі депозитні продукти надають користувачеві такі привілеї як знижки на інші банківські послуги, зменшення відсоткової ставки за кредитними продуктами, постійні знижки на пакет туристичних послуг та купівлю авіа та ж/д квитків, а також оформлення страхового полісу та можливість поєднати обслуговування банківського депозитного рахунку з іншими операціями банківської установи, наприклад, інвестиційними та іпотечними.

Варто звернутися також і до досвіду сусідніх країн. У Польщі з метою збільшення клієнтської бази комерційні банки пропонують послугу відкриття депозиту на немовлят. Для підвищення попиту на даний продукт банки встановлюють за ним вищі відсоткові ставки, порівняно з іншими депозитними продуктами.

Загалом, в країнах Європи та в США наразі набувають популярності індексовані депозити. За даними депозитними продуктами банк гарантує дохід у розмірі 1-2% річних. Інша частина доходу, яка отримується клієнтом, складає від 8 до 12% річних і є доходом від вкладення внеску клієнта у

інструменти фондового ринку, наприклад, в цінні папери. Такий тип депозитів дозволяє не тільки не втратити вкладені кошти, а й отримати мінімальний дохід з можливістю підвищення пасивного доходу.

В більшості випадків клієнти європейських та американських банків повинні сплачувати високі суми за обслуговування депозитного рахунку, однак, банківські установи компенсують дані негативні моменти шляхом надання різноманітних вигідних пропозицій, серед яких варто виділити підвищення відсоткових ставок для депозитів фізичних осіб на великі суми коштів.

Власники депозитних рахунків в комерційних банках Європейського Союзу повинні сплачувати податок з доходу за депозитом у розмірі від 15% до 50%. Так, найменший відсоток податку з 2014 року сплачують у Литві, а найвищий – у Австрії. В свою чергу, у ряді країн, таких як Китай, Гонконг, Казахстан та Естонія, власники депозитного рахунку не сплачують податок на дохід, отриманий від депозитних операцій [8]. Наразі фізичні особи за доходами від депозитів в Україні сплачують податок на доходи фізичних осіб у розмірі 18% та військовий збір у розмірі 1,5%.

Розміщуючи кошти на депозитному рахунку, фізичні та юридичні особи потребують системи захисту своїх вкладів від ризиків банкрутства банку та неотримання вкладених коштів. Федеральна корпорація по страхуванню депозитів США виступає основним страховиком, який забезпечує страховий захист власникам депозитних рахунків у більше ніж 90% комерційних банків. Розмір страхової суми складає не більше 250 тис. дол. США за кожним типом депозиту [19]. Діяльність Федеральної корпорації також направлена на підтримку фінансової стійкості банківських установ США у разі їх нестабільного фінансового становища через купівлю в них частини капіталу, розміщення коштів корпорації на рахунках банків або видачу позик фінансово нестабільним банкам [15]. Другою установою,

яка забезпечує страхування вкладів юридичних осіб в усіх комерційних банках США виступає Національний фонд страхування вкладів кредитних спілок. Дана установа гарантує повернення суми вкладу до 250 тис. дол. США за всіма видами депозитів.

Німецька система страхування банківських вкладів представлена рядом установ: Компенсаційна система німецьких банків та Фонд захисту депозитів Асоціації німецьких банків, які здійснюють страхування вкладів фізичних осіб та корпоративних клієнтів до 100 (500) тис. євро. та до 1 млн. євро, відповідно. В свою чергу, на добровільних засадах у Німеччині засновані системи страхування вкладів ощадних та кооперативних банків [13, с.2444].

У Франції страхування усіх видів депозитних вкладів фізичних осіб, компаній, приватних підприємств та асоціацій, а також інших професійних об'єднань, здійснює Фонд страхування банківських вкладів. Дана установа не тільки виплачує компенсацію клієнтам комерційних банків Франції на території країни, а й клієнтам їх філій, які відкрито на території Європейського економічного простору. Поверненню підлягає сума у розмірі до 100 тис. євро для одного клієнта в одній банківській установі. У разі відкриття клієнтом тимчасового вкладу особливого характеру не менше ніж за 3 місяці до банкрутства банківської установи сума, яка гарантується Фондом, збільшується до 500 тис. євро. До таких вкладів відносяться вклади, сформовані за рахунок коштів від продажу житлової нерухомості, грошової компенсації за понесені збитки або внаслідок припинення трудового договору, від спадщини, дарунку або вихідної допомоги [7].

В Україні система страхування депозитних вкладів представлена Фондом гарантування вкладів фізичних осіб. Діяльність Фонду поширюється виключно на депозитні вклади фізичних осіб та фізичних осіб-підприємців. Страхуванню підлягає сума до 200 тис. грн. в одній банківській установі для одного клієнта [5].

BOYKO S.V.^{1*}, GERASYMENKO D.D.^{2*}

1* Ph.D., Associate Professor of Finance, National University of Food Technology, e-mail: svtlanaboyko@ukr.net, ORCID ID: 0000-0002-1333-0397

2* applicant of the Department of Finance, National University of Food Technology, e-mail: dariacollins2000@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-3862-7645

FOREIGN EXPERIENCE OF PLACING FUNDS OF INDIVIDUALS AND LEGAL ENTITIES ON BANK DEPOSITS

The purpose. The work is dedicated to the analysis of the peculiarities of placing funds of individuals and legal entities on bank deposits in foreign countries in order to use the acquired results in domestic practice. **Methods.** In the process of writing the articles such methods as method of theoretical generalization, method of economic analysis with the usage of a graphical method, as well as methods of comparison, systematization and logical generalization were used. **The Results.** In the article the approaches to pricing of deposit products in commercial banks of foreign countries were decomposed by analyzing the dynamics of interest rates on deposits of individuals and legal entities during 2020-2021. The presence of both positive and negative interest rates on deposit products was defined. Thus, during the analyzed period, commercial banks of countries of the European Union offered legal entities to open accounts with a rate from -0.5% to 0.86%, and individuals – from -0.22% to 1.56%. The main types of deposit products offered by commercial banks for individuals were identified. Thus, the authors present and describe the following types of deposits: savings, term and indexed deposits, deposits opened remotely for individuals that are moving to the country for permanent residence or study, deposit products for customers of VIP segment, newborns, and deposit products with registration of the certificate of deposit. The peculiarities of taxation of deposits of individuals in the countries of the European Union were outlined and the absence of taxation of deposits in the Eastern countries was revealed. The current deposit insurance systems of individuals and legal entities in the countries of the European Union and in the United States of America were analyzed and a comparison with the existing domestic system was made. **The practical significance.** The results of the study of deposit activities of foreign commercial banks can be used by commercial banks of Ukraine in developing deposit products and improving existing deposit policy, as well as by scientists, specialists and graduates from higher education institutions in future research on deposit activities of commercial banks.

Keywords: deposit activity; commercial banks; deposits; interest rates; taxation of deposits; deposit insurance

REFERENCES

1. Biryukov, K.S. (2013). Razvitie depozitnoy politiki finansovo-kreditnykh organizatsiy v sovremennykh usloviyakh [Development of the deposit policy of financial and credit institutions in modern conditions]. *Finansy i kredit*, 40, 42-52 [in Russian].
2. Bobyl, V.V., & Kornilienko, M.S. (2015). Depozytni operatsii komertsii bankiv Ukrainy, yikhnia orhanizatsiia ta depozytna polityka [Deposit operations of commercial banks of Ukraine, their organization and deposit policy]. *Zbirnyk naukovykh prats Dnipropetrovskoho natsionalnoho universytetu zaliznychnoho transportu imeni akademika V. Lazariana. Problemy ekonomiky transportu*, 9, 50-54 [in Ukrainian].
3. Bondarchuk, O. (2020). Mizhnarodnyi dosvid rozvytku systemy strakhuvannia bankivskykh vkladiv. [International experience in the development of the bank deposit insurance system]. *Traektorîa Nauki = Path of Science*, 6, 4, 1025-1031 [in Ukrainian].
4. V Japoniji v velyplatu zabankivjski depozyty [In Japan a fee for bank deposits was introduced]. Retrieved from https://www.google.com.ua/amp/s/www.bbc.com/ukrainian/business/2016/01/160129_japan_interest_rate_vs.amp [in Ukrainian].
5. Harantii zavkladamy [Deposit guarantees]. Retrieved from <https://www.fg.gov.ua/vkladnikom-i-kreditoram/garantiyi-za-vkladami> [in Ukrainian].
6. Herasymenko, V.V. (2020). Vidsotk ovidokho dypodepozitam fizychnykh osib v bankakh ta yikh opodatkovannia: svitova i vitchyzniana praktyka [Interest income on deposits of individuals in banks and their taxation: world and domestic practice]. *Finansy, oblik, banky*, 1 (22), 79-87 [in Ukrainian].
7. Zashchita deneg v sluchae poteri platezhеспособности vashogo banka [Money protection in case of loss of your bank's solvency]. Retrieved from https://www.garantiedesdepots.fr/sites/default/files/2021-05/FGDR_Plaquette_RU_WEB.pdf [in Russian].
8. Matviichuk, N. Opodatkuvannia dokhodiv po depozytakh v Ukraini: «za» i «proty» [Taxation of income on deposits in Ukraine: "for" and "against"]. Retrieved from <https://minfin.com.ua/ua/2021/07/06/67463697/> [in Ukrainian].
9. Nevelskiy A. Bankam Yevropy prikhoditsya priplachivat za kredyty, a vkladchikam – zadepozyty [European banks have to pay extra for loans, and depositors – for deposits]. Retrieved from <https://www.google.com.ua/amp/s/amp.vedomosti.ru/finance/articles/2019/11/23/816772-a> [in Russian].
10. Skirka, A. S. (2016). Zarubizhnyi dosvid funktsionuvannia svitovoi systemy harantuvannia vkladiv: uroky dlia Ukrainy [Foreign experience of the world deposit guarantee system: lessons for Ukraine]. *Svit finansiv*, 1, 74-85 [in Ukrainian].

11. Tarasova, O.V. (2019). Problemy formuvannia depozytnoi bazy komertsiiynykh bankiv Ukrainy [Problems of formation of the deposit base of commercial banks of Ukraine]. *Ekonomika kharchovoi promyslovosti*, 11, 2, 89-94 [in Ukrainian].
12. Tokhtamysh, T.O., & Mirosnychenko, Ya.M. (2017). Mizhnarodnyi dosvid otsinky yakosti depozytiv fizychnykh osib u bankakh [International experience in assessing the quality of deposits of individuals in banks]. *Molodyj vchenyj*, 5 (45), 757-761 [in Ukrainian].
13. Urazova, S.A. (2017). Sistemy strakhovaniya depozitov: zarubezhnyy opyt i perspektivy razvitiya v Rossii [Deposit insurance systems: foreign experience and development prospects in Russia]. *Finansy I kredit*, 23, 41, 2438-2455 [in Russian].
14. Frantsuzka kredytna systema [French credit system]. URL: ru.osvita.ua/vnz/reports/bank/21051/ [in Ukrainian].
15. About FDIC. Retrieved from <https://www.fdic.gov/about/>
16. MFI Interest Rate Statistics. Retrieved from <https://sdw.ecb.europa.eu/reports.do?node=1000004921>
17. Mushtaq, S., & Siddiqui, D.A. (2017). Effect of interest rate on bank deposits: Evidences from Islamic and non-Islamic economies. *Future Business Journal*, 3, 1-8.
18. Oguntunde, P.E., & Okagbu, H.I. (2018). Statistical analysis of bank deposits dataset. *Data in brief*, 18, 864-872.
19. Understanding Deposit Insurance. Retrieved from <https://www.fdic.gov/deposit/deposits/>

Стаття надійшла до редакції: 09.10.2021

Received: 2021.10.09

УДК 65.011

ДОБРИК Лілія^{1*}, КОРЕНЮК Людмила², РУДЕНКО Марина³, ЖЕЛЕЗНЯК Вікторія⁴

1* доц., к.е.н., доцент кафедри фінансів та економічної безпеки Дніпровського національного університету залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна, e-mail: liliadobrik@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-3853-9285

2 доц., к.е.н., доцент кафедри фінансів та економічної безпеки Дніпровського національного університету імені В. Лазаряна, e-mail: lusikorenyuk@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-3187-3288

3 асистент кафедри фінансів та економічної безпеки Дніпровського національного університету залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна, e-mail: rudenkomarina555@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-1135-0295

4 доц., к.е.н., доцент кафедри фінансів та економічної безпеки Дніпровського національного університету залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна, e-mail: vzheleznyakv@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-0224-4178

ЧИННИКИ ВПЛИВУ НА СИСТЕМУ УПРАВЛІННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИМ РОЗВИТКОМ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

Мета. Полягає у визначенні чинників впливу на систему управління соціально-економічним розвитком регіонів держави, їх класифікацію відповідно до цільових пріоритетів регіонального розвитку під впливом інтеграційних процесів входження України в європейське співтовариство. **Методика.** Дослідження ґрунтується на використанні загальнонаукових та спеціальних методів. У ході роботи використовувалися теоретичні та емпіричні методи, економічні, статистичні методи дослідження, метод порівняння, методи стратегічного управління, системного підходу й аналізу. Функціонально-структурне моделювання надало можливість сформулювати висновок про загальні функції ефективності розвитку регіональних соціально-економічних систем як важливої складової стратегічних програм регіонального розвитку. **Результати.** В даному дослідженні цільові пріоритети системи управління соціально-економічним розвитком регіонів країни були представлені схематично з урахуванням цілей і напрямів регіонального розвитку, закріплених в законодавстві України. Урахування регіональних особливостей впливу чинників на систему управління соціально-економічним розвитком регіону держави надало підстави для формування авторського погляду. Було запропоновано чинники за змістом впливу на систему управління розвитком регіону брати за основу у процесі формування та реалізації індикативної моделі ефективності розвитку регіональних соціально-економічних систем.

Ключові слова: регіон, потенціал, розвиток, інфраструктура, населення, доходи, бюджет, чинники, регіональна політика.

Постановка проблеми

Існує значна кількість наукових досліджень з питань забезпечення регіонального розвитку у межах соціально-економічних напрямків але більшість з них носить дискусійний характер, в ході чого виявляється невідповідність науково-методологічних основ соціально-економічного розвитку регіонів напрямам та цілям, позначеним у державних документах щодо регіонального управління. В умовах постійних змін реальної ситуації є доцільним виявити і систематизувати істотні фактори

впливу соціально-економічних показників на розвиток регіонів України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Соціально-економічні проблеми регіонального розвитку входять до числа найбільш гострих в умовах формування економіки держави. На регіональному рівні соціально-економічним проблемам та шляхам їх вирішення присвячували свої праці М. Гейць [11], З. Варналій, А. Мокій, О. Новікова [30], М. Долішній [8], Я. Жаліло, Д. Покришка, Я. Белінська [38], Г. Підгрушний [24], О. Головченко [14],

В.Василенко [31], В.Захарченко [33], О. Балахонова [34], Бобровська О. [2] та інші.

Вибраний напрям дослідження вважається затребуваним та вивчається багатьма закордонними вченими з позиції загальної теорії складних соціально-економічних систем, - це, зокрема Г. Макстон, Й. Рандерс [19], І. Ансофф [1], Д. Глебрейт [9], Е. Мейо [5], Т. Пітерс, Р. Уотерман [25], Б. Карлоф [17], Дж. Лорш [23], Г. Саймон [15], А. Чандлер [7] та ін.

Формулювання цілей статті

Активізація процесів Євроінтеграції та глобалізації, посилення міждержавної та внутрішньорегіональної, міжрегіональної конкуренції загострює існуючі проблеми економічного, екологічного і соціального характеру, що доводить актуальність питань переходу регіонів України на шлях сталого розвитку. Важливою вимогою цього переходу виступають процеси вдосконалення системи управління територіями, орієнтовані на досягнення основної мети регіонального розвитку – адаптування окремого регіону до змін сьогодення та підвищення рівня якості життя людей на його території з урахуванням природно-географічних та соціально-економічних особливостей. Складна ситуація на теперішній час із соціально-економічним розвитком України саме на регіональному рівні, обумовлює своєчасність дослідження вагових чинників впливу на систему управління соціально-економічним розвитком окремого регіону. Стаття присвячена проведеному аналізу провідних чинників, що на сьогоднішній день, впливають на систему управління соціально-економічним розвитком регіонів України. За результатами проведеного дослідження наводиться характеристика основних цілей та пріоритетів регіонального розвитку за нормативно-правовими актами України. Сформовано та охарактеризовано схему цільових пріоритетів системи управління соціально-економічним розвитком регіонів України, у процесі реалізації яких регіони держави мають змогу стати більш конкурентоспроможними на фоні економічного спаду та політичної кризи. Під час дослідження було проаналізовано чинники, які впливають на соціально-економічний розвиток системи управління окремого регіону держави відповідно до територіальних особливостей. В результаті

запропонована авторська класифікація чинників впливу на систему управління соціально-економічним розвитком регіонів держави з урахуванням особливостей формування та реалізації сукупності потенціалів: виробничого, трудового, фінансового, природно-ресурсного, транспортного, інвестиційного, інноваційного, інформаційного, зовнішньоекономічного. Чинники впливу на систему управління соціально-економічним розвитком регіону було систематизовано відповідно до реалізації регіональних цільових пріоритетів розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження

Основною метою економічного розвитку більшості розвинених країн та їх регіонів є поліпшення якості життя населення за рахунок наступних складових: підвищення доходів, поліпшення здоров'я населення і підвищення рівня його освіти; створення умов, сприяючих зростанню самоповаги людей у результаті формування соціальної, політичної, економічної і інституційної систем, орієнтованих на пошану людської гідності; збільшення свободи людей, зокрема економічної [4; 29; 6; 18].

Цільові напрямки регіональної політики Європейської хартії місцевого самоврядування, прийняті Радою Європи в 1985 р., що були ратифіковані Україною в 1997 р., спрямовані на: 1) збалансування соціально-економічного розвитку регіонів; 2) поліпшення якості життя населення; 3) ефективне управління природними ресурсами; 4) раціональне використання земель; 5) створення умов для міжрегіонального й міжнародного співробітництва [20].

В Україні напрямки економічного розвитку регіонів визначаються на державному рівні через нормативно-правові акти, в яких регіон характеризується територіальною цілісністю, у межах якої регіональними органами виконавчої влади (місцевими органами самоврядування) відбувається реалізація соціально-економічних проектів відповідно до цілей та пріоритетів розвитку з урахуванням територіальних особливостей, до яких відносять: природно-екологічні, географічні,

історичні, економічні, демографічні, етнічні та інші.

Основними характерними ознаками регіону є: територіально-виробнича структура, обтяжена економічними зв'язками в сукупності усіх міст і населених пунктів адміністративної території (області); інтегроване економічне середовище з переважно замкнутим виробничим циклом; виробництво кінцевої продукції на основі регіонального розподілу праці; функціонально-просторове середовище, де узгоджуються всі наявні на певній території чинники економічного відтворення; єдина комунікаційна, транспортна й економічна система; відносна самостійність господарювання в межах єдиного виробничого комплексу, забезпеченого власними трудовими, матеріальними і фінансовими ресурсами; регіональний ринок товарів і робочої сили та ринкова інфраструктура [32]. Проте, в більшості державних актів з приводу регіонального розвитку позначені цілі та напрямки розвитку не враховують регіон як систему управління соціально-економічним розвитком. Так в Законі України «Про засади державної регіональної політики» регіон визначається як **мікрорегіон держави**, цілі розвитку якого представлені наступними пріоритетами [37]:

1) стимулювання та підтримка місцевих ініціатив щодо ефективного використання внутрішнього потенціалу регіонів;

2) зменшення територіальної диференціації за індексом регіонального людського розвитку;

3) формування конкурентоспроможності регіонів шляхом розроблення та реалізації програм і проектів підвищення конкурентоспроможності територій;

4) стимулювання міжрегіональної інтеграції, інтеграції регіональних економічних, інформаційних, освітніх просторів у єдиний загальноукраїнський простір;

5) визначення проблемних територій у регіонах;

6) створення ефективної системи охорони навколишнього природного середовища;

7) запровадження дієвих інструментів державної підтримки міжрегіональної інтеграції, виконання міжрегіональних програм і проектів;

8) формування з урахуванням документів Ради Європи та Європейського Союзу нормативно-правової бази, необхідної для реалізації державної регіональної політики;

9) поліпшення матеріального, фінансового, інформаційного, кадрового та іншого ресурсного забезпечення розвитку регіонів, сприяння здійсненню повноважень органами місцевого самоврядування;

10) створення ефективних механізмів представництва інтересів регіонів на загальнонаціональному рівні і територіальних громад - на регіональному рівні.

Відповідно до закону України «Про засади внутрішньої та зовнішньої політики» [36] цілеспрямованість розвитку регіонів України як система управління розкрита у загальних засадах внутрішньої політики України за сферою розвитку місцевого самоврядування та стимулювання розвитку регіонів, зокрема: утвердження місцевого самоврядування як фундаменту народовладдя, розширення повноважень місцевих рад шляхом децентралізації функцій органів державної влади, гармонізація загальнодержавних, регіональних та місцевих інтересів; удосконалення системи адміністративно-територіального устрою на принципах економічної самодостатності та доступності адміністративних (управлінських) і соціальних послуг споживачам цих послуг; розроблення та впровадження проектів міжрегіональних економічних зв'язків і транскордонного співробітництва, спрямованих на підвищення конкурентоспроможності регіонів як основи їх динамічного розвитку; створення ефективних механізмів забезпечення активної участі територіальних громад та органів місцевого самоврядування у формуванні та реалізації державної регіональної політики; досягнення високої функціональної спроможності кадрового потенціалу регіонів.

Враховуючи вищезазначені особливості пропонуємо представити цільові пріоритети системи управління соціально-економічним розвитком регіонів держави схематично з урахуванням цілей та напрямків регіонального розвитку наведених у Законах України «Про засади державної регіональної політики» та «Про засади внутрішньої та зовнішньої політики», які регламентують реалізацію встановлених цільових пріоритетів регіональної системи управління (рис. 1).

Таблиця 1

**Результати моніторингу соціально-економічного розвитку регіонів
за січень-вересень 2021 року**

Джерело: [39]

Найменування регіону	Загальне місце регіону		Динаміка	Місце регіону за напрямом*					
	III кв. 2020 р.	III кв. 2021 р.		1	2	3	4	5	6
м. Київ	1	1	-	1	1	1	1	1	24
Київська	2	2	-	11	4	8	6	2	2
Дніпропетровська	4	3	+1	3	2	2	16	10	14
Львівська	8	4	+4	12	7	3	7	8	3
Рівненська	5	5	-	15	15	9	3	13	1
Одеська	13	6	+7	2	22	17	8	3	20
Харківська	10	7	+3	8	23	6	5	6	11
Хмельницька	7	8	-1	10	20	10	4	12	7
Запорізька	9	9	-	4	3	7	15	19	23
Миколаївська	3	10	-7	5	8	18	12	9	8
Івано-Франківська	21	11	+10	17	5	5	9	21	15
Житомирська	14	12	+2	13	9	22	11	7	5
Полтавська	15	13	+2	9	6	4	20	20	17
Тернопільська	24	14	+10	6	16	25	14	4	18
Вінницька	11	15	-4	7	14	23	10	15	12
Чернівецька	23	16	+7	22	12	19	2	14	19
Сумська	18	17	+1	20	11	14	22	11	9
Черкаська	19	18	+1	16	19	11	13	18	21
Закарпатська	22	19	+3	24	13	24	19	17	6
Чернігівська	12	20	-8	21	18	13	17	22	16
Волинська	16	21	-5	14	25	20	21	16	4
Херсонська	17	22	-5	19	21	15	18	23	10
Кіровоградська	6	23	-17	23	24	21	23	5	13
Луганська	20	24	-4	25	17	16	24	25	22
Донецька	25	25	-	18	10	12	25	24	25

*Напрями:

- 1 – Економічна ефективність.
- 2 – Інвестиційний розвиток та зовнішньоекономічна співпраця.
- 3 – Фінансова самодостатність.
- 4 – Ефективність ринку праці.
- 5 – Розвиток інфраструктури.
- 6 – Відновлювана енергетика та енергоефективність.

Реалізація цільових пріоритетів за сформованою схемою буде проходити через створення ефективних механізмів системи регіонального управління для забезпечення збалансованості рівнів соціального, економічного та екологічного розвитку територій окремого регіону держави.

Вважаємо, що виконання цільових пріоритетів системи управління розвитком

регіону буде дієвим, якщо доповнити цю схему програмами стимулювання розвитку регіонів відповідно до Закону України «Про стимулювання розвитку регіонів» [35], в яких регіон отожднюється з обласним рівнем адміністративно-територіального поділу.

Рис. 1. Схема реалізації цільових пріоритетів системи управління соціально-економічним розвитком регіонів

Джерело: побудовано авторами

Пропонуємо в зазначених програмах стимулювання враховувати цільові напрямки забезпечення динамічного, соціально-економічного розвитку регіонів за рівними умовами для всіх регіонів держави:

1) збалансованого (сталого) розвитку регіонів держави в інтересах усієї України (з

метою підвищення рівня життя населення, подолання бідності та безробіття, формування середнього класу);

2) ефективного використання економічного, наукового та трудового потенціалу окремого регіону (з метою

досягнення на цій основі підвищення рівня життя населення регіонів держави);

3) раціонального використання природних та інших ресурсів на території регіонів (з метою досягнення на цій основі оптимальної спеціалізації регіонів у виробництві товарів та послуг);

4) надання соціальних гарантій, визначених державою для населення регіонів (з метою додержання визначених державою соціальних гарантій для кожного громадянина незалежно від місця його проживання);

5) розвитку територіальної соціально-економічної інтеграції (з метою запобігання зростанню диспропорцій у межах окремого регіону для підтримки розвитку підприємництва за механізмами державно-приватного партнерства на регіональному рівні, сприяння розвитку економічно менш розвинутих та депресивних територій, створення умов для продуктивної праці населення обізнаного з питань організації та проведення підприємницької діяльності).

Реалізація вищевказаних цілей в системі управління розвитком регіонів України має ряд фундаментальних перепон, які стоять на шляху досягнення соціально-економічного розвитку регіональних територій, зокрема: відсутність можливостей для динамічного зростання кожного регіону на основі унікальної комбінації внутрішніх чинників та умов; високий ступінь централізації та сильна владна вертикаль із слабкими горизонтальними зв'язками, в тому числі між регіонами; відсутність довгострокового бачення розвитку країни та превалювання короткозорості в прийнятті рішень у сфері державної регіональної політики; низька спроможність регіонів стати рівноправним партнером центрального уряду в процесі реалізації регіональної політики; відсутність адекватного фінансування проектів розвитку в регіонах тощо. У такій складній ситуації, важливо знати, за рахунок яких саме чинників досягається соціально-економічне зростання регіону як окремої системи держави України, та який вплив кожного з цих чинників виявляється у сукупному економічному успіху окремого регіону? Поставлені питання стають особливо актуальними у зв'язку зі зміною політичного устрою та економічною кризою, яку сьогодні переживають регіони України.

В останні роки, в Україні спостерігаються процеси, пов'язані з ускладненням структури виробництва та нарощенням потенціалу, що

призводить до підвищення інтересу та аналізу таких базових чинників, як рівень розвитку виробництва і його зв'язок з якісними характеристиками трудового потенціалу. У процесі дослідження потенціалу регіону через компоненти, які впливають на рівень його конкурентоспроможності, С. Сонько [26] відокремлює наступні види чинників впливу на розвиток регіону: 1) людські ресурси; 2) фізичні ресурси; 3) ресурси знань; 4) грошові ресурси; 5) інфраструктура. Подібну думку має А. Гаврилов, який розглядає регіон як соціально-економічну систему, представлену сукупністю п'яти основних підсистем, що проявляються через такі чинники впливу як: 1) системоутворююча база, 2) системообслуговуючий комплекс, 3) екологія, 4) населення, 5) інфраструктура ринку [10]. За поглядами В. Тодосійчука [28], особливості регіонального розвитку пов'язані із територіальною організацією регіону як системи. Вагомі чинники вчений поділяє на групи в залежності від сили впливу: 1) економічні, 2) соціальні, 3) демографічні, 4) природні тощо. Є. Качан [16] до вагових чинників впливу на розвиток регіону окрім економічних та соціальних, додає екологічні та інституціональні.

Науковці З. Герасимчук та Н. Корецька [12] досліджували окремі економічні підсистеми регіону та з'ясували, що ваговими чинниками впливу на територіальну організацію фінансової системи регіону є: 1) *територіальні* (місце розташування, величина, положення регіону); 2) *економічні* (галузева структура, доходи населення); 3) *інфраструктурні* (комунікації, транспорт, земельний чинник); *чинники ринкової кон'юнктури* (попит, пропозиція, ціна, конкуренція); 4) *соціально-демографічні* (чисельність населення, міграційні процеси, висококваліфіковані кадри); 5) *політико-правові* (політична ситуація, правове законодавство). Окремий погляд на визначення чинників впливу на розвиток регіону надає В. Папп, [22], який підкреслює значимість соціально-економічного розвитку окремого регіону в національній економічній системі держави, та відокремлює чинники впливу на регіональний розвиток з урахуванням суспільно-територіальних властивостей відповідних територій України за ознаками: 1) *базові* (геополітичне положення); 2) *похідні* (демографічна

ситуація; галузева, територіальна, функціональна, організаційно-управлінська структура економіки; виробнича, соціальна, фінансова, екологічна інфраструктура; 3) *вихідні* (рівень економічного та соціального розвитку; екологічна ситуація; якість життя населення). У такому ж форматі подає чинники впливу на розвиток регіону А. Новосолов [21] 1) *постійні* (державне регулювання, науково-технічний прогрес, територіальна концентрація виробництва, інфляція, сезонність); 2) *тимчасові* (регіональні соціальні конфлікти, стихійні біди, надзвичайна ситуація), 3) *циклічні* (пов'язується із циклами товарів); 4) *нециклічні* чинники, які стимулюють розвиток. Ряд науковців поділяють чинники впливу на розвиток регіону на зовнішні та внутрішні. Так В. Стойка [27] до *зовнішніх чинників відносить*: соціально-економічні, історичні, політичні, інформаційні, психологічні, а до *внутрішніх* – інституціональні, організаційні, фінансові, технологічні, кадрові. Л. Гладка та А.Тіоццо [13]. підкреслюють важливість зовнішніх чинників впливу, зокрема: умови середовища (клімат, рельєф); забезпеченість території природними ресурсами; якість компонентів природного середовища даної території; форми соціально-економічного устрою; історично сформовані системи розміщення продуктивних сил.

Аналіз різноманітності видів чинники впливу на розвиток регіонів держави дав підстави до формування авторського погляду на систематизацію вагових чинників впливу на систему управління соціально-економічним розвитком регіону держави з урахуванням регіональних особливостей формування та рівня соціально-економічного потенціалу (виробничий, фінансовий, трудовий, інноваційний, інвестиційний, інформаційний, зовнішньоекономічний, природно-ресурсний).

Запропоновано серед перерахованих чинників вибрати ті, які здатні спричинити вагомий вплив на систему управління соціально-економічним розвитком регіону та об'єднати їх у групи за наступними ознаками: 1) за джерелом виникнення (зовнішні,

внутрішні); 2) за ступенем впливу (об'єктивні, суб'єктивні); 3) за ступенем передбачуваності (прогнозовані та не прогнозовані); 4) за способом вираження (кількісні та якісні); 5) за динамікою розвитку (статичні та динамічні); 6) за характером впливу на розвиток (активні (екстенсивні та інтенсивні), стримуючі (гальмуючі)); 7) за видами ресурсів (фінансові, інвестиційні, трудові, інтелектуальні, інформаційні, природні).

Класифікація чинників впливу на систему управління соціально-економічним розвитком регіону наведена на рис. 2.

Проведемо характеристику окремих чинників впливу на систему управління соціально-економічним розвитком регіону держави за визначеними ознаками.

Під *зовнішніми чинниками впливу* на систему управління розвитком регіону будемо розуміти чинники, які викликають причинно-наслідкові зв'язки та обумовлені впливом зовнішнього середовища: законодавча база; форми соціально-економічного устрою територій; стабільність податкової політики; вимоги до укладених міжнародних і міждержавних угод та міжнародних організацій, членом яких є Україна; геополітичні та природно-кліматичні умови; географічне розташування; рівень та динаміка ключових макроекономічних показників; рівень інфляції; загальний стан розрахунків у країні (рівень заборгованості); ефективність бюджетної, податкової, митної, цінової, кредитної, інноваційно-інвестиційної політики; розвиненість світової торговельної і транспортної інфраструктури; чисельність населення та його статевовікова структура; співвідношення сільського та міського населення; рівень доходів населення та їх диференціація.

До складу *внутрішніх чинників впливу* на системи управління розвитком регіону бажано враховувати: регіональні законодавчі акти; умови оподаткування та податкові пільги; чинники соціально-економічного характеру (ресурсні, виробничі, транспортні, інфраструктурні, трудові, інвестиційні, підприємницькі, бюджетні, інноваційні, експортні, екологічні; рівень спеціалізації регіону та екологічного забруднення).

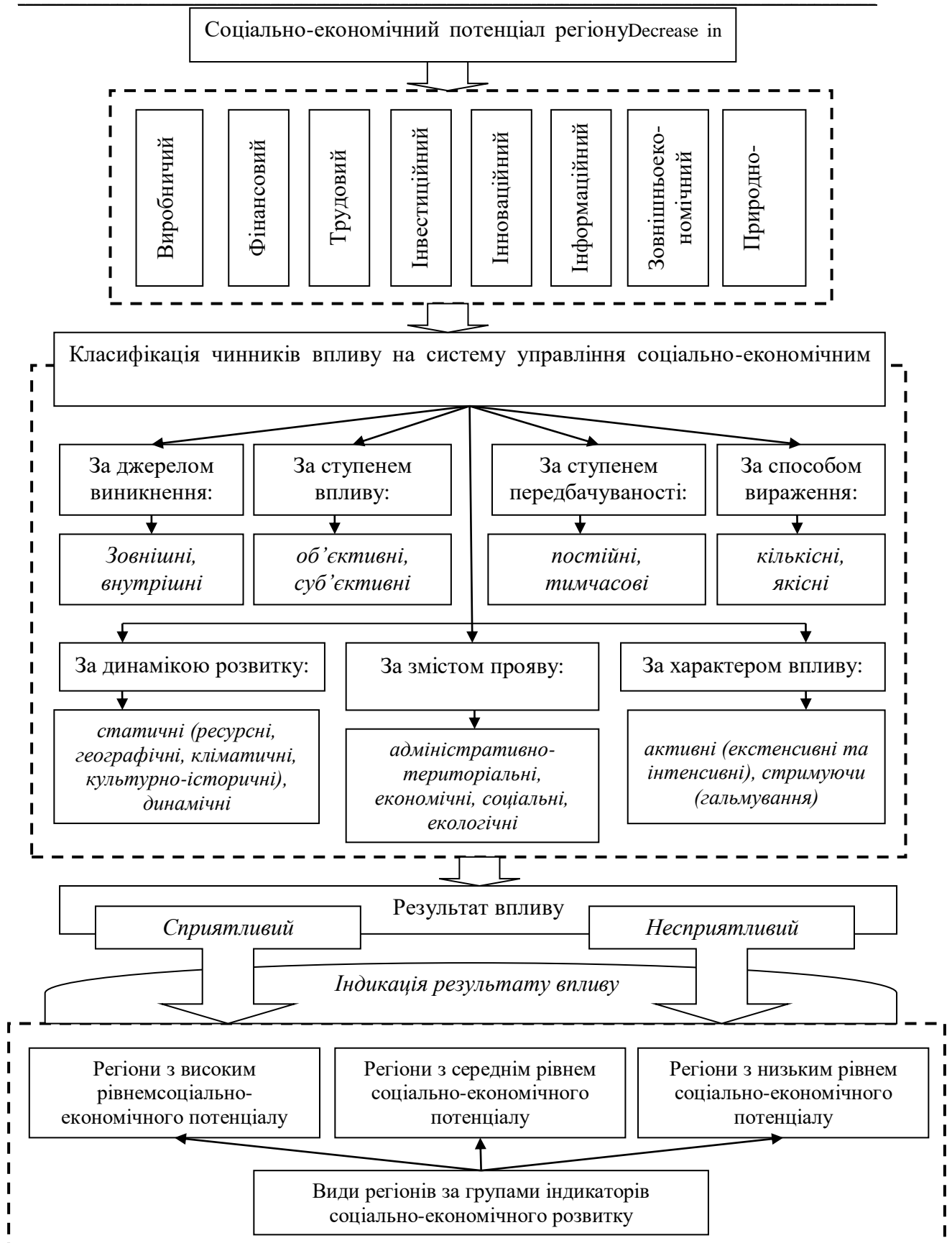

Рис. 2. Класифікація чинників впливу на систему управління соціально-економічним розвитком регіону

Джерело: побудовано авторами

Вищезазначені чинники впливу на систему управління розвитком регіону можна поділити на керовані та некеровані. До *керованих чинників впливу* відносять чинники, які регіон може контролювати, у випадку *некерованих чинників* регіон немає важелів впливу. Вважається, що групу некерованих чинників формують *зовнішні чинники впливу* на системи управління розвитком регіону, тоді як внутрішні чинники впливу зазвичай є керованими та контрольованими.

На характер дій і стійкість соціально-економічного розвитку регіону впливають об'єктивні і суб'єктивні чинники. Погоджуємося з поглядами С.Бульда[3] відносно поділу цих чинників впливу на *об'єктивні*, які формуються під впливом історичних передумов, кон'юнктури ринку та соціально-економічного стану, зокрема, виробничі, фінансові, трудові ресурси; економіко-географічне положення регіону; природні умови; ринкова кон'юнктура. До *суб'єктивних чинників впливу* на розвиток регіону відноситься дія економічних суб'єктів, суспільних організацій, державних і муніципальних органів влади, зокрема, нормативна та законодавча база створена суб'єктами регіонального управління, екологічна ситуація в регіоні, політика держави за нормативно-правовими актами та програмами розвитку тощо.

За ступенем передбачуваності чинники впливу будемо розглядати у контексті постійних та тимчасових. До числа *постійних чинників* доцільно враховувати: державне регулювання розвитком регіону, система управління регіоном, розвиток науково-технічного прогресу, територіальна концентрація капіталу та ресурсів. До *тимчасових* варто відносити ті чинники впливу, що виникають у процесі функціонування окремого регіону час від часу (стихійні лиха, надзвичайні ситуації, зміна кліматичних умов, безробіття).

Зазначимо, що є такі чинники впливу, які є поширеними для регіонів більшості країн світу та які під впливом глобалізаційних перетворень переходять від стану тимчасових до стану постійних, зокрема: 1) *урбанізація*, яка впливає на зростання як великих метрополій так і середніх за розміром міст; 2) *міграція*, яка з одного боку формує динамічні ринки праці, а з іншої - компенсує дисбаланс, що виникає в різних регіонах світу внаслідок демографічних змін; 3) *інформатизація* та проникнення нових телекомунікаційних технологій на територію

кожного регіону держави, з метою формування соціально-економічної системи нового формату; 4) *забезпеченість природними ресурсами та товарами (послугами)*.

За способом вираження чинники впливу на систему управління соціально-економічним розвитком регіону пропонуємо поділити на *кількісні*, що мають кількісний вимір (обсяг наданих послуг, розмір доходу чи витрат) та *якісні*, які мають якісну характеристику (сформована система мотивації та підготовки кадрів, система цінностей та ін.).

За характером впливу на розвиток системи управління регіоном чинники активного впливу поділено на *екстенсивні*, що демонструють спосіб впливу на процеси регіонального розвитку внаслідок кількісного приросту та впровадження передових технологій у виробництво, освіту, організацію праці, організацію життя населення регіону(зростання обсягів виробництва, кількості та якості трудових ресурсів, доходності населення регіону тощо)та *інтенсивні*, що допомагають виявити якісний рівень поширеності процесів, що відбуваються в окремому регіоні (рівень збитковості підприємств, злочинності, захворювання, народжуваності, смертності, забрудненості тощо). До *стримуючих чинників впливу*, що гальмують розвиток системи управління у регіоні відносять: економічні кризові явища (нарощення інфляційних процесів), політичні перебудови (передвиборна компанія), військові конфлікти, зростаючий рівень захворювання та смертності тощо.

За динамікою розвитку чинники впливу на систему управління розвитком регіону доцільно поділити на статичні та динамічні. До *статичної групи чинників впливу* відносять ті, що є незмінними протягом тривалого періоду: географічні, природно-кліматичні, ресурсні, культурно-історичні тощо. *Динамічними чинниками впливу* на регіональний розвиток вважають: економічні (зміна обсягів споживання та доходів населення у регіоні), соціальні (забезпеченість соціальними гарантіями, житлом, медичними послугами населення регіону), демографічні (загальне зростання народонаселення, урбанізація, зміна статеві-вікової структури населення, тривалості життя населення регіону), культурні (зростання історико-культурних цінностей та освіченості населення регіону).

За змістом чинники впливу на систему управління соціально-економічним розвитком

регіону поділяють на: *адміністративно-територіальні* (місце територіального розташування, адміністративний статус регіону за галузями економіки; нормативно-правове забезпечення регіону; географічне положення регіону та ресурсне забезпечення); *економічні* (доходи місцевих бюджетів; рівень промислового та сільського виробництва за результатами діяльності у регіоні; обсяг капітальних та іноземних інвестицій регіону; обсяг будівельних робіт у регіоні; зовнішньоекономічна діяльність регіону; рівень інноваційного забезпечення у регіоні; оборот роздрібною торгівлі у регіоні; рівень розвинутої інфраструктури регіону); *соціальні* (численність населення регіону та його віковий склад населення; рівень зайнятості населення регіону

Висновки

Отже, аналіз і класифікація чинників соціально-економічного розвитку регіону є одним з етапів формування індикаторів впливу на систему управління розвитком регіонів, їх оцінкою з метою виявлення вагомих індикаторів впливу та розробкою індикативної моделі ефективності розвитку регіональних соціально-економічних систем як важливої складової стратегічних програм регіонального розвитку. Місце та величина впливу кожного із зазначених чинників визначається ступенем його безпосереднього впливу на систему

та безробіття; освітній рівень населення регіону та забезпеченість кваліфікованими кадрами; забезпеченість медичними послугами та житлом; рівень злочинності у регіоні); *екологічні* (рівень забруднення навколишнього середовища регіону та забезпечення його очисними спорудами).

Пропонуємо чинники впливу за змістом прояву на систему управління розвитком регіону брати за основу у процесі формування та реалізації індикативної моделі ефективності розвитку регіональних соціально-економічних систем, що буде сприяти за результатами оцінки виявленню регіонів за групами індикаторів (високий, середній та низький рівень соціально-економічного потенціалу регіону).

управління соціально-економічним розвитком регіону держави.

Вважаємо, що ефективна взаємодія чинників впливу на систему управління соціально-економічним розвитком регіону формує цілісний і рівноважний стан регіону відповідно до заданих критеріїв збалансованості економічних (матеріальних та фінансових), соціальних (трудова та демографічних) та екологічних показників, що допоможе регіональним органам влади своєчасно виконувати систему зобов'язань перед державою, населенням і партнерами регіону, буди готовими реалізовувати проекти, пов'язані з розширенням виробництва та підвищенням добробуту населення регіону з урахуванням динаміки зовнішнього середовища.

DOBRYK L.^{1*}, KORENYUK L.², RUDENKO M.³, ZHELEZNYAK V.⁴

1* PhD of Economic Sciences, Associate Professor, Department of Finance and Economic Security, Dnipro National University of Railway Transport named after Academician V. Lazaryan, e-mail: liliadobrik@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-3853-9285

2 PhD of Economic Sciences, Associate Professor, Department of Finance and Economic Security, Dnipro National University of Railway Transport named after Academician V. Lazaryan, e-mail: lusikorenyuk@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-3187-3288

3 Postgraduate student at the Department of Finance and Economic Security, Dnipro National University of Railway Transport named after Academician V. Lazaryan, e-mail: rudenkomarina555@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-1135-0295

4 PhD of Economic Sciences, Associate Professor, Department of Finance and Economic Security, Dnipro National University of Railway Transport named after Academician V. Lazaryan, e-mail: vzheleznyakv@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-0224-4178

FACTORS OF INFLUENCE ON THE SYSTEM OF MANAGEMENT OF SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE REGIONS OF UKRAINE

The purpose. The purpose of the study is to determine the factors of influence on the management system of the socio-economic development of the country's regions, their classification by the target priorities of regional development under the influence of the integration processes of Ukraine's entry into the European community.

Methodology. The study is based on the use of general scientific and special methods. In the course of work, theoretical and empirical methods, economic, statistical research methods, a comparison method, strategic management methods, a systematic approach and analysis were used. Functional and structural modeling made it

possible to conclude the general functions of the development efficiency of regional socio-economic systems as an important component of strategic programs for regional development. **The results.** According to the results of the research, a conceptual approach to the formation of a system (set) of target priorities is proposed, which is based on the principles of state regional policy and proves the need to take into account the goals and directions of development of the system of management of socio-economic development of regions. A scheme of implementation of this approach by creating effective mechanisms of the system of regional governance is proposed, which will ensure the balance of levels of social, economic and ecological development of the territories of the individual region of the state, and contribute to the fulfillment of the objectives of the internal policy of Ukraine in the field of local self-government development.

Keywords: factors, region, governance, potential, system, development, politics, state, priority.

REFERENCES

1. Ansoff I. (1999) Novaya korporativnaya strategiya [New corporate strategy]. Sankt-Peterburg: Izdatel'stvo "Piter". (in Russian).
2. Bobrovsjka O. (2017) Formuvannja ta vidtvorennja potencialu stalogho rozvytku terytorij rehionu [Formation and reproduction of the potential for sustainable development of the region]. Derzhavne upravlinnja ta misceve samovrjaduvannja - Public Administration and Local Government, v.1 p. 54-61. (in Ukrainian).
3. Buljda S.O. (2011) Faktory vplyvu na formuvannja i vykorystannja resursnogo potencialu rehionu [Factors of influence on the formation and use of the resource potential of the region]. Naukovi praci MAUP - Scientific proceedings of the IAPM, v. 30, no. 3, p. 97-102. (in Ukrainian).
4. Burdun A.V. (2008) Cili ta kryteriji socialjno-ekonomichnogho rozvytku rehionu [Goals and criteria for socio-economic development of the region]. Derzhavne budivnyctvo - Construction of the State, Vol. 1. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/-UJRN/DeBu_2008_1_37. (In Ukrainian).
5. Burganova L.A., Savkina E.G. (2012) Elton Mayo: teoretik i praktik upraveniya: Monografiya [Elton Mayo: Theorist and practicing management]. Moscow: NITs Infra-M. (in Russian).
6. Buryk Z. M. (2014) Formuvannja koncepciji stalogho rozvytku rehionu [Formation of the concept of sustainable development of the region]. Teorija ta praktyka derzhavnogho upravlinnja i miscevoghosamovrjaduvannja - The theory and practice of public administration and localgovernment, 1. Retrieved from: http://el-zbirnudu.at.ua/2014_1/22.pdf (in Ukrainian).
7. Chandler A.D., Jr. Strategy and Structure: Chapters in the History of the Industrial Enterprise. Cambridge: MIT Press, 1962. 463 p.
8. Dolishnij M. (2006) Rehionaljna polityka na rubezhi XX-XXI stolitj: novi priorityety [Regional policy at the turn of the XX-XXI centuries: new priorities]. Kyiv: Naukova dumka. (in Ukrainian).
9. Galbraith, J. K. (2004). Novoe industrial'noe obshchestvo [The New Industrial State]. Tsentr gumanitarnykh tekhnologiy – Center for Humanitarian Technologies. Retrieved from <https://gtmarket.ru/laboratory/basis/5021>.
10. Gavrilov A.I. (2002) Regional'naya ekonomika i upravlenie : ucheb.posobie dlya vuzov [Regional Economics and Management: A Textbook for High Schools]. Moscow: YuNITI-DANA. (in Russian).
11. Ghejcyj M. (2009) Socialjno-ekonomichnyj stan Ukrajinjy: naslidky dlja narodu ta derzhavy: Nacionaljna dopovidj [Socio-economic situation in Ukraine: implications for the people and the state: National report]. Kyiv: NVC NBUV. (in Ukrainian).
12. Gherasymchuk Z.V., Korecjka N.I. (2010) Terytorialjna orghanizacija bankivskojji systemy rehioniv Ukrajinjy: ocinka tastrateghiji zbaghachennja jiji racionaljnosti: Monohrafija [The territorial organization of the banking system of the regions of Ukraine: assessment and strategies for enriching its rationality: Monograph]. Lucjk: RVV LNTU. (in Ukrainian).
13. Ghladka L.I., Tiocco A.P. (2012) Faktory vplyvu na socialjno-ekonomichnyj rozvytok rehioniv [Factors of influence on the socio-economic development of the regions]. Kuljtura narodov Prychernomorjja - Culture of the peoples of the Black Sea region, v. 227. (in Ukrainian).
14. Gholovchenko O. (2009) Formuvannja mekhanizmiv stabiljnogho rozvytku rehioniv: monohrafija [Formation of mechanisms for sustainable development of regions]. Odessa: Feniks. (in Ukrainian).
15. Herbert A. Simon. Rationality as Process and as Product of Thought. Richard T.Ely Lecture // American Economic Review, May 1978, v.68, no.2, p.1–16.
16. Kachan Je.P. (2011) Rehionaljna ekonomika [Regional economy]. Kyjiv: Znannja. (in Ukrainian).
17. Karlof B. (1991) Delovaya strategiya. Kontseptsija, sodержanie, simvoly [Business strategy. Concept, content, symbols]. Moscow: Ekonomika. (in Russian).
18. Kuzyshyn, Kh. I. (2016) Cili ta kryteriji socialjno-ekonomichnogho rozvytku rehionu [Goals and criteria for socio-economic development of the region]. Metodologichni problemy finansovoji teoriji ta praktyky - Methodological problems of financial theory and practice, 43-45. (in Ukrainian).
19. Makston, G. & Randers, Y. (2017). U poshukakh dobrobutu. Keruvannja ekonomichnym rozvytkom dlja zmeshennia bezrobittia, nerivnosti ta zmin klimatu [Searching for welfare. Managing an economic development for reduction unemployment, disparity and climate changes]. Kyiv. (In Ukrainian).

20. Mazur S.A. (2018). Teoretychno-metodolohichni zasady upravlinnia v rehionalnykh ekonomichnykh systemakh [Theoretical and methodological principles of management in regional economic systems]. Retrieved from: <http://repository.vsau.org/getfile/1659.pdf> (in Ukrainian).
21. Novoselov A.S. (2002) Teoriya regional'nykh rynkov [Theory of Regional Markets]. Rostov-na-Donu: Feniks; Novosibirsk: Sibirskoe soglashenie. (in Russian).
22. Papp V. V. (2007) Strukturuvannja ekonomiky vrehionaljnykh suspiljnykh systemakh : teoriya, metodologija, praktyka [Structuring the economy in regional social systems: theory, methodology, practice]. Ljviv:Instytut rehionaljnykh doslidzhenj NAN Ukrainy. (in Ukrainian).
23. Paul R. Lawrence and Jay W. Lorsch Administrative Science Quarterly Vol. 12, No. 1 (Jun., 1967), pp. 1-47.
24. Pidghrushnyj G. (2009) Promyslovistj i rehionaljnij rozvytok Ukrainy: monohrafija [Industry and regional development of Ukraine: monograph]. Kyiv: Instytut gheohrafiji NAN Ukrainy. (in Ukrainian).
25. Pipers T., Uotermen R. (2015) V poiskakh effektivnogo upravleniya. Uroki samykh uspesnykh kompanij Ameriki [In search of effective management. Lessons from America's Most Successful Companies]. Moscow.: Al'pina Pablisher. (in Russian).
26. Sonjko S. P. (2002) Rynok i rehionalistyka [Market and regional studies]. Kyjiv: Nika Centr, Eljgha. (in Ukrainian).
27. Stojka V.S. (2011). Funkcionuvannja i rozvytok rehionaljnoji bankivskoj systemy [The functioning and development of the regional banking system]. Extended abstract of candidate's thesis. Uzhghorod. (in Russian).
28. Todosijchuk V.L. (2008) Rehionaljna ekonomika [Regional economy]. Vinnycja: VDAU. (in Ukrainian).
29. Trofymova V. V. (2010) Konceptija stalogho rozvytku jak osnova postindustrialjnykh modelej rozvytku [The concept of sustainable development as a basis for post-industrial development models]. Investycji: praktyka ta dosvid - Investments: practice and experience, 8, 33-37 (in Ukrainian).
30. Varnalij Z., Mokij A., Novikova O. (2005) Rehiony Ukrainy: problemy ta priorytety socialjno-ekonomichnogho rozvytku: Monohrafija [Regions of Ukraine: Problems and Priorities of Socio-Economic Development: Monograph]. Kyiv: Znannja Ukrainy. (in Ukrainian).
31. Vasylenko V. (2006) Arkhytektura rehionaljnogho ekonomycheskogho prostranstva: monohrafija [Architecture of regional economic space]. Doneck: Jugho-Vostok. (in Ukrainian).
32. Vorotina V.Je., Zhalila Ja. A. (Eds.). (2010). Derzhavne upravlinnja rehionaljnym rozvytkom Ukrainy [Management of the regional development of Ukraine by the state].Kyiv: Nacionaljnij instytut strategichnykh doslidzhenj pry Prezydentovi Ukrainy (in Ukrainian).
33. Zakharchenko V. (2007) Sushhnostj y struktura prostranstvennogho upravlenija rehionaljnymy processamy [The essence and structure of the spatial management of regional processes]. Market economy: modern theory and practice of management, vol. 10, no. 14, pp. 48-59.
34. Zakharchenko V., Balakhonova O. (2011) Stabljnyj rozvytok rehionu: diaghnostyka, metodychne zabezpechennja, polityka: monohrafija [Stable development of the region: diagnostics, methodological support, policy: monograph]. Vinnycja: FOP Danyljuk V.Gh. (in Ukrainian).
35. Zakon Ukrainy (2005) «Pro stymuljuvannja rozvytku rehioniv» [The Law of Ukraine “On stimulating the development of regions”]. Vidomosti Verkhovnoji Rady (VVR) - Information from the Verkhovna Rada, Vol 51, st.548. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2850-15> (in Ukrainian).
36. Zakon Ukrainy (2010) «Pro zasady derzhavnoji rehionaljnoji polityky» [The Law of Ukraine “On the Principles of State Regional Policy”]. Vidomosti Verkhovnoji Rady (VVR) - Information from the Verkhovna Rada, Vol 40, st.527. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17> (in Ukrainian).
37. Zakon Ukrainy (2015) «Pro zasady derzhavnoji rehionaljnoji polityky» [The Law of Ukraine "On the Principles of State Regional Policy"]. Vidomosti Verkhovnoji Rady (VVR) - Information from the Verkhovna Rada, Vol 13, st.90. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19> (in Ukrainian).
38. Zhalilo Ja., Pokryshka D., Belinsjka Ja. (2010) Ekonomika Ukrainy na shljaku vid depresiji do zrostantnja: dzherela, vazheli, instrumenty [Ukraine's economy on its way from depression to growth: sources, leverage, tools]. Kyiv: NISD. (in Ukrainian).
39. Monitoring of socio-economic development of regions for January-September 2021 [Ministry of Development of Communities and Territories of Ukraine. Directorate of Regional Policy] / pp. 9.

Стаття надійшла до редакції: 25.10.2021

Received: 2021.10.25

УДК 657.212

ЛЕНКО І. В.^{1*}, КОЛЕСНІЧЕНКО А. С.²

^{1*} студент 2го курсу (магістерського) рівня вищої освіти, спеціальність 071 «Облік і оподаткування», Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», e-mail: lenkoivan1999@gmail.com

² к.е.н., доцент, доцент каф. «Бізнес-аналітики, обліку і готельно-ресторанної справи», Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», e-mail: anastasihpi@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-5007-9082

ПОНЯТТЯ ДЕБІТОРСЬКОЇ ЗАБОРГОВАНОСТІ ТА ДЕЯКІ ПИТАННЯ ЇЇ РЕГУЛЮВАННЯ

Мета полягає в обґрунтуванні значущості дебіторської заборгованості в обліковій системі та загальному процесі управління підприємства через аналіз статистичних даних, у розкритті сутності поняття «дебіторська заборгованість» у нормативній та науковій літературі, наданні оцінки підходам щодо визначення її ролі у формуванні економічних відносин між суб'єктами господарювання, а також виділенні передумов оптимізації розрахунків з дебіторами як ефективного інструментарію для забезпечення якісної системи управління. **Методика.** Теоретико-методичною основою дослідження виступає теорія державного регулювання, інституціональна теорія, а також методи узагальнення, аналізу та системний підхід. Інформаційно-аналітична база сформована в результаті опрацювання законодавчих актів України, статистичних й аналітичних оглядів щодо динаміки зміни дебіторської заборгованості підприємств України, наукових праць і публікацій. **Результати.** В результаті проведеного дослідження можна зробити висновок, що аналіз різних трактувань і підходів до визначення поняття дебіторської заборгованості, висвітлених в економічній літературі, характеристика особливостей та ступеня її регулювання відповідно до наявної нормативно-правової бази, виділення передумов оптимізації розміру розрахунків з дебіторами та раціональна організація обліку дебіторської заборгованості сприяє ефективному управлінню, посиленню контролю за здійсненням платежів, забезпечуючи необхідний рівень ліквідності та платоспроможності підприємства. **Практична значимість** полягає в можливості посилення конкурентних переваг суб'єкта господарювання через виділення підходів до визначення сутності поняття «дебіторська заборгованість» та обґрунтуванні ролі цього об'єкту обліку в забезпеченні платоспроможності та фінансової стійкості підприємства. Це, в свою чергу, дозволить вивести на якісно новий рівень процес систематизації внутрішніх та зовнішніх факторів, сприятиме удосконаленню автоматизації обліку та покращенню платіжної дисципліни визначеного суб'єкта господарювання.

Ключові слова: дебіторська заборгованість; облікова система; управління; організація обліку; оптимізація; розрахунки; контроль.

Постановка проблеми

Управління дебіторською заборгованістю (далі – ДЗ) виступає важливим аспектом загальної фінансової стратегії підприємства. Динаміка надходження ДЗ від клієнтів залежить в значній мірі від результативності кредитної політики або політики стягнення вимог, розроблених та впроваджених компанією [6, 13, с. 457]. Ця політика пов'язана з прийняттям конкретних управлінських рішень, які, головним чином, включають:

- визначення тривалості періоду платежу для окремих клієнтів;

- визначення розміру знижок за умов негайної оплати готівкою;

- вибір методу оцінки кредитоспроможності клієнтів та встановлення методів відшкодування позовних вимог.

Консолідація всіх цих елементів є основою для оперативного контролю за операціями з дебіторами. Впровадження моніторингу та забезпечення якісного управління ДЗ покликано мінімізувати ризик виникнення збитків та невизначеність в управлінні фінансами та, як наслідок, має запобігти ознакам фінансової кризи компанії та навіть ймовірності появи загрози банкрутства.

Аналіз змін у розмірі ДЗ доцільно проводити одночасно з оцінкою динаміки чистого прибутку та загального обсягу оборотних активів. Для цього розглянемо динаміку

дебіторської заборгованості, оборотних активів та чистого прибутку компаній України різних видів діяльності у 2015 - 2020 рр. (рис.1).

Рис. 1. Динаміка дебіторської заборгованості, оборотних активів та чистого прибутку компаній України у 2015-2020 рр.

Джерело: складено авторами за даними [3]

Відповідно до даних з рис. 1. можна зробити наступні висновки щодо динаміки дебіторської заборгованості, оборотних активів та чистого прибутку у період з 2015 по 2020 роки. Динаміка зміни розміру ДЗ ідентична з характером коливань обсягів загальних оборотних активів, що дозволяє зробити висновок про суттєву частку першого показника в структурі останнього. При цьому, траєкторія змін показників ДЗ та оборотних активів не відповідає динаміці чистого прибутку. Так, на фоні значного зростання чистого прибутку у 2017 році порівняно з 2016 роком більше ніж у 5 разів, показники ДЗ та оборотних активів зменшились, відповідно, на 12% і 2%. Особливу увагу також слід звернути на ситуацію у 2020 році, коли при збільшенні ДЗ і оборотних активів відносно показників 2019 року на 10% і 11%, відповідно, розмір чистого прибутку компаній знизився майже на 90%.

Крім цього, протягом 2015-2020 рр. спостерігається різке зростання частки

дебіторської заборгованості у складі оборотних активів до позначки у 68,3%, після чого цей показник знизився та залишався на одному рівні біля 61% (рис. 2).

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Аналіз останніх досліджень і публікацій науковців та фахівців в галузі вивчення різних аспектів організації обліку та управління дебіторською заборгованістю висвітлено в працях таких науковців: Бланка І. О. [1], Берези С.Л., Вериги Ю.А., Власової І.О., Голова С.Ф. [2], Городянської Л.В., 4. Дубровська Є. В. [4, 7], Закревської О.Ю. [5], Мазаракі А.А., Малюги Н.М., Садовської І.В., Сурніної К.С., Таратути Л.В. та інших. При цьому, необхідно зазначити актуальність даного питання на поточному етапі розвитку облікових процесів, що пов'язано з оновленням кола проблем щодо оптимізації дебіторської заборгованості.

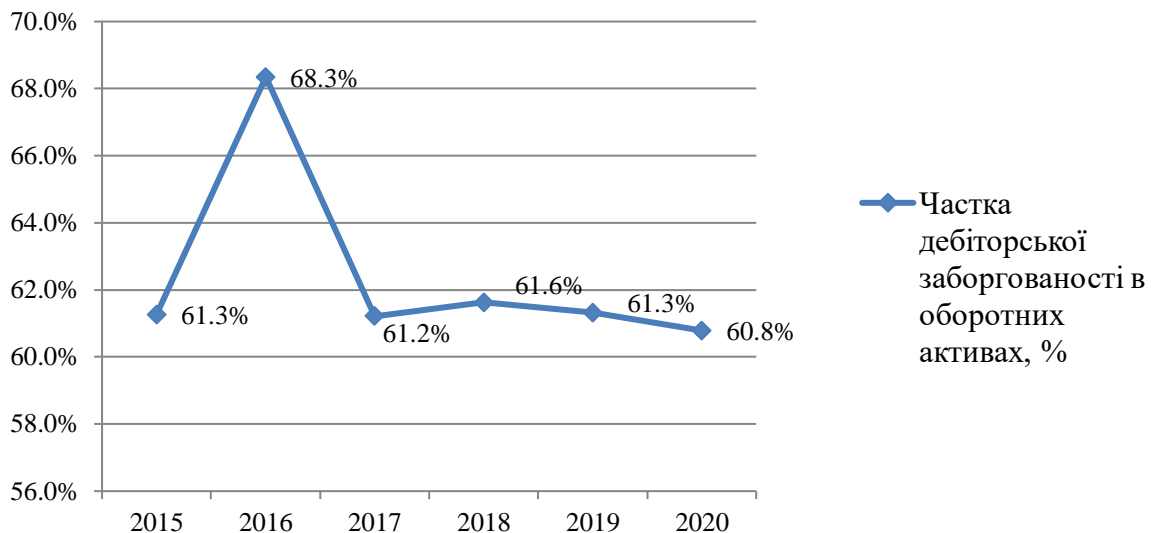

Рис. 2. Зміни частки дебіторської заборгованості в структурі оборотних активів підприємств України у 2015-2020 рр.

Джерело: складено авторами за даними [3]

Формулювання мети статті

Мета статті – аналіз сутності поняття «дебіторська заборгованість» у нормативній та науковій літературі, оцінка підходів щодо визначення її ролі у формуванні економічних відносин між суб'єктами господарювання, а також виділення передумов оптимізації розрахунків з дебіторами як ефективного інструментарію для забезпечення якісної системи управління.

Виклад основного матеріалу

Для розкриття інформації в обліку та звітності національними стандартами передбачено наступні нормативно-правові документи:

- Цивільний кодекс України;
- Податковий кодекс України;
- Національне Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 10 «Загальні вимоги до фінансової звітності»;
- Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 10 «Дебіторська заборгованість» (далі – П(С)БО 10) [11];
- Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 13 «Фінансові інструменти».

Методологічні засади формування у бухгалтерському обліку та розкриття у фінансовій звітності інформації про дебіторську заборгованість визначає П(С)БО 10 «Дебіторська заборгованість» [11], нормами якого керуються підприємства,

організації та інші юридичні особи не залежно від форм власності при формуванні та узагальненні у бухгалтерському обліку та звітності інформації про дебіторську заборгованість. Слід зазначити, що норми П(С)БО 10 не поширюються на бюджетні установи.

Норми цього Положення застосовуються з урахуванням особливостей оцінки та розкриття інформації щодо дебіторської заборгованості, встановлених іншими П(С)БО.

Відповідно до цього стандарту, під дебіторською заборгованістю розуміють – суму заборгованості дебіторів підприємству на певну дату. Під дебіторами слід розуміти юридичних та фізичних осіб, які внаслідок минулих подій заборгували підприємству певні суми грошових коштів, їх еквівалентів або інших активів.

У П(С)БО 10 вказано, що дебіторська заборгованість може визнаватися активом, якщо існує ймовірність отримання підприємством майбутніх економічних вигод та може бути достовірно визначена її сума. Поточна дебіторська заборгованість за продукцію, товари, роботи, послуги визнається активом одночасно з визнанням доходу від реалізації продукції, товарів, робіт і послуг та оцінюється за первісною вартістю.

Розглянемо нормативні документи в галузі регулювання обліку, контролю та управління дебіторською заборгованістю представлені в таблиці 1.

Таблиця 1

Нормативні документи щодо бухгалтерського обліку, контролю та управління дебіторською заборгованістю

Джерело: складено авторами на основі аналізу нормативної документації

№	Документ	Зміст	Використання в контрольному та обліковому процесі
1	Податковий кодекс України від 02.12.2010р. № 2755- VI	Впорядкування відносин, у сфері податків і зборів, визначає права та обов'язки, компетенцію контролюючих органів, повноваження і обов'язки посадових осіб, відповідальність за порушення податкового законодавства.	Використовується під час вивчення переліку податків та зборів в Україні, та порядок їх адміністрування, платників податків та зборів
2	Закон України "Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні": ВР України від 16.07.99р. №996	Сформульовані основні вимоги до бухгалтерського обліку та фінансової звітності, принципи, функції та завдання.	Регламентує організацію обліку дебіторської заборгованості та відображення результатів обліку у звітності
3	Закон України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні» №2939-ХІІ від 26.01.1993	Визначає орган державного фінансового контролю в Україні, його функції та правові основи діяльності	Для організації проведення ревізії на підприємстві, зокрема, в частині різних активів
4	Закон України «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність», № 2258-VIII, від 21.12.2017	Визначає поняття аудиту та аудиторської діяльності, порядок проведення аудиту, права і обов'язки аудиторів та їх відповідальність	При вивченні питання аудиту дебіторської заборгованості
5	Положення (Стандарт) бухгалтерського обліку 2 "Баланс" Затверджений наказом Міністерства фінансів України від 31.03.1999р. №87	Сутність та форма Балансу, а також загальні вимоги до розкриття його статей	Правильність визнання дебіторської заборгованості, контроль порядку їх відображення у балансі, а також для економічної характеристики та аналізу
6	Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 10 – "Дебіторська заборгованість", Наказ МФУ №92 від 27.04.2000р [11]	Визначає методологічні засади формування в бухгалтерському обліку інформації про дебіторську заборгованість	При вивченні складових дебіторської заборгованості, її сутності
7	Інструкція "Про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій" затв. наказом Мінфіну №291 від 30.11.99 р	Встановлює призначення і порядок ведення рахунків бухгалтерського обліку для узагальнення методом подвійного запису інформації про наявність і рух активів, капіталу, зобов'язань та факти фінансово-господарської діяльності підприємств	Для формування бухгалтерського обліку
8	Методичні рекомендації про застосування регістрів бухгалтерського обліку, Наказ МФУ від 29.12.2000 р. №356	Спрямовані на узагальнення в регістрах бухгалтерського обліку (крім регістра позабалансового обліку) методом подвійного запису інформації про наявність та рух активів, капіталу, зобов'язань діяльності підприємств	Застосовуємо при розкритті порядку відображення дебіторської заборгованості в облікових регістрах
9	Положення про документальне забезпечення записів в бухгалтерському обліку, Наказ МФУ №88 від 24.03.95р.	Визначає порядок організації документообігу та порядок зберігання документів на підприємстві	При вивченні організації документального оформлення дебіторської заборгованості

Узагальнення нормативної документації в галузі регулювання обліку, контролю та аналізу дебіторської заборгованості дозволяє зробити висновок, що це питання регламентовано досить широким спектром нормативно-правової бази, зокрема до неї належать: ПКУ, закони, Постанови ВРУ, П(С)БО, інструкції та накази МФУ, тощо. При цьому, серед значного переліку регулюючих документів особливу роль для цілей обліку та аналізу дебіторської заборгованості виконують П(С)БО.

Отже, питання визнання й оцінки дебіторської заборгованості регулюються з боку держави, що вимагає якісного підходу до здійснення обліку, аналізу в процесі управління дебіторською заборгованістю. При цьому, крім вивчення нормативно-правової бази, необхідно дослідити повноту відтворення сутності поняття дебіторська заборгованість в економічній літературі.

Бланк І. О. вважає, що під дебіторською заборгованістю необхідно розуміти суму заборгованості на користь підприємства, що представлена фінансовими зобов'язаннями юридичних та фізичних осіб по розрахунках за товари, роботи, послуги, видані аванси та ін. [1].

Зудіна К. М. визначає поняття «дебіторська заборгованість» як право організації на отримання фінансових і не фінансових активів, яке виникає із зобов'язань юридичних та фізичних осіб в процесі господарської діяльності. Черненко Л. В. вважає, що дебіторська заборгованість є правами (вимогами), що належать продавцю (постачальнику) як кредитору на отримання боргів контрагентами, та фінансовим ресурсом, що тимчасово вилучений з кругообігу і підлягає поверненню в майбутньому.

Мараховська Т. М. та Любенко О. С. зазначають, що дебіторська заборгованість – елемент оборотного капіталу, сума боргів фізичних та юридичних осіб підприємству [8].

Іванілов О. С. вважає, що дебіторська заборгованість – складова оборотного капіталу, яка передбачає певні вимоги до фізичних та юридичних осіб з оплати товарів, продукції, робіт [7] – це відкритий кредит.

Момот Т. В. ототожнює дебіторську заборгованість із безвідсотковою позицією контрагентам [9]. Дебіторську заборгованість слід розглядати по-перше, як можливість

погашення кредиторської заборгованості, по-друге, як продукцію, продану покупцям, по-третє, як елемент оборотних активів капіталу організації.

Матицина Н. О. зазначає, що дебіторська заборгованість – це розмір неспроможності суб'єкта підприємницької діяльності виконати грошові зобов'язання перед підприємством після настання встановленого договором строку оплати їх [9]. Необхідно зазначити, що таке визначення не зовсім коректне, оскільки не завжди дебіторська заборгованість означає неспроможність підприємства-покупця оплатити товари, роботи, послуги. Існують й інші причини несплати дебіторської заборгованості:

- переоформлення передачі товарів, робіт, послуг в кредит;
- можливість використання для оплати векселів, інших цінних паперів;
- виявлення фінансових можливостей для надання покупцю комерційного (товарного) кредиту;
- використання існуючих форм рефінансування заборгованості.

Лінніков В. сформулював неоднозначне визначення дебіторської заборгованості: «заборгованість юридичних або фізичних осіб, що виникла в процесі господарської діяльності певного підприємства, організації чи установи», адже в процесі господарської діяльності може виникати як дебіторська, так і кредиторська заборгованість. Разом з тим, подібне трактування дебіторської заборгованості як боргу (зобов'язань) зустрічаються й у інших авторів, а саме: В. Г. Золотогорова, А. М. Мороза, Н. М. Грабова, Н. М. Ткаченко, С. Ф. Голов [2]. При цьому справедливо зазначити, що дані автори вказують на належність боргу підприємству, що виникає в результаті господарських відносин.

Крім цього, в економічній літературі існує трактування дебіторської заборгованості як коштів в розрахунках або заборгованість інших підприємств і окремих осіб підприємству. Такий підхід висловлюють В. Г. Макаров, М. С. Білоусов, М. В. Дембінський. Тобто, автори дебіторську заборгованість трактують як не оплачені в зазначений термін розрахунки з покупцями та замовниками, а також розрахунки з іншими дебіторами.

Дубровська Є. В. визначає економічну сутність дебіторської заборгованості як «неоплачені юридичними та фізичними особами послуги ... та/або вилучені кошти з кругообігу підприємства, що мають документальне підтвердження, яке надає право на отримання боргу у вигляді грошових коштів, їх еквівалентів або інших активів» [4]. Таке трактування є досить деталізованим і виступає теоретичною базою для ідентифікації дебіторської заборгованості з метою прийняття обґрунтованих управлінських рішень.

Окремий напрям дослідження складається з питань, присвячених особливостям класифікації ДЗ.

У вітчизняній літературі існує значна кількість підходів щодо класифікації дебіторської заборгованості з точки зору управління нею. Так, зокрема, такі автори як Ковальов В., Малькова Т., Нашкерська Г. пропонують класифікувати дебіторську заборгованість з урахуванням часових проміжків її існування, погашення чи прострочки. Такі підходи є досить різними і враховують пропозиції щодо включення до

складу її аналізу не тільки самої заборгованості, а і стану дебіторів.

Ценклер Н. І. та Кватирка П. Б. в роботі [12] визначають три ключові проблеми класифікації дебіторської заборгованості, серед яких слід назвати відсутність комплексності, відсутність чіткості при виокремленні ознак, низький рівень аналізу дебіторської заборгованості.

При цьому класифікація дебіторської заборгованості головним чином обумовлюється положеннями національних і міжнародних стандартів і вимогами фінансових звітів. Так, в міжнародній практиці дебіторську заборгованість класифікують відносно товарних і інших операцій.

Аналіз економічної думки та дослідження тлумачень дебіторської заборгованості показав, що досі не має єдиного підходу серед науковців до даної економічної категорії: визнавати її з точки зору майна (активів), або ж з боку виконання майнових вимог (розрахунки з дебіторами), включати її лише в склад оборотних активів чи розширяти її зміст і в сфері необоротних.

Висновки

В результаті проведеного дослідження можна зробити висновок, що аналіз різних трактувань і підходів до визначення поняття дебіторської заборгованості, висвітлених в економічній літературі, характеристика особливостей та ступеня її регулювання відповідно до наявної нормативно-правової бази, виділення передумов оптимізації розміру дебіторської заборгованості та раціональна організація її обліку сприяє ефективному управлінню, посиленню контролю за виконанням розрахунків, забезпечуючи необхідний рівень ліквідності та платоспроможності підприємства. Практична значимість полягає в можливості посилення конкурентних переваг суб'єкта

господарювання через виділення підходів до визначення сутності поняття «дебіторська заборгованість» та обґрунтуванні ролі цього об'єкту обліку в забезпеченні платоспроможності та фінансової стійкості підприємства. Це, в свою чергу, дозволить вивести на якісно новий рівень процес систематизації внутрішніх та зовнішніх факторів, сприятиме удосконаленню автоматизації обліку та покращенню платіжної дисципліни визначеного суб'єкта господарювання.

Подальші дослідження доцільно проводити у напрямі вивчення класифікаційних ознак щодо видів дебіторської заборгованості та удосконалення на цій основі підходів до її аналізу.

LENKO I. V.^{1*}, KOLIESNICHENKO A. S.²

1* student of 2 course master's degree, specialty 071 «Accounting and Taxation», National Technical University “Kharkiv Polytechnic Institute”, Ukraine

2 Ph.D. (Economics), Assistant Professor, Assistant Professor of Business Intelligence, Accounting, Hotel and Restaurant Business Department, National Technical University “Kharkiv Polytechnic Institute”, Ukraine, e-mail: anastasihpi@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-5007-9082

THE CONCEPT OF RECEIVABLES AND SOME ISSUES OF ITS REGULATION

The purpose is to substantiate the importance of receivables in the accounting system and the overall management process of the enterprise through the analysis of statistics, to reveal the essence of the concept of "receivables" in the regulatory and scientific literature, to assess approaches to determining its role in economic relations between economic entities as well as the selection of prerequisites for optimizing entitlements with debtors as an effective tool for ensuring a quality management system. **Method.** The theoretical and methodological basis of the study is the theory of state regulation, institutional theory, as well as methods of generalization, analysis and systems approach. The information and analytical base was formed as a result of elaboration of legislative acts of Ukraine, statistical and analytical reviews on the dynamics of changes in receivables of Ukrainian enterprises, scientific papers and publications. **Results.** As a result of the study we can conclude that the analysis of different interpretations and approaches to defining the concept of receivables, covered in the economic literature, the characteristics and degree of its regulation in accordance with the existing legal framework, the allocation of prerequisites receivables contributes to effective management, strengthening control over the implementation of payments, providing the necessary level of liquidity and solvency of the enterprise. **The practical significance** lies in the possibility of strengthening competitive advantages of the entity through the allocation of approaches to defining the essence of the concept of "receivables" and justifying the role of this object of accounting in ensuring the solvency and financial stability of the enterprise. This, in turn, will bring to a qualitatively new level the process of systematization of internal and external factors, will improve the automation of accounting and improve the payment discipline of a particular entity.

Keywords: receivables; accounting system; management; organization of accounting; optimization; calculations; control.

REFERENCES

1. *Sait Natsionalnoho banku Ukrainy* [Website of the National Bank of Ukraine]. URL: <https://bank.gov.ua/>
2. Blank I., Sytnyk G. (2006) Business financial management: textbook *Управління фінансами підприємств: підручник* [Upravlinnya finansamy pidpriyemstv]. Kyiv: CSTE, 780 p.
3. Golov S., Kostyuchenko V. (2013) Accounting and financial reporting according to international standards [Bukhgalterskiy oblik i finansova zvitnist za mighnarodnymi standartamy]. Kharkov. Factor, 1072 p.
4. State Statistical Service of Ukraine. Official website [Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy] [Електронний ресурс]. – URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (accessed: 01 October 2021).
5. Dubrovskaya E. V. (2010) Management of accounts receivable of trucks: Autoref. K.E. : 08.00.04. [Upravlinnya debitorskoyu zaborgovanisty u pidpriyemstv vantaghnogo avtotransportu]. Kharkov, 22 p.
6. Zakrevska O. Yu. (2017) Organization of accounts receivable accounting for current trade enterprises [Orhanizatsiia bukhgalterskoho obliku potочноi debitorskoi zaborhovanosti pidpriyemstva torhivli]. *Prychornomorski ekonomichni studii*, no. 20. pp. 103–106.
7. Zimovets V. B. (2019) Excessive receivables of enterprises: causes and consequences for the financial system of Ukraine [Nadmirna debitorska zaborgovanist pidpriyemstv: prychny vynyknennya ta naslidky dlya finansovoyi systemy Ukrayiny]. *Economics and forecasting*. № 2. pp. 7–21.
8. Ivanilov A.S., Smachilo V.V., Dubrovskaya E.V. (2007) Mechanism of management of the enterprise's receivables [Mechanizm upravleniya debitorskoyu zadolghennosty u predpriyayiya]. *Current problems of the economy*. 1. pp. 156–163.
9. Marakhovskaya T. M., Lubenko O. S. (2009) Management of Enterprise Receivables. [Upravlinnya debitorskoyu zaborgovanisty u pidpriyemstv]. *Gazette of the Vinnytsia National Agrarian University*. 4. p. 34.
10. Maticina N. A. (2006) Basic principles of regulation of settlement relations through the management of receivables [Osnovni zasady reguluyvannya rozrakhunkovykh vidnosyn cherez upravlinnya debitorskoyu zaborgovanisty]. *Accounting and auditing*. 12. pp. 38–42.
11. Momot T. B. (2008) Modern models for the management of enterprise receivables. [Syhasni modeli upravlinnya debitorskoyu zaborgovanisty u pidpriyemstva]. *Scientific and Technical Collection of the Kharkiv National Academy of Agriculture*. № 85. pp. 207–211.
12. Accounting Regulation (Standard) 10 «Receivables» [Polozhennya (standart) bukhgalterskoho obliku 10 'Debitorska zaborgovanist'] [Electronic Resource]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0725-99#Text>
13. Censcler N. I., Window P. B. (2010) Improving the classification characteristics of receivables and their importance for strengthening the function of control and analysis of accounts [Vdoskonalennya klasyfikatsiynykh oznak debitorskoyi zaborgovanosti ta yikh znachennya v pidvyshchenni kontrolno-analitychnoy i funktsiyi obliku]. *Scientific Journal of the University of Uzhgorod: Series: Economics*. 29. 1. pp. 45–49.
14. Chuprina L.W., Yurkovskaya T. S. (2019) Organization of receivables and ways to improve it [Organizatsiya obliku debitorskoyi zaborgovanosti ta shlyakhy yiyi udoskonalennya]. *Market infrastructure*. 32. pp. 457–461.

Стаття надійшла до редакції: 12.11.2021

Received: 2021.11.12

УДК 658.15

БАЙРАЧНА О.К.^{1*}

^{1*} доктор філософії зі спеціальності 073 «Менеджмент», старший викладач кафедри туристичного бізнесу та рекреації, Одеський національний технологічний університет, e-mail: oksanabairachnaya@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-2401-3685

СУТНІСТЬ, ДжЕРЕЛА ФОРМУВАННЯ ТА МЕХАНІЗМ РОЗПОДІЛУ ПРИБУТКУ ТУРИСТИЧНОГО ПІДПРИЄМСТВА

Мета. Стаття присвячена аналізу рентабельності діяльності підприємства туристичної індустрії. Розглянуто механізм утворення чистого прибутку туристичного суб'єкта господарювання та шляхи його збільшення. Розкрито сутність економічної ефективності та економічного ефекту у туристичній діяльності. Визначено поняття «рентабельності», розглянуті показники рентабельності діяльності туристичного суб'єкта господарювання, порядок їх розрахунку. Визначено основні положення ефективності діяльності туристичних підприємств. **Методика.** Дослідження склали системний підхід, метод економічного аналізу та економічного моделювання, методи, які прийняті в теорії прийняття рішень. Для формування висновків та рекомендацій застосовано метод логічного узагальнення та комплексного підходу. **Результати.** У статті проведено аналіз особливостей ефективності діяльності туристичних суб'єктів господарювання. Розглянуто проблемні аспекти, вирішення яких могло б в майбутньому удосконалити діяльність туристичної індустрії в країні за рахунок впливу на туристські фірми і пов'язаних підприємств. Окреслено чинники, що впливають на рівень рентабельності, та запропоновано шляхи її підвищення. Виявлено, що туристичне підприємство набагато успішніше виходить з кризового стану при високому потенціалі генерування прибутку. **Наукова новизна.** Виявлено, що ефективність діяльності туристичного підприємства відбивається в досягнутих фінансових результатах. Важливим елементом управління туристичним суб'єктом господарювання є оцінка та аналіз фінансового стану та фінансової стійкості. Наведено удосконалений авторський підхід щодо використання економічних показників, при використанні якого виявлена закономірність, що зміні одного з показників призводить зміни інших показників. **Практична значимість.** Значимість дослідження полягає в виявленні динаміки та чинників, що впливають на формування фінансових результатів діяльності туристичного підприємства, з метою забезпечення його сталого розвитку та підвищення конкурентоспроможності в нинішньому економічному середовищі України. Результати дослідження, щодо формування та розподілу прибутку туристичного підприємства можуть використовуватись органами державної влади для розробки конкретних заходів, щодо розвитку туристичної діяльності в межах планування структурних змін та інституційних реформ на внутрішньому ринку.

Ключові слова: прибуток; рентабельність; показник рентабельності; економічна ефективність; туристичне підприємство; ефективність.

Постановка проблеми

Сучасна туристична діяльність - одна з найбільш швидко розвиваються галузей світового господарства. Міжнародний туризм входить до числа трьох найбільших експортних галузей, поступаючись нафтовидобувної промисловості та автомобілебудуванню. Значення туризму в світі постійно збільшується, що пов'язано з впливом туризму на економіку окремої країни.

Туризм - вид економічної діяльності, орієнтованої на кінцевого споживача. Для збільшення виручки від реалізації туристичного продукту та приросту прибутку вирішальне значення мають обсяги продажів, що визначаються попитом, та рівнем

собівартості, обумовлені якістю туристських продуктів. Все це обумовлює актуальність аналізу факторів, що впливають на величину прибутку та рентабельності туристичних суб'єктів господарювання [1, с.17].

Туристична індустрія це система взаємопов'язаних підприємств як матеріального виробництва, так і невиробничої сфери, які беруть участь в процесі виробництва, розподілу, обміну та споживання туристичного продукту, в освоєнні і використанні туристських ресурсів і створення матеріально-технічної бази туризму.

За даними Всесвітньої туристської організації (UNWTO) туризм забезпечує понад 10% світового національного продукту і близько 30% обсягу торгівлі. За даними

Державної служби статистики України, послугами українських туроператорів та туристичних агентів у 2020 році скористалися 6,1 млн. осіб, загальний дохід туристичних компаній (юридичних осіб) та туристичних агентів (ФОП) становив 32,6 млрд. грн (без ПДВ), свідчать дані Державної служби статистики (Держстат). Загальний дохід українських туроператорів у 2019 році становив 16,9 млрд. грн, їхніми послугами скористалися 3,3 млн. осіб [2, с. 24].

За висновками експертів, посилення ролі туризму, його соціально-економічної значущості є загально визнаною тенденцією світового господарства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Прибуток є одним з ключових показників господарської діяльності туристичного підприємства, використовується при оцінці його ефективності. У літературі, присвяченій питанням прибутку туристичного підприємства, поняття прибутку не має єдиного, чіткого визначення. У міру розвитку економічної думки було безліч спроб відшукати однозначне визначення прибутку. У таблиці 1 розглянуті трактування даного поняття представниками наукової думки, як зарубіжних вчених, так і вітчизняних.

Таблиця 1

Визначення категорії «прибуток»

Джерело: складено автором

Автор	Визначення
Платон	Прибуток - так звані блага. Платон засуджував «неблагородну пристрасть до наживи», оскільки саме надлишок породжує лінь та жадібність.
Аристотель	Хрематистика - діяльність, спрямована на отримання прибутку та на накопичення багатства.
А. Сміт, Д. Рікардо	Прибуток - «щось», що є компенсацією підприємцю за ризик та виникає при обміні створеного товару на гроші, крім оплати всіх витрат. Прибуток - це категорія виробництва.
А. Маршалл, Дж. Мак-Куллох	Прибуток - це залишок після вирахування з доходів компанії витрат на закупівлю необхідних товарів та послуг (сировина, транспорт), на виплату заробітної плати, а також винагороду використовуваних в даному виробництві капіталів.
К. Маркс	Прибуток - це те, як ставиться додаткова вартість до всього капіталу, який вкладено в підприємство. «Так як на одному полюсі (тобто, в руках робітника - авт.) ціна робочої сили виступає в перетвореній формі заробітної плати, то на протилежному полюсі (тобто, в руках капіталіста - авт.) додаткова вартість виступає в перетвореній формі прибутку».
І. Шумпетер	Прибуток - дохід особливого фактора виробництва - підприємництва. Прибуток - це «вартісне вираження того, що створює підприємець, подібно до того, як заробітна плата - вартісне вираження того, що створює робочий».
Ткаченко Н.М.	Дохід - збільшення економічних вигод у вигляді надходження, які приводять до зростання власного капіталу (за винятком зростання капіталу за рахунок внесків власників).
Дядечко Л.П.	Дохід туристичних підприємств формується переважно за рахунок виручки від реалізації туристичного продукту та окремих послуг організованим і неорганізованим поодиноким туристам або туристичним групам.
Мальська М.П.	Дохід туристичних підприємств формується переважно за рахунок прибутку від реалізації туристичного продукту та окремих послуг організованим і неорганізованим одиночним туристам або туристичним групам. Реалізується туристичний продукт по договору на обслуговування або ексклюзивно, за бажанням туриста, без договору.
Чудновський А.Д.	Доходи в туризмі супроводжуються зростанням доходів в інших галузях: у транспорті, в підприємствах побуту, торгівлі, харчування, у закладах культури і т.д.

Як показав аналіз визначень, в економічній літературі відсутній єдиний підхід до трактування економічної категорії «прибуток». Однак автори сходяться на

думці, що прибуток - це перш за все певний дохід. Таким чином, розглянуті визначення не є суперечливими, а часом збігаються і доповнюють один одного.

Формулювання цілей статті

Цілями даної статті є дослідження теоретичних аспектів формування та розподілу прибутку туристичних підприємств, визначення поняття «рентабельності» та основні його показники, які використовуються на підприємствах туристичної індустрії. Розгляд механізму утворення чистого прибутку туристичного підприємства та шляхи його збільшення. Визначення основних положень діяльності туристичних суб'єктів господарювання в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження

У сучасних умовах ринкової економіки основними показниками, за допомогою яких можна оцінити ефективність фінансово-господарської діяльності підприємства туристичної діяльності, є показники прибутку та рентабельності.

Економічна ефективність діяльності туристського підприємства передбачає конкретизацію понять «економічна ефективність» і «економічний ефект» [3, с. 73]. Економічний ефект - абсолютна величина, що позначає результат туристського бізнесу. Однаковий результат може бути отриманий різними способами та з різними витратами. І навпаки, однакові витрати можуть дати різні результати. Тому необхідно порівняння результатів з витратами у туристичній галузі. Порівняння результату та витрат на його досягнення є основою економічної ефективності. Таким чином, економічна ефективність - це відносна величина, що отримується в результаті співвідношення однієї абсолютної величини, тобто результату, з іншою абсолютною.

На рівні туристських підприємств показники загальної економічної ефективності включають загальні та приватні показники. Обидві групи показників є статичними та показують рівень абсолютного ефекту, досягнутого в певний момент часу, або рівень використання того чи іншого виду ресурсів (витрат) також в певний момент часу.

Початком формування прибутку є отримання доходу від реалізації туристичних послуг. Саме прибуток створює гарантії

існування туристичного підприємства, оскільки визначає наявність зацікавленості засновників в подальшому веденні підприємницької діяльності.

Прибуток є досить змістовним показником, який характеризує різні аспекти діяльності підприємства. Функції, які виконує прибуток, визначають його значення в фінансово-господарській діяльності туристичного підприємства. Думки з приводу функцій прибутку також різняться.

На нашу думку, найбільш повним змістовним показником прибутку є контрольна, відтворювальна, стимулююча, соціальна функції. Єдність функцій в їх залежності та взаємообумовленості робить прибуток тим елементом господарювання, в якому ув'язуються економічні інтереси суспільства, колективу підприємства та кожного працівника.

Для ефективного управління прибутком важливим є значення видів прибутку та факторів, що впливають на кожен з них. Види прибутку суб'єкта туристичної діяльності відображають різні рівні регулювання процесів її формування, розподілу та використання, а також інтереси суб'єктів розподільних відносин. Існує багато класифікацій видів прибутку. На рис. 1 розглянуті більш докладно ті, які формуються для податкового обліку.

Загальні показники діляться на абсолютні та відносні. У складі абсолютних показників традиційно розглядають показники прибутку (в грошовому еквіваленті), у складі відносних показників - показники рентабельності (обчислюються у відсотках). В сучасних умовах ринкової економіки основними показниками, за допомогою яких можна оцінити результативність фінансово-господарської діяльності підприємства туристичної галузі є показники доходу та рентабельності. Якщо дохід перевищує собівартість, тобто різницю між виручкою та собівартістю є позитивною величиною, фінансовий результат свідчить про отримання доходу. В іншому випадку, підприємство отримує негативний фінансовий результат, тобто зазнає збитків. Якщо ж виручка від реалізації дорівнює собівартості, то в цьому випадку підприємство змогло тільки відшкодувати витрати на виробництво та реалізацію послуг.

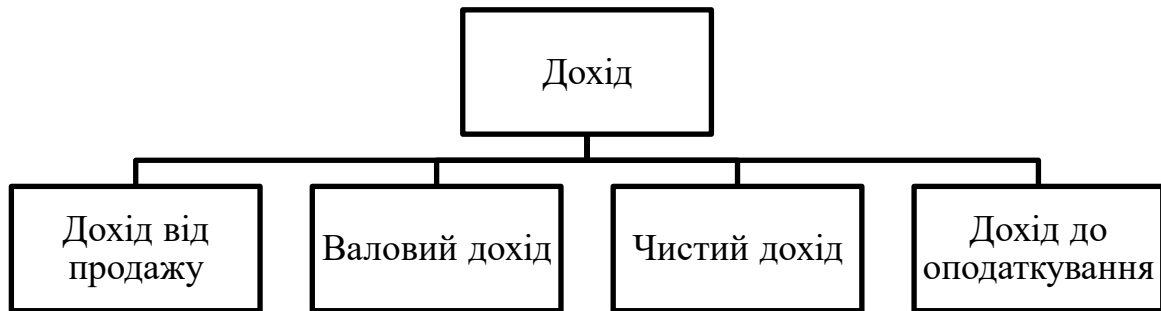

Рис.1. Види доходу суб'єкта туристичної діяльності

Джерело: [6, с.193]

З економічної точки зору прибуток - це різниця між грошовими надходженнями і виплатами. На величину прибутку і його динаміку впливають фактори, як залежні (ендогенні), так і не залежні (екзогенні) від підприємства індустрії туризму.

До незалежних факторів від суб'єктів діяльності туристичної галузі можна віднести кон'юнктуру ринку, рівень цін на матеріально-сировинні і паливно-енергетичні ресурси, а також норми амортизації основних засобів, що використовуються суб'єктами туристичної діяльності [3, с.73].

В певній залежності від підприємства знаходяться такі фактори, як рівень цін на реалізовані туристичні продукти та оплата праці працівників підприємств туристичної галузі, якісний склад персоналу, конкурентоспроможність послуг, організація праці, його продуктивність і ефективність фінансового планування.

Основними шляхами збільшення прибутку є:

- збільшення обсягу продажів туристичного продукту;
- розширення номенклатури туристичного продукту та додаткових послуг;
- поліпшення якості обслуговування споживачів;
- зниження собівартості туристичного продукту за елементами витрат;
- розширення ринку продажів;
- вдосконалення управління туристичним підприємством в умовах конкуренції;
- продаж надлишкового майна (здача в оренду) [1, с. 22].

Функціонування суб'єкта туристичної діяльності в сучасній бізнес-середовищі пов'язано, з одного боку, з великою економічною свободою, яка передбачає

можливість розпорядження отриманими коштами, а з іншого - з відповідальністю за результати своєї діяльності, яка зобов'язує ефективно використовувати наявний ресурсний потенціал. Оцінити ситуацію, господарську ситуацію можливо в процесі аналітичної роботи, проведеної на туристичному підприємстві.

Визначення можливостей зростання ефективності, а також розробка варіантів відповідних управлінських рішень визначається за допомогою рішення задачі факторного аналізу показників ефективності, яка передбачає проведення дослідження, здійснюване в рамках застосування таких прийомів аналізу, як факторний моделювання, елімінування, тобто спосіб ланцюгових підстановок, спосіб абсолютних різниць (відхилень), що є модифікацією способу ланцюгових підстановок і ін.

У сучасних публікаціях пропонується безліч детермінованих моделей факторного аналізу показників ефективності, які іноді істотно розрізняються за своїм змістом. Моделі, побудовані на основі інформації, видаються вельми продуктивними, так як відображають процес формування показників ефективності, враховують можливе різноманіття фактів, операцій, умов функціонування суб'єктів туристичної діяльності.

Основною метою діяльності туристичного підприємства в ринкових умовах є пошук оптимальних управлінських рішень, спрямованих на максимізацію прибутку, відносним вираженням якої є показники рентабельності. Показники рентабельності як будь-які відносні показники являють собою важливі характеристики факторної

середовища формування прибутку та доходу підприємств туристичної індустрії [4, с. 192].

Проблематика застосування аналітичних процедур в цій області полягає в тому, що авторами пропонуються різні підходи до формування не тільки базової системи показників, але методик аналізу показників рентабельності. Крім того, дуже незначна увага приділяється факторному аналізу рентабельності. Тому на практиці виникають певні складнощі.

Рентабельність - це відношення прибутку до витрат, де в якості прибутку використовується величина балансової, чистого прибутку, прибутку від реалізації продукції, а також прибутку від різних видів діяльності суб'єкту туристичної діяльності. В

якості витрат можуть бути використані показники вартості основних та обігових фондів, виручки від реалізації, собівартості продукції власного та позикового капіталу [4, с.181].

За своєю структурою, показник рентабельності відносяться до якісних показників. Суб'єкт туристичної діяльності вважається прибутковим, якщо в результаті господарської діяльності, воно покриває не тільки витрати на виробництво туристичного продукту, а й отримує дохід. У таблиці 2 наведені показники, які характеризують рентабельність туристичного підприємства та порядок їх розрахунку.

Таблиця 2

Показники рентабельності суб'єкта туристичної діяльності

Джерело: складено автором

Показник	Методика розрахунку
Рентабельність майна туристичного підприємства (R_i), %	$R_i = \frac{Пб}{C_M} \times 100\%$, де Пб – балансовий прибуток; C _м – середньорічна вартість майна підприємства
Рентабельність власного капіталу туристичного підприємства ($R_{вк}$), %	$R_{вк} = \frac{Пб}{K_B} \times 100\%$, де K _в – середньорічна вартість власних коштів
Рентабельність основного (авансованого) капіталу туристичного підприємства ($R_{ок}$), %	$R_{ок} = \frac{Пб}{K_0} \times 100\%$, де K _о – середньорічна вартість основного капіталу
Рентабельність продажів туристичного підприємства ($R_{п}$), %	$R_{п} = \frac{Пб}{V_p} \times 100\%$, де V _р – виручка від реалізації послуг
Рентабельність витрат туристичного підприємства ($R_{в}$), %	$R_{в} = \frac{Пб}{Z_c} \times 100\%$, де Z _с – кошторисна собівартість
Рентабельність туристичного продукту туристичного підприємства ($R_{п}$), %	$R_{п} = \frac{Ц - C}{C} \times 100\%$, де Ц – ціна туристського продукту C – собівартість туристського продукту

Ефективність діяльності суб'єкта туристичної діяльності формується під впливом різних факторів, які можна розбити на дві групи: зовнішні і внутрішні. Для визначення значущості впливу на ефективність діяльності підприємства кожного фактора використаний метод експертних оцінок, його мета - отримання груповий оцінки за результатами

ранжирування експертами факторів за ступенем їх впливу на ефективність діяльності підприємств індустрії туризму АРК, тобто задача відновлення латентного і свого роду істинного упорядкування факторів.

Управління розвитком персоналу варто розглядати не тільки з позиції потреб підприємства, але й самої особистості, адже

працівник, оцінивши свої можливості відповідно до вимог посади, буде дбати про розвиток своїх здібностей, розширення своїх знань, умінь і практичних навичок з метою кар'єрного розвитку, розширення повноважень, підвищення рівня оплати праці, самовдосконалення та підвищення рівня конкурентоспроможності [6, с. 30].

Висновки

Ефективність діяльності туристського підприємства відбивається в досягнутих фінансових результатах. Важливим елементом управління підприємством є оцінка та аналіз фінансового стану та фінансової стійкості. Економічні показники, які були розглянуті та характеризують діяльність суб'єкта господарювання туристичної галузі, взаємопов'язані між собою. Зміна одного з показників приводить до зміни інших показників. Тобто, зниження собівартості туристичних послуг на однакових умовах, які надають туристичні підприємства, призводить до підвищення прибутку та рентабельності діяльності

Ефективність використання управлінського персоналу визначається як ступінь досягнення цілей і вирішення завдань діяльності підприємства шляхом ефективного формування, діяльності і розвитку управлінського персоналу [7, с. 47].

туристичного підприємства. Підвищення цін на туристичні послуги при незмінних витратах та обсягах продажів також призводить до збільшення доходу, прибутку та рентабельності.

Розрахунок фінансових коефіцієнтів, а також аналіз фінансового стану суб'єкта туристичної діяльності дозволяє аналізувати показники з метою відстеження тенденцій їх зміни як в короткостроковій, так і довгостроковій перспективі. Розрахунок фінансово-економічних показників дозволяє мати уявлення про фінансовий стан підприємств туристичної галузі в кінці року та при плануванні цих показників виявляти тенденції до їх збільшення.

BAIRACHNA O.K.^{1*}

^{1*} Doctor of Philosophy in Management, Senior Lecturer, Department of Tourism Business and Recreation, Odessa National Technology University, e-mail: oksanabairachnaya@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-2401-3685

ESSENCE, SOURCES OF FORMATION AND PROFIT DISTRIBUTION MECHANISM OF THE TOURIST ENTERPRISE

Goal. The article is devoted to the analysis of profitability of activity of the enterprise of the tourist industry. The mechanism of formation of net profit of a tourist business entity and ways to increase it are considered. The essence of economic efficiency and economic effect in tourist activity is revealed. The concept of "profitability" is defined, the indicators of profitability of the tourist entity, the order of their calculation are considered. The basic provisions of efficiency of activity of the tourist enterprises are defined. **Method.** The research consisted of a systematic approach, a method of economic analysis and economic modeling, methods that are accepted in the theory of decision making. The method of logical generalization and complex approach was used to form conclusions and recommendations. **Results.** The article analyzes the peculiarities of the efficiency of tourism entities. The problematic aspects are considered, the solution of which could in the future improve the activity of the tourist industry in the country due to the influence on tourist firms and related enterprises. Factors influencing the level of profitability are outlined and ways to increase it are suggested. It was found that the tourism company is much more successful in overcoming the crisis with a high potential for profit generation. **Scientific novelty.** It is revealed that the efficiency of the tourist enterprise is reflected in the achieved financial results. An important element of the management of a tourism entity is the assessment and analysis of financial condition and financial stability. An improved author's approach to the use of economic indicators is presented, using a regularity that changes in one of the indicators lead to changes in other indicators. **Practical significance.** The significance of the study is to identify the dynamics and factors influencing the formation of financial results of the tourist enterprise, in order to ensure its sustainable development and increase competitiveness in the current economic environment of Ukraine. The results of the study on the formation and distribution of profits of a tourism enterprise can be used by public authorities to develop specific measures for the development of tourism activities in the planning of structural changes and institutional reforms in the domestic market.

Keywords: profit; profitability; profitability indicator; economic efficiency; tourist enterprise; efficiency.

REFERENCES

1. Bila S.O. (2016). Strategic priorities for the development of tourist services in Ukraine and prospects for increasing their competitiveness in the world market. *Stratehiia rozvytku Ukrainy*. № 1, 17-23. [in Ukrainian].
2. Belás, J., Bartoš, P., Habánik, J., Novák, P. (2014), Significant Attributes of the Business Environment in Small and Medium-Sized Enterprises, *Economics and Sociology*, Vol. 7, No 3, pp. 22-39. DOI: 10.14254/2071-789X.2014/7-3/2 [in English].
3. Regha M. G. (2018). Trends and prospects for the management of tourism enterprises in the modern market environment. *Molodyi vchenyi*. 5 (20), 72-75. [in Ukrainian].
4. Gilko O.K. (2019). Basic concepts and categories of structural and functional training of management staff. *Rynkova ekonomika: suchasna teoriia i praktyka upravlinnia*. Vol. 18. № 1 (41), 169-183. DOI: 10.18524/2413-9998/2019.1(41).173802 [in Ukrainian].
5. Bairachna, O.K. (2020) . Tools for functional training of management staff in the management of the organization. *Aktualni problemy innovatsiinoi ekonomiky*, № 1, 92–97. DOI: <https://doi.org/10.36887/2524-0455-2020-1-16> [in Ukrainian].
6. Sahalakova N. O. (2015). Characterization of a tourist product as a specific pricing object. *Investytsii: praktyka ta dosvid*. № 17, 27-33. [in Ukrainian].
7. Borodin, A., Sayabek Ziyadin, S., Islyam, G., & Panaedova, G. (2020). Impact of mergers and acquisitions on companies' financial performance. *Journal of International Studies*, 13(2), 34-47. DOI: 10.14254/2071-8330.2020/13-2/3 [in English].

Стаття надійшла до редакції: 09.10.2021

Received: 2021.10.09

ПОВЕДІНКОВА ЕКОНОМІКА / BEHAVIORAL ECONOMY

УДК 331.322.2

УКРАЇНСЬКА Л.О.^{1*}

^{1*} д.е.н., професор, професор кафедри економічної теорії та економічної політики, Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця, e-mail: ukrainskalarisa@gmail.com

ТВОРЧА МОДИФІКАЦІЯ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОЇ КОРПОРАЦІЇ

Мета. Виявлення і сутнісний аналіз особливостей модифікації людського капіталу сучасних суб'єктів господарювання. **Методика.** В процесі дослідження використані загальнонаукові методи дослідження, абстрагування і конкретизація; системний аналіз. **Результати.** Розкрито особливості становлення і спрямованості людського капіталу корпорації в умовах трансформації технологічної основи і модифікації змісту і характеру праці. Виявлено зв'язок творчої модифікації людського капіталу зі змінами мотивації праці в креативній корпорації. **Наукова новизна.** Обґрунтована відсутність жорсткої залежності творчих співробітників, що мають засоби виробництва в особистій власності для виробництва певного інформаційного продукту, від компанії і навпаки, зростаюча значущість таких робітників для її ринкової позиції. **Практична значущість.** Теоретичні узагальнення категорій «соціально-економічний потенціал» і «людський капітал» підприємства, як основа для подальших досліджень змін у характері і змісті праці творчих працівників у постіндустріальному економічному просторі.

Ключові слова: людський капітал, соціально-економічний потенціал підприємства, креативна корпорація, соціальний капітал

Постанова проблеми

Формування постіндустріального суспільства супроводжується прискореним розвитком інформаційно-комунікаційних технологій, що на рівні підприємства означає істотні і принципові зміни у характері і змісті праці найманих працівників. В першу чергу це стосується людського капіталу креативних корпорацій, який соціалізується і демонструє певний рівень незалежності від організації. Вирішальне значення для виявлення напрямків подальшого розвитку корпорацій, створення умов їх інноваційної переорієнтації має уточнення суті і зв'язку категорій «соціально-економічний потенціал» і «людський капітал» підприємства, подальше дослідження проблем модифікації людського капіталу в умовах креативної корпорації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Вплив мінливого, як внутрішнього, так і зовнішнього гостро конкурентного середовища, удосконалення та ускладнення речовинних факторів, організаційно-економічної структури, зміни у характері та

змісті праці, відповідне постійне уточнення стратегії та планів розвитку обумовлюють необхідність поглиблення наукових підходів, зокрема стосовно визначення суті сучасних особливостей людського капіталу первинних ланок суспільного виробництва і, насамперед, такої сучасної організаційної форми, як креативна/постіндустріальна корпорація.

Формулювання цілей

Метою статті є узагальнення концептуальних підходів до формулювання суті і виявлення особливостей модифікації людського капіталу сучасних суб'єктів господарювання.

Виклад основного матеріалу дослідження

В умовах зростаючої конкуренції, необхідності вирішення завдань інноваційного розвитку, особливого значення для підприємств набуває економічне забезпечення соціальних умов функціонування особистого фактора виробництва – робітників. Можливості функціонування і розвитку підприємства визначаються його соціально-економічним

потенціалом. В уточненому трактуванні соціально-економічний потенціал підприємства - це наявність і здатність організаційних елементів внутрішнього середовища підприємства здійснювати, на основі розгалуженої системи комунікацій, виробничо-логістичні і управлінські функції, необхідні і достатні для досягнення корпоративних і функціональних цілей [1;4].

Вплив масштабних соціально-економічних процесів на систему виробничо-господарських зв'язків і суспільних відносин призводить до трансформації внутрішньої структури і зовнішніх ознак соціально-економічного потенціалу підприємств. Істотно зростаюча роль соціальної складової потенціалу підприємства витікає з процесів усупільнення та визначених цим змін характеру та змісту праці, що тривають і поглиблюються, особливо в таких його формах, як корпорації [2; 9].

Сучасні особливості соціально-економічного потенціалу підприємства безпосередньо пов'язані з трансформацією технологічної основи, ускладненням відносин власності і модифікацією характеру діяльності людей. Суб'єктивні якості і індивідуальні здібності працівника, що фактично не бралися до уваги в індустріальну епоху, починають визначати нові форми соціальної взаємодії. Проте іманентні постіндустріальному суспільству зміни не означають встановлення можливостей однаково творчої діяльності, швидше мова може йти про те, що поширення автоматизації і кібернетизації приводитиме до подальшої стратифікації населення, при тенденції до зниження попиту на робочу силу низької кваліфікації.

Звідси, зокрема, витікає висновок, що перехід від індустріального суспільства до постіндустріального зв'язаний з радикальними змінами на рівні корпорації. Це стосується, по-перше, характеру супідрядності і взаємодії інтересів компанії і суспільства, компанії і її працівників; по-друге, цілей, що переслідуються виробничими структурами; і, по-третє, принципів організації спільної діяльності працівників у рамках компанії, а також взаємодії корпорації із зовнішнім середовищем.

Традиційна корпорація як одна із прогресивних форм підприємства епохи індустріалізму є організацією, яка об'єднує

підприємців і найманих робітників, що діють в ринкових умовах за дуже уніфікованими правилами, що дозволяє їй виживати в конкурентній боротьбі. Поступово, спираючись на досягнення суспільного виробництва, усупільнення соціального життя, зростання рівня освіти, інформованості, добробуту тощо, виникла нова соціальна реальність, що розширила спектр людських потреб - як матеріальних, так і нематеріальних. Підвищення продуктивності стало досягатися не стільки чітким співвідношенням заробітної плати і результатів праці, скільки створенням у рамках колективу елементів так званих "людських відносин", що означає розвиток характеру праці і дозволяє працівникові відчувати власну значущість для організації. Освоєння нових технологій виробництва/розвиток змісту праці, що супроводжувалось його децентралізацією, демасифікацією і фрагментацією, надавало переваги працівникам, здатним до ініціативи і самостійних нестандартних рішень [2]. Це слугувало основою поступової передачі повноважень на можливо нижчий рівень, і управлінські функції переходили працівникам, які мали виражений творчий потенціал і організаторські здібності.

Оскільки інформаційна економіка надає споживачеві нові товари раніше, ніж в суспільстві пред'являється усвідомлена потреба в них, завданням в конкурентній боротьбі стає не наслідування попиту, а його формування. Це є можливим тільки в разі залучення ініціативних працівників високої кваліфікації, і мобілізації їх творчого потенціалу і тільки на цій основі забезпечується виживання і розвиток компанії. Виходячи з цього, в першу чергу постіндустріальними корпораціями повинні враховуватися внутрішні чинники організаційного і структурного розвитку, вирішальними є особисті здібності персоналу, а потреби і побажання клієнтів у цій ситуації є вторинними, похідними, тими, що формуються саме на підставі пропонування нових продуктів, або ж продукту з новими якостями і можливостями. Слід зауважити, що переважна частка працівників сучасних корпорацій - це інтелектуальні працівники і їх соціальна/якісна вага у колективі значно важливіша за кількісну [6].

Креативна корпорація проходить у своєму розвитку два етапи. На першому, - її засновниками рухає прагнення до самореалізації себе як творців принципово нового продукту, і на цьому етапі компанія конкурує переважно з підприємствами, що виробляють аналогічні або близькі за своїми характеристиками товари або послуги. У цих умовах повністю розкривається накопичений раніше творчий потенціал засновників компанії. На другому, - засновники креативної корпорації соціалізуються в новій якості власників компанії, яка сама виявляється головним результатом і продуктом їх діяльності; тут вони вступають в конкуренцію з іншими креативними корпораціями, безвідносно до того, в якій сфері господарства вони діють, оскільки доказ своєї переваги і своєї унікальності може бути отриманий тільки від усеосяжного, а не вузькогалузевого успіху. Цей другий етап і є основним в еволюції креативній корпорації [5; 7; 8].

Гарантією стійкості і процвітання креативної корпорації є як раз те, що вона побудована творчою особистістю. Успіх власників креативної корпорації, як засновників бізнесу, обумовлений не стільки тим, що вони контролюють основну частину капіталу своїх компаній, скільки тим, що створений ними соціально-виробничий організм стає головним проявом їх творчих можливостей, і вони мають безперечний авторитет в очах її працівників і партнерів. Капітал креативних корпорацій представлений акціями їх власних компаній і не існує поза зв'язком з їх досягненнями. Більше того, реалізувати пакети акцій, що належать їм, в сучасних умовах практично неможливо, оскільки це неминуче і негайно відіб'ється на діяльності компанії. Таким чином, найважливішою відмінною рисою креативної корпорації є відданість цілям організації, переважне відношення таких підприємців до бізнесу як до свого творіння, ніж як до своєї власності [3].

Визначальними особливостями креативної корпорації є самостійне формування поточної господарської кон'юнктури замість наслідування існуючої, пропозиція клієнтам якісно нових продуктів або послуг. При цьому креативні корпорації не набувають форми диверсифікованих структур і конгломератів, а зберігають ту вузьку спеціалізацію, яка була

передбачена при їх створенні. Значною мірою саме під впливом небувалого комерційного успіху нових компаній риси їх внутрішньої організації почали перейматися і традиційними промисловими корпораціями. Таким чином, креативні корпорації відіграють в розвитку сучасного господарства набагато важливішу роль, ніж це прийнято визнавати, оскільки вони формують не лише нові потреби і визначають нові цілі суспільного виробництва, але і прискорюють зміну звичних форм господарської організації.

Характерними рисами креативної корпорації є могутній потенціал здатності до розвитку, що базується на використанні внутрішніх джерел, і заснування нових компаній. Ядром персоналу креативної корпорації є працівники, які, як і її засновники, рухомі в першу чергу прагненням до власної самореалізації. Вони розглядають діяльність у рамках компанії як один з кроків до початку власного бізнесу. В умовах, коли діяльність стає орієнтованою на процес, а окремі працівники в певному розумінні персоніфікують певні його елементи, для виділення з компанії самостійних структур вже не існує серйозних перешкод. В результаті креативні корпорації постійно відтворюють самі себе, їх кількість зростає, а нові фірми, що виникають в результаті подібного "брунькування", керуються у своїй подальшій діяльності тими ж принципами, що і передуючі.

Проте слід зауважити, що креативні корпорації не усувають адаптивні традиційні компанії тією ж мірою, в якій постіндустріальне суспільство не може замінити індустріально-аграрне; вони лише визначають тенденції, що поглиблюють комплексність суспільства і розвивають саму природу соціальної структури. Сучасні корпорації, стаючи вже не стільки економічними, скільки соціальними структурами, забезпечують усе досконалішу взаємодію цілей особи, суспільства і первинних виробничих ланок [9].

Слід звернути увагу на те, що зростаюча роль соціального потенціалу підприємства, активізація процесів соціалізації виробництва і суспільства мали в економічній науці одним з проявів появу категорії «соціальний капітал». З'явилися навіть пропозиції розглядати його в якості фактору виробництва, поряд з працею, землею і капіталом та інш. Тут слушно

нагадати, що на роль такого додаткового фактора, і не безпідставно, претендують і підприємницькі здібності. Проте трактування цього терміну має суперечливий характер, залишається дискусійним і піддається критиці [11].

Єдиного, визнаного трактування категорії «соціальний капітал» немає. Визначаються його певні особливості. Вважається, що він є чинником зростання продуктивності праці, зниження трансакційних витрат, показником рівня культури суспільства, розвитку соціальних зв'язків тощо. Тому прибічники теорії соціального капіталу підкреслюють, що вона потребує подальшого дослідження, особливо з точки зору пошуку шляхів позитивного впливу самого соціального капіталу на ефективність функціонування організації.

Таким чином, слід приєднатися до думки науковців, що виділення соціального капіталу як самостійної категорії передбачає, з одного боку, його перевірку на відповідність основним ознакам капіталу, а з іншого - обґрунтування специфіки цієї його форми. Прибічники концепції, як правило, акцентують увагу на іншому аспекті - особливих характеристиках соціального капіталу [1].

Одним з наукових завдань в цьому напрямку є виявлення та аналіз спільних рис і відмінностей між соціальним капіталом і людським капіталом. Слід зауважити, що обидва в процесі функціонування нарощуються. До того ж розвиток людського капіталу працівників певної організації спричиняє за собою зростання соціального капіталу. З іншого боку, неможна стверджувати, що при відсутності функціонування він поступово зникає. Скоріше його носії займають певну вичікувальну позицію, доти, поки не будуть востребувані.

Обґрунтованими є висновки про те, що і людський, і соціальний капітал, на відміну від фізичного, мають внутрішню цінність для їх володарів, окрему від економічної віддачі, яку вони здатні приносити. В той же час, якщо фізичний і людський капітал можуть бути власністю окремих осіб (власність на людський капітал суто індивідуальна), соціальний капітал, втілений у відносинах між людьми, в принципі не може бути ні

присвоєний, ні збережений окремою людиною.

Таким чином, подальше поглиблення усупільнення виробництва на всіх його рівнях, що відбувається в сучасних умовах, формує нові аспекти змісту соціально-економічного потенціалу, що, в свою чергу, обумовлює необхідність його дослідження за такими напрямками, як узгоджене у науковому середовищі формулювання суті соціально-економічного потенціалу, його структури, чинників формування і розвитку; розробка методичних рекомендацій щодо оцінювання його стану; пропонування нових підходів до управління соціально-економічними процесами в напрямку підвищення конкурентного потенціалу підприємства.

Поглиблення усупільнення виробництва має ще такий важливий прояв, як істотне посилення взаємозв'язків між соціально-економічними потенціалами різних рівнів національної економіки.

Для працівників певної соціальної групи є властивими такі риси, як значна соціальна мобільність; прагнення інтелектуального і кваліфікаційного розвитку, які вони оцінюють вище, за матеріальну винагороду; висока здатність до самоорганізації; автономність і самостійність. Проте, слід зауважити, що визначення розміру заробітної плати, як другорядного чинника участі в роботі компанії є слідством його високого рівня, що дозволяє працівникові задовольнити достатнє коло потреб [3].

Зміна структури і соціального клімату колективу звичайно потребують нових підходів до управління. Одночасно велика доля інтелектуальних працівників, здатних до самоорганізації, знижує потребу в менеджерах як представниках спеціальної категорії зайнятих, що мають свої керівні функції в разі необхідності збереженні управлінських підрозділів.

У той час, коли для найманих, економічно мотивованих робітників вирішальним у виконанні рішень менеджера є факт, що останній представляє волю власника компанії, для координації діяльності інтелектуальних працівників цього не достатньо. Основним завданням управління тут є створення умов, у яких творча особистість здатна ставити нові завдання і знаходити шляхи їх вирішення.

Набуває зростаючого значення і моральний авторитет керівників.

Найважливішою функцією управління, як відмічає П.Дракер, сьогодні є підтримка оптимального співвідношення між активізацією творчого потенціалу працівників і збереженням за керівниками корпорації або її підрозділів прав і можливостей приймати рішення, що стосуються принципових шляхів і напрямів розвитку компанії[10].

Експансія інформаційної економіки порушує традиційну корпоративну логіку, міняє орієнтири, якими компанія керується у своїй діяльності. Здатність використовувати інформаційні потоки, робити нову інформацію і забезпечувати її комерційне поширення стають головними чинниками успіху у світі сучасного бізнесу. Проте ціною досягнення високотехнологічними фірмами успіхів на фондовому ринку стає формування якісно нових стосунків між працівниками

компанії і її керівництвом. Якщо в умовах індустріального ладу інвестори вкладали свої кошти, спостерігаючи постійне зростання власних активів тієї або іншої компанії, то сьогодні ринкова вартість креативних корпорацій обумовлена в першу чергу високою оцінкою інтелектуального капіталу її працівників, що є умовою її подальшого розвитку. Висококваліфікований сучасний фахівець, що віддає перевагу можливості підвищувати свій інтелектуальний і культурний рівень в порівнянні з економічними стимулами, вже не має жорсткої залежності від компанії, оскільки може робити свій інформаційний продукт і поза її структурами, маючи необхідні засоби виробництва/зміст його праці в особистій власності. Він продає власникам компанії вже не свою здатність до праці, а конкретні результати інтелектуальної діяльності [10].

Висновки

Таким чином модифікація людського капіталу постіндустріальної корпорації приводить до ситуації, коли компанія більше потребує творчих співробітників, ніж вони її. Усе частішими стають випадки, коли зовні процвітаючі корпорації різко знижували свої виробничі показники і навіть поглиналися конкурентами у зв'язку з тим, що не змогли забезпечити своїм співробітникам бажані умови діяльності, і з їх звільненням втрачали той інтелектуальний капітал, який раніше виступав основою їх інвестиційної привабливості.

Одночасно виявляється, що мотивація працівників все меншою мірою підкоряється економічним стимулам. Нова система мотивації отримала назву "постматеріалістичної", і це відбиває

розуміння, наскільки серйозно сучасна система мотивів і стимулів відрізняється від тієї, що раніше здавалася непорушною. Слід зауважити, що в економічній літературі існує думка, що такі виробничі відносини вже не є капіталістичними.

Переваги соціально-економічного потенціалу, основною характерною ознакою якого є єдність колективу працівників, складаються у більш ефективному забезпеченні гармонійного функціонування всього виробничого механізму певної організації, у підпорядкуванні стратегії і тактики завданням формування і випереджаючого задоволення потреб споживачів, у можливості саморозвитку відповідно до змін у внутрішньому і зовнішньому середовищі.

UKRAINSKA L.O.^{1*}

^{1*}Doctor of economic sciences, Professor, Professor of the Department of Economic Theory and Economic Policy, Kharkiv National Economic University named after Semyon Kuznets, e-mail: ukrainskalarisa@gmail.com

CREATIVE MODIFICATION OF HUMAN CAPITAL OF POST-INDUSTRIAL CORPORATION

Goal. Identification and substantive analysis of the peculiarities of human capital modification of modern business entities. **Method.** In the process of research general scientific methods of research, abstraction and concretization are used; system analysis. **Results.** The peculiarities of the formation and orientation of the human capital of the corporation in the

conditions of transformation of the technological basis and modification of the content and character of work are revealed. The connection between creative modification of human capital and changes in work motivation in a creative corporation has been revealed. **Scientific novelty.** The lack of rigid dependence of creative employees who have the means of production in their personal ownership for the production of a certain information product on the company and vice versa, the growing importance of such workers for its market position. **Practical significance.** Theoretical generalizations of the categories "socio-economic potential" and "human capital" of the enterprise as a basis for further research of changes in the nature and content of work of creative workers in the post-industrial economic space.

Keywords: human capital, social and economic potential of the enterprise, creative corporation, social capital.

REFERENCES

1. Aleksander Dzheyn. (2021) "*Korporatsiya IMAGEN*". Ripol-Klassik. [in Ukrainian].
2. Suhonos, V.V. (2016). Creative Corporation in the State Mechanism: Historical and Legal Context. *Pravovi gorizonti*, 1, 16-23 [in Ukrainian].
3. Creative Corporation. URL: <http://www.metclad.ru/pat-c-471-list/> [in Russian].
4. Birth of creative companies. URL: http://www.treko.ru/show_article_2110. [in Russian].
5. Ed Catmull, & Amy Wallace (2020). Creativity, Inc. Overcoming the Unseen Forces that Stand in the Way of True Inspiration. Alpina Publisher. [in Russian].
6. Berle, A.A., Means, G.C.(1997) Corporation and Private Property. New Brunswick, New Jersey: Transaction Publishers. [in English].
7. Sloan, A.P., Jr. (1991) My Years with General Motors . N.Y. [in English].
8. Crook, S., et al. (1993) Postmodernisation: Change in Advanced Society. L.-Newbury Park. 9. Drucker, on Asia. A (1997) Dialogue Between Peter Drucker and Isao Nakauchi. Oxford. [in English].
10. Fukuyama, F. (1996). Trust. The Social Virtues and the Creation of Prosperity. N.Y. [in English].
11. Toffler, A. (1985). The Adaptive Corporation. Aldershot, Hants: Gower. [in English].

Стаття надійшла до редакції: 05.11.2021

Received: 2021.11.05

ЦИФРОВА ЕКОНОМІКА, МАТЕМАТИЧНІ І ІНСТРУМЕНТАЛЬНІ МЕТОДИ ЕКОНОМІКИ / DIGITAL ECONOMICS, MATHEMATICAL AND INSTRUMENTAL METHODS OF ECONOMICS

УДК 330.45:338.2

СТЕБЛЮК Н.Ф.^{1*}, ВОЛОСОВА Н.М.^{2*}

1* к.е.н., доцент, доцент кафедри міжнародних економічних відносин та регіональних студій Університету митної справи та фінансів, e-mail: tasha-s@ukr.net, ORCID ID: 0000-0002-4488-769X

2* к.т.н., доцент, доцент кафедри прикладної та вищої математики Дніпровського державного технічного університету, e-mail: volosonata@ukr.net, ORCID ID: 0000-0002-1314-1991

ВИКОРИСТАННЯ ЕКОНОМІКО - МАТЕМАТИЧНОГО МОДЕЛЮВАННЯ ДЛЯ ОПТИМІЗАЦІЇ БІЗНЕС - ПРОЦЕСІВ ОРГАНІЗАЦІЇ

Мета. Метою роботи є теоретичне обґрунтування та практичні рекомендації щодо використання математичного апарату для формалізації бізнес-процесів закладів вищої освіти, які дозволять своєчасно визначити і використовувати конкурентні переваги для прийняття управлінських рішень щодо необхідності можливих змін у їх діяльності. **Методика.** Під час проведення дослідження використовувалися методи системного аналізу та логічних узагальнень, статистичного та порівняльного аналізу; маркетинговий інструментарій оцінювання конкурентоспроможності організацій; принципи теорії обмежень системи та апарат теорії нечітких множин для визначення оптимального сценарію розвитку для закладів вищої освіти. **Результати.** Отримані сценарії розвитку для закладів вищої освіти за допомогою математичного моделювання дають змогу краще зрозуміти технологію процесів та визначити алгоритм наступних дій, необхідних для реалізації бажаного сценарію. **Наукова новизна** отриманих результатів полягає у формалізації бізнес-процесів організацій у вигляді економіко-математичних моделей. На кожному етапі можуть використовуватися різні методи в залежності від завдань конкретного дослідження, системи або об'єкта, для створення цінності освітньої послуги та задоволення потреб споживачів. **Практична значимість.** У практичній діяльності освітніх організацій необхідно застосовувати такі види бізнес-процесів: основні, забезпечувальні, допоміжні, які складаються з взаємопов'язаних операцій, для яких описано економіко-математичні методи, характер вхідної та вихідної інформації.

Ключові слова: бізнес-процеси, освітні послуги, вища освіта, моделювання, освітня організація, прогнозування

Постановка проблеми

У теперішній час заклад вищої освіти (ЗВО) стає суб'єктом ринкової економіки і товаровиробником освітніх послуг. Це вимагає від ЗВО формування нових підходів до функціонування та впровадження у своїй діяльності ефективних бізнес-процесів, які визначаються цілями й завданнями освітньої та наукової діяльності. Основна ідея процесного управління у системі вищої освіти полягає в постійному удосконаленні, яке можна розглядати як дію, спрямовану на підвищення якості персоналу, якості підготовки студентів, якості інфраструктури

закладу вищої освіти та посиленні результативності і ефективності використаних для цього економіко-математичних методів і засобів. Враховуючи ряд невирішених питань у цій сфері, в умовах зростаючих вимог до якості освітніх послуг і до якості управління освітніми закладами, питання визначення та ідентифікація бізнес-процесів в освітніх закладах продовжують залишатися актуальними. Незважаючи на численні публікації з вищенаведеної проблематики, залишається недостатньо дослідженим питання щодо класифікації бізнес-процесів в освітніх організаціях та їх моделювання. Зокрема, потребують обґрунтування використання математичних моделей, що

дозволить знаходити оптимальний варіант управлінського рішення, яке забезпечує прогнозування (проектування) тенденцій розвитку ринку освітніх послуг.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Для вивчення питання використання математичного апарату для формалізації бізнес-процесів в системі організацій вищої освіти було проведено огляд літератури, де наведено опис та моделювання бізнес-процесів для одержання певного результату від господарської діяльності та кращого розуміння управлінських проблем [1].

Дослідники доводять важливість застосування методик бізнес-аналітики у якості інструменту оптимізації бізнес-процесів (освітнього, науково-дослідного та інноваційного, культурно-просвітницького, виховного та ін.), результативність яких залежить від якості підготовки аналітичних звітів та безпосередньо організації процесу управління на рівні закладу вищої освіти Науковці О. Василенко [2], В.Мухін, Я.Корнага, Є.Бойко [5] висвітлюють особливості застосування імітаційного моделювання, де за допомогою мереж Петрі проводиться прогнозування появи критичних, недосяжних або тупикових ситуацій та випадків взаємного блокування операцій бізнес-процесів, які можуть привести до зниження швидкості прийняття рішень та порушень у функціонуванні закладів вищої освіти. Запропоновано поділяти бізнес-процеси на три рівні управління:

1. Основні керівні бізнес-процеси (між ректоратом та керівництвом факультетів або підрозділів).

2. Основні бізнес-процеси (між керівництвом факультетів та завідувачами кафедр або керівництвом підрозділів та начальниками відділів).

3. Бізнес-процеси (між завідувачами кафедр та викладачами або між начальниками відділів та працівниками відділів).

В роботі О.Лисенко [4] описані та дослідженні за допомогою АВС-аналізу основні бізнес-функції, що виступають в якості функціональних обов'язків науково-педагогічного працівника закладу освіти. Проведений аналіз описаних функцій виявив логічні помилки, наприклад, створення не використовуваної інформації, або відсутність

необхідної інформації; також часто зустрічаються помилки інтерфейсу або не співпадання форматів наданої та затребуваної інформації. Визначено, що в освітній галузі бізнес-процеси являють собою взаємопов'язані навчальні-виховні заходи науково-педагогічного персоналу, які спрямовані на реалізацію стандартів освіти і програм професійної підготовки з метою підготовки якісних майбутніх фахівців у певній сфері трудової діяльності [6]. С.Савченко [7] пропонує використання процесного управління через виділення бізнес-процесів як послідовності дій, що спрямовані на досягнення кінцевого, вимірюваного і конкретного результату. Розроблені в роботі І. Станкевич [8] практичні рекомендації щодо ідентифікації та моделювання бізнес-процесів системи управління якістю сприятимуть дієвій імплементації таких систем у діяльність освітніх організацій, що дозволить у подальшому забезпечити задоволеність вимог замовників і реалізацію цілей управління.

В роботі Г.Шліхти [10] розглянуті методи функціонального та інформаційного моделювання, які слід використовувати як деяку графіко-аналітичну основу для аналізу освітньої, наукової, господарської та інших видів діяльності закладів вищої освіти. Актуальність і важливість вищенаведених питань, недостатня теоретична і практична розробленість даної проблеми і її велике значення в сучасних ринкових умовах господарювання, відсутність конкретних вітчизняних методичних розробок зумовили вибір теми, мету і послідовність наукового дослідження.

Формулювання мети статті

Метою роботи є теоретичне обґрунтування та практичні рекомендації щодо використання математичного апарату для формалізації бізнес-процесів закладів вищої освіти, які дозволять своєчасно визначати і використовувати конкурентні переваги для прийняття управлінських рішень щодо необхідності можливих змін у їх діяльності.

Виклад основного матеріалу

Управління діяльністю закладів вищої освіти (ЗВО) за допомогою бізнес-процесів полягає в аналізі вимог споживачів (для ЗВО

– це насамперед суспільство, конкретні замовники і абітурієнти), визначенні процесів, які сприяють одержанню освітніх і наукових послуг, а також підтримання цих процесів в керованому стані за допомогою фінансових, інформаційних, кадрових і матеріально-технічних ресурсів. Для забезпечення й оцінки якості підготовки випускників запропоновано науково-методичні підходи до формування бізнес-процесів в системі управління вищої освіти з урахуванням економіко-математичного моделювання, що характеризує різні аспекти навчальної діяльності закладу, що забезпечують розвиток компетенцій молоді, яка навчається.

Аналіз літературних джерел свідчить, що у ринкових умовах господарювання економіко-математичні методи стають важливим інструментом отримання більш глибоких і повних знань про кількісні та якісні сторони економічного механізму тих чи інших процесів і явищ.

У практичній діяльності освітніх організацій необхідно застосовувати такі види бізнес-процесів: забезпечувальні, на базі яких здійснюється забезпечення основної діяльності та управління організацією; основні, на базі яких здійснюється виконання функцій освітньої та наукової діяльності; допоміжні, на базі яких здійснюється методичне, інформаційне, матеріально-технічне забезпечення організації.

Першим кроком до удосконалення стратегічного управління в системі менеджменту (забезпечувальні бізнес-процеси) є оцінка його готовності до стратегічних змін, а саме: необхідно визначити можливість і доцільність їх проведення, тобто потенціал змін, який необхідний для їх реалізації. Можливість проведення змін залежить як від умов, які склалися всередині організації (внутрішні чинники), так і від умов, що панують в зовнішньому середовищі (зовнішні чинники) за допомогою наступних методів: PEST-аналіз – для виявлення політичних, економічних, соціальних та технологічних чинників зовнішнього середовища, що впливають на діяльність організації;

Можливий варіант формування стратегії розглянуто на прикладі Дніпровського державного технічного університету (ДДТУ), що має в якості пріоритетних напрямків розвитку формування кадрового потенціалу

галузей промисловості. Розраховуючи суму інтегральних оцінок факторів кожної групи (політичні, економічні, соціальні та технологічні), отримуємо результат, який допомагає зробити висновки про те, яка з груп зовнішніх чинників найбільше впливає на діяльність ЗВО.

PEST-аналіз тенденцій макросередовища, що мають істотне значення для ДДТУ, показав, що на розвиток університету справляють найбільший вплив економічні та політичні фактори. Вплинути на політичні чинники майже неможливо, отже потрібно зосередити увагу на ситуацію на ринку освітніх послуг, враховуючи існування соціальних та технологічних факторів впливу.

Проведемо аналіз маркетингового середовища ДДТУ з використанням одного з основних інструментів стратегічного планування – SWOT-аналізу, результати якого є основою для генерування та формування портфеля стратегій. Результати проведеного SWOT-аналізу дають змогу систематизувати інформацію, необхідну для визначення стратегічних напрямів розвитку діяльності ДДТУ та створення конкурентних переваг на ринку освітніх послуг.

SWOT-аналіз виявив, що у закладу більше сильних сторін, ніж слабких. Наявність слабких сторін обумовлена демографічними і соціальними факторами, тобто зменшення кількості студентів, особливо контрактної форми навчання. Але заклад має потужну базу для розвитку можливостей, які поліпшать його діяльність. Головним залишається підвищення іміджу університету шляхом проведення ефективної маркетингової і рекламної кампанії. Оцінку стратегічних позицій Дніпровського державного технічного університету проведено на основі методики SPACE-аналізу. Для цього виділено чотири групи критеріїв оцінки діяльності закладу: фінансове становище; конкурентна позиція; привабливість освітньої галузі; стабільність середовища. За результатами розрахунків доведено, що університет має конкурентні переваги в освітній галузі, але його фінансовий стан є недостатнім для покриття витрат необхідних для функціонування закладу. Основні ресурси, зусилля керівництва ДДТУ мають бути спрямовані на стабілізацію фінансового стану, завоювання високих конкурентних позицій.

У теперішній час в університеті реалізована технологія послідовного бюджетного планування всіх складових господарської діяльності, побудована на централізованому методі бюджетного планування і жорстких нормативних розрахунках бюджетних показників (в першу чергу, показники чисельності науково-педагогічного персоналу, інших категорій працівників, показники мотивації праці, видатки споживання і видатки розвитку).

Формування основних бюджетів і планів центрів відповідальності і загального бюджету проводиться за наступною процедурою:

- на основі маркетингових досліджень і прогнозів розвитку ринку освітніх послуг, перспективних планів наукових досліджень і виробничої діяльності ЗВО, директивних показників і сценаріїв розвитку, затверджених ректором і вченою радою, а також методичних рекомендацій ректорат розробляє контрольні завдання, організовує розробку планів і бюджетів у планово-фінансовому відділі, а також встановлює терміни розробки планів і бюджетів і центрів відповідальності.

- під час контрольних завдань і термінів планово-фінансовий відділ (ПФВ) та ректорат на основі прийнятих методик й нормативної бази визначають і доводять до ПФВ й керівників центрів відповідальності основні показники, встановлюють для них терміни складання планів і бюджетів та здійснюють контроль за їхнім виконанням. ПФВ розробляє проекти планів і бюджетів, що забезпечують найефективніше вирішення поставлених завдань. Ректорат контролює відповідність розроблених ПФВ планів і бюджетів до затверджених контрольних

завдань, достовірність використання в розрахунках нормативної бази.

- ректорат повертає ПФВ на доробку плани та бюджети, що не витримали економічної експертизи. На основі планів і бюджетів, що отримали позитивну оцінку, ректорат розробляє зведений та інвестиційний бюджети ЗВО і представляє їх на розгляд бюджетної комісії і затвердження вченої ради. Розробка типових управлінських рішень має здійснюватися такими органами управління, як вчена рада, ректорат, бюджетний комітет, робочі групи. Підготовку матеріалів, необхідних для ухвалення управлінських рішень, здійснюють бюджетний комітет (для вченої ради і ректорату) і робочі групи (для бюджетного комітету).

Економічні орієнтири мають доповнюватися оцінкою якості навчальної і наукової діяльності підрозділів за допомогою системи показників, яка також підлягає розробці, в основних бізнес-процесах ЗВО.

З метою отримання узагальнюючих відомостей про якість освітнього процесу за певними критеріями пропонується сформувати матрицю показників якості освіти з використанням системи символічної математики MathCad. Комплекс показників розвитку вищих навчальних закладів за результатами діяльності сформовано за 10 параметрами з 10 показниками (всього маємо $10 \cdot 10 = 100$ оцінок). Оцінювання якості вищої освіти, яке містить як кількісні (статистичні) оцінки, так і якісні (за допомогою експертизи) показники, надає змогу отримати інтегровану оцінку ЗВО.

Рис. 1. Матриця показників якості освіти (вхідні дані моделі).

$$P := \begin{pmatrix} P_{11} & P_{12} & P_{13} & P_{14} & P_{15} & P_{16} & P_{17} & P_{18} & P_{19} & P_{110} \\ P_{21} & P_{22} & P_{23} & P_{24} & P_{25} & P_{26} & P_{27} & P_{28} & P_{29} & P_{210} \\ P_{31} & P_{32} & P_{33} & P_{34} & P_{35} & P_{36} & P_{37} & P_{38} & P_{39} & P_{310} \\ P_{41} & P_{42} & P_{43} & P_{44} & P_{45} & P_{46} & P_{47} & P_{48} & P_{49} & P_{410} \\ P_{51} & P_{52} & P_{53} & P_{54} & P_{55} & P_{56} & P_{57} & P_{58} & P_{59} & P_{510} \\ P_{61} & P_{62} & P_{63} & P_{64} & P_{65} & P_{66} & P_{67} & P_{68} & P_{69} & P_{610} \\ P_{71} & P_{72} & P_{73} & P_{74} & P_{75} & P_{76} & P_{77} & P_{78} & P_{79} & P_{710} \\ P_{81} & P_{82} & P_{83} & P_{84} & P_{85} & P_{86} & P_{87} & P_{88} & P_{89} & P_{810} \\ P_{91} & P_{92} & P_{93} & P_{94} & P_{95} & P_{96} & P_{97} & P_{98} & P_{99} & P_{910} \\ P_{101} & P_{102} & P_{103} & P_{104} & P_{105} & P_{106} & P_{107} & P_{108} & P_{109} & P_{1010} \end{pmatrix}$$

Рис. 1. Матриця показників якості освіти (вхідні дані моделі)

Оцінювання якості підготовки фахівців проведено за допомогою кількісної оцінки результатів діяльності вищих навчальних закладів (точка зору ЗВО), які складають

поняття його внутрішньої ефективності. Кількісно значення якості освіти у ЗВО пропонується оцінювати за формулою 1:

$$Q = \sum_{i=1}^n \sum_{k=1}^m v_{ik} \cdot P_{ik}, \quad (1)$$

де v_{ik} - ваговий коефіцієнт даного показника, що відображає його важливість;

P_{ik} - показники, які забезпечують якість вищої освіти (кожний з вказаних показників оцінюється за 5-бальною шкалою);

n - кількість параметрів;

m – кількість показників у кожному параметрі.

За даною методикою була отримана кількісна оцінка за показниками розвитку для

Дніпровського державного технічного університету (табл.1).

Таблиця 1

Самоаналіз діяльності за показниками розвитку

Джерело: сформовано авторами

Роки	Q (бали)	V (інтегрований показник)
2018	10,3	1034,135
2019	10,4	1040,346
2020	10,8	1577,408

Критерій оцінки: максимальне значення кількісної оцінки інтегрованого показника.

На матеріально-технічне, методичне, інформаційне забезпечення організації найбільший вплив мають зовнішні, а саме соціально-економічні, політичні фактори, які є дуже нестабільними. Тому для побудови економіко-математичних моделей допоміжних бізнес-процесів доречно застосовувати методології системного та структурного аналізу [3,9]. Одним з найефективніших підходів, що дозволяють вирватися з рамок, що його обмежують, є на даний час теорія обмежень систем (Theory of Constraints, TOC). Алгоритм практичного застосування TOC складається з основних чотирьох кроків.

Визначимо основні параметри-цілі для розробки та впровадження стратегії:

s_1 – фінансові ресурси;

s_2 – матеріально-технічна база, інформаційні ресурси;

s_3 – навчально-педагогічний та науковий потенціал;

s_4 – оптимальний розподіл бюджетних місць за спеціальностями.

Таким чином, маємо чотири якісні параметри, які описують початковий стан зовнішнього середовища (S_0) та бажаний стан (S_t). Вектор стратегічного розв'язку $\vec{s} = (s_1, s_2, s_3, s_4)$ визначатиме значення для ключових показників впровадження стратегії.

На 1 кроці виконання алгоритму визначене основне обмеження системи параметр s_4 – розподіл бюджетних місць за спеціальностями, що не є оптимальним. На 2 кроці встановлена основна проблема – неузгодженість між попитом на спеціальності з точки зору економічного стану регіону, попиту на ринку праці, попитом серед абітурієнтів та пропозицією ЗВО та МОН. Для її аналізу та можливості подальшої числової обробки методами експертних оцінок та їх обробки засобами нечіткої логіки за допомогою моделі Такагі-Суджено (Takagi-Sugeno) були визначені вагові коефіцієнти k_{ij} за основними галузями економіки.

Графічно для оцінки ситуації за кожною галуззю економіки отримані значення вагових коефіцієнтів можна зобразити у вигляді піраміди, що оцінює ситуацію для кожного напрямку економіки та відповідних спеціальностей (рис. 2).

В основі піраміди – чотирикутник, побудований за векторами, довжини яких – значення коефіцієнтів з точки зору економічного стану регіону, попиту на ринку праці, та пропозицією ЗВО та МОН, а у вершині – значення коефіцієнту попиту спеціальності серед абітурієнтів, як головний чинник, з точки зору ЗВО. На 3 кроці – визначався інтегральний показник для кожної економічної галузі, що враховує та узагальнює попити та пропозиції всіх сторін (попитом на спеціальності з точки зору економічного стану регіону, попиту на ринку праці, попитом серед абітурієнтів та пропозицією ЗВО).

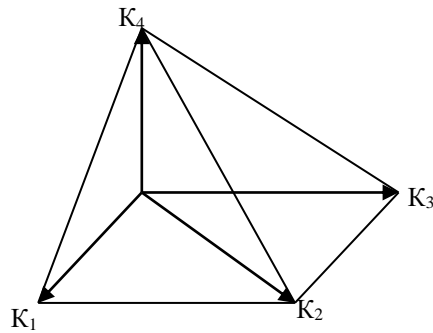

Рис. 2. Піраміда стану значень вагових коефіцієнтів за певною галуззю

У результаті чисельної обробки отримано оптимальний розподіл бюджетних місць (у відсотках від загальної кількості бюджетних місць) для спеціальностей ДДТУ. Кожному отриманому інтегральному показнику з тієї галузі, що відповідає певній спеціальності, за якою ведеться навчання в університеті, за пропорційним принципом було визначено відповідний відсоток бюджетних місць.

Стратегічні напрямки розвитку системи вищої освіти можна представити наступним чином: орієнтація в освітньому процесі на спеціальності майбутнього, впровадження новітніх технологій, тісна взаємодія з науково-виробничими центрами, орієнтація в навчанні на розвиток системного та критичного мислення. Але при цьому розгляд можливих альтернативних варіантів — в залежності від політичної та економічної ситуації в країні та її фінансових можливостей.

Висновки

Для визначення майбутніх подій і розробки різноманітних сценаріїв розвитку закладів вищої освіти, на основі існуючої інформації здійснено опис та математичне моделювання бізнес-процесів. Отримана кількісна оцінка результатів діяльності ЗВО може служити індикатором ефективності вибраних моделей

бізнес-процесів. Вона слугує вихідним показником моделі, за яким здійснюється подальший аналіз і визначаються основні вектори для прийняття конкретних управлінських рішень. Завдяки практичному застосуванню теорії обмежень систем та правилам нечіткої логіки було отримано збалансований оптимальний розподіл бюджетних місць за спеціальностями Дніпровського державного технічного університету. Кожному отриманому інтегральному показнику з тієї галузі, що відповідає певній спеціальності, за якою ведеться навчання в університеті, за пропорційним принципом було визначено відповідний відсоток бюджетних місць.

Перспективи подальшого дослідження полягають у визначенні основних етапів проведення оцінювання ефективності управління бізнес-процесами, які дають комплексне і детальне розуміння поточної ситуації на ринку освітніх послуг. Також необхідно побудувати процесно-орієнтовану модель бізнес-процесів в системі вищої освіти з використанням методів теорії ігор для прогнозування попиту у фахівцях на майбутнє та прогнозування (проекування) тенденцій розвитку ринку освітніх послуг.

STEBLIUK N.F.^{1*}, VOLOSOVA N.M.^{2*}

^{1*} Dep. «International Economic Relations and Regional Studies», University of Customs and Finance, e-mail tasha-s@ukr.net, ORCID ID: 0000-0002-4488-769X

^{2*} Dep. «Applied and Higher Mathematics», Dniprovsky State Technical University, e-mailvolosonata@ukr.net, ORCID ID: 0000-0002-1314-1991

USING ECONOMIC AND MATHEMATICAL MODELING TO OPTIMIZE BUSINESS PROCESSES OF ORGANIZATIONS

The purpose. The purpose of the work is a theoretical justification and practical recommendations for the use of mathematical apparatus to formalize the business processes of higher education institutions, which will identify and use competitive advantages to make management decisions about the need for possible changes in their activities. **Methods.** During the study, methods of systematic analysis and logical generalizations, statistical and comparative analysis were used; marketing tools for assessing the competitiveness of organizations; principles of the theory of system constraints and the apparatus of fuzzy set theory for determining the optimal development scenario for higher education institutions. **The Results.** The obtained development scenarios for higher education institutions with the help of mathematical modeling allow to better understand the process technology and determine the algorithm of the next steps required to implement the desired scenario. **Scientific novelty** of the obtained results is to formalize the business processes of organizations in the form of economic and mathematical models. At each stage, different methods can be used depending on the objectives of a particular study, system or object, to create the value of educational services and meet the needs of consumers. **The practical significance.** In the practical activities of educational organizations it is necessary to apply the following types of business processes: basic, supporting, auxiliary, which consist of interrelated operations, for which economic and mathematical methods are described, the nature of input and output information.

Keywords: business processes, educational services, higher education, modeling, educational organization, forecasting

REFERENCES

1. Andrushkiv, B.M., & Melnyk, L.M. (2015) "Formation of Business Processes System in the Context of Sustainable Development", *Theoretical and Practical Aspects of Economics and Intellectual Property*, vol. 1, Issue 2(12), pp.92-98.
2. Vasylenko, O.I. (2020) "Monitoring the activities of the agricultural institution of higher education business intelligence tools", *Ekonomika ta upravlinnja APK*, no.2, pp. 124–133, DOI: <https://doi.org/10.33245/2310-9262-2020-159-2-124-133>
3. Lysenko, O. A. (2011) "The main methodological approaches to modeling business processes at the enterprise", *Visnyk Skhidnoukrains'koho natsional'noho universytetu im. V. Dalia*, vol. 13 (167), pp. 314-319.
4. Kotsyuba, O.S (2015) Development of fuzzy-multiple apparatus for risk measurement: the case of simultaneous fuzzyness of the criterion indicator and its standard. *Problems of the economy.*№4.C.264–271, DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-0712-2019-4-264-271>
5. Mukhin, V.Ye.,Kornaga, Ya.I., Boyko, Ye.O. (2016) "Formalization and Simulation of Business Processes in the Tasks of Management of Higher Educational Institutions", *Scientific Bulletin of UNFU*, no. 26(4), pp.391-397.
6. Panchenko, V., Chernenko, O. (2020) Management of educational business processes in the economic crisis". *Scientific notes of KROK University*,no.4 (60), pp. 134–141, DOI: <https://doi.org/10.31732/2663-2209-2020-60-134-141>
7. Savchenko, S. O. (2015) "The basic principles of process and project approaches in the management of the UNIVERSITY with a focus on the consumer", *Hlobalni ta natsionalni problem ekonomiky*, no. 6, pp. 460-466.
8. Stankevich, I. (2017) Identification and modeling of business processes of the quality management system of an educational organization: theory and practice, *Problems of the economy*,no.1,pp.258–268.
9. Fadeeva I.G. (2009) Analysis of modern methodology of modeling and regulation of business processes based on fuzzy logic methods, *Regional economy*, no.2. pp. 214—223.
10. Schlichta, G. O.(2018) "Classification of business processes in educational institutions", *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka. Pedagogichni nauky*, vol.3, pp. 107-114

Стаття надійшла до редакції: 09.11.2021
Received: 2021.11.09

ДИСКУСІЙНА РУБРИКА/ DISCUSSION SECTION

УДК 35.01 (447)

Учасники круглого столу:

АНДРУШКІВ Б.М.^{1*}, ГОЛОВКОВА Л.С.², КИРИЧ Н.Б.³, ПОГАЙДАК О.Б.⁴, ШЕРСТЮК Р.П.⁵, БЕЗКОРОВАЙНИЙ З.Г.⁶, ХАННУФ К.Є.⁷

1* д.е.н., професор каф. управління інноваційною діяльністю та сферою послуг, Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя, e-mail: andrushkiv.bohdan@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-4897-5539

2* д.е.н., проф., завідувач кафедри фінансів та економічної безпеки Дніпровського національного університету залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна, e-mail: g.liudmila22@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-5473-6644

3 д.е.н., професор, каф. менеджменту та адміністрування Тернопільського національного технічного університету імені Івана Пулюя; e-mail: nkuruch@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-7728-9787.

4 д.е.н., с.н.с., науково-дослідна частина Тернопільського національного технічного університету імені Івана Пулюя; e-mail: pog.ola77@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-4070-6863

5 д.е.н., доц., проректор з економіки та розвитку, завідувач кафедри управління інноваційною діяльністю та сферою послуг, Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя, e-mail: romsher85@gmail.com

6 аспірант кафедри управління інноваційною діяльністю та сферою послуг, Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя, e-mail: zinoviybezkor@gmail.com

7 аспірант кафедри фінансів та економічної безпеки Українського державного університету науки і технологій, e-mail: katerinahann@gmail.com

ОРГАНІЗАЦІЙНО - ПРАВОВИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ ЗБАЛАНСУВАННЯ ВОЛІ ПЕРШИХ КЕРІВНИКІВ ДЕРЖАВИ З ДУМКОЮ ГРОМАДСЬКОСТІ – НЕОБХІДНА КОМПОНЕНТА УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ (Організаційно-правові моменти участі громадськості в управлінні державою)

*Науково-публіцистичну статтю підготовлено за результатами засідання дискусійного клубу:
«ОРГАНІЗАЦІЙНО- ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ УДОСКОНАЛЕННЯ І РОЗВИТКУ ДЕРЖАВНОГО
УПРАВЛІННЯ В УМОВАХ РЕФОРМАЦІЙНОГО, ПОСТТОТАЛІТАРНОГО СУСПІЛЬСТВА».*

*Девіз засідання: «Справедливість і Правда, пошук і результативність – вимоги трансформаційної
держави, реформаційної економіки!»*

Мета. У статті піднято проблему удосконалення державного управління в умовах перманентного реформування посттоталітарного суспільства. Розкрито взаємозв'язок використання громадської ініціативи у цьому процесі з ефективністю державного управління, раціональним використанням ресурсів, висхідним розвитком суспільства. **Результати.** За результатами вивчення громадської думки та наявними публікаціями вироблено пропозиції з визначення напрямів удосконалення управління. Розглянуто характер прорахунків та ризиків можливих збитків від низької відповідальності за непрофесійні рішення або її відсутності в управлінців. Наведено приклади отримання можливих позитивних змін у сфері управління у результаті збалансування як волі Перших осіб Держави з громадською думкою, так і на низових рівнях управління,

усунення прорахунків в національній економіці та розвитку суспільства і держави загалом. **Наукова новизна.** Обґрунтовано правові та законодавчі причини відсутності відповідальності за результати управління та шляхи і методи її забезпечення. Запропоновано принципи, які спроектувавши на будь-яку галузь національної економіки чи у регіональному плані дозволять, посилити відповідальність за прийняті рішення та таким чином забезпечити підвищення ефективності управління. Вироблено рекомендації підтримки поряд з концептом відповідальності, організаційно-правових механізмів збалансування волі першого керівника з громадською думкою на всіх управлінських рівнях від керівників підприємств до Першого керівника Державного рівня, формування кодексу моральності ін. **Практична значимість** творчої ідеї полягає у широких можливостях використання запропонованих розробок і пропозиції у цій сфері в практичну управлінську діяльність. При внесенні корективу в статут підприємства, галузі чи іншого господарського та державного формування, та кодекс правил поведінки держслужбовця, менеджера, пересічного працівника, підприємця, власника, дозволить сформувати сприятливий, творчий клімат на місцях та забезпечити стабільність у суспільстві.

Ключові слова: адміністративно-територіальна реформа; громадська думка; відносини; збалансування; управління; ідеологія; посттоталітарне суспільство; президент; керівник; ефективність

Постановка проблеми

Проблеми удосконалення державного управління в умовах перманентного реформування посттоталітарного суспільства давно є предметом досліджень вітчизняних учених. За результатами вивчення громадської думки та наявними публікаціями встановлено, що одним з напрямів удосконалення управління, попередження прорахунків у розвитку суспільства і держави є відсутність збалансування волі перших осіб держави (в т.ч. Президента) з громадською думкою. Незважаючи на те, що в умовах посттоталітарного суспільства ці проблеми є основою формування міжособистісних стосунків працівників як в керуючій, так і в керованій системах і загалом визначають цілі, мету діяльності як державного керівництва, так і підприємств на місцях, особливо в умовах добровільних об'єднань територіальних громад.

Ефективність державного управління (в т.ч. на місцях) у першу чергу досягається за рахунок згуртованості та злагодженості дій працівників та громадського чинника, як основного активу будь-кого підприємства. Тим часом ці проблеми залишилися за полем впливу і зору власне державних наукових інституцій. Впровадження у цю сферу правових чинників та організаційно-економічних механізмів збалансування взаємовідносин Перших осіб Держави з громадською думкою сприятиме підвищенню ефективності державного управління в умовах посттоталітарного суспільства. Вироблення рекомендацій з використання засобів і методів у цій сфері суспільного

життя в умовах ринкової економіки є необхідним і вкрай важливим явищем, оскільки підвищує ефективність використання ресурсів, формує у працівників відчуття відповідальності за їх використання ін. Власне ці та інші обставини обумовлюють актуальність та своєчасність теми статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Дослідженнями проблем удосконалення державного управління в умовах перманентного реформування посттоталітарного суспільства у своїх працях займалися як вітчизняні, так і зарубіжні учені. Зокрема тематиці управління присвятили свої наукові праці такі вчені як: О. Акименко, О. Апостолок, І. Бинько, С. Біла, О. Бала, О. Білорус, М. Бутко, М. Дмитренко, В. Зеліч, І. Курас, В. Козлов, Н. Поліщук, С. Пирожков, М. Розумний, М. Стельмахович, Є. Савельєв, В. Семененко, Д. Стеченко, О. Тарасова, Д. Тхорджевський, Т. Чернишова, Ю. Шайгородський, В. Шлемко. [1-7]. Що стосується його ефективності, то цією темою захоплюються в більшій мірі політологи, політтехнологи, журналісти та експерти – аналітики серед них: О. Теплюк, О. Вербіцкий, М. Джигун, Є. Магда, М. Мельник, А. Малкіна, Д. Богатирьов, В. Клочок ін.

Багато фахівців сходяться в думці, що ефективність державного управління є комплексною проблемою, яка повинна об'єднувати не лише, науковців, політиків, а і громадськість, особливо в визначенні та реалізації його векторів як тактичного так і стратегічного характеру за рахунок

збалансування волі керівництва суб'єктів управління з громадською думкою.

Тим часом власне виявлення найважливіших викликів суспільства, згадуваних причин їх виникнення, розробка організаційно-економічних механізмів, визначення економіко – правових засобів і методів в цьому процесі, згідно з принципами відповідальності залишилися за полем зору вітчизняних науковців і на даний час стали предметом дискусій серед політиків, громадських діячів та публіцистів. Це і обумовлює формулювання мети та завдань дослідження.

Формулювання цілей статті

Отже, метою статті є аналіз втрат та прорахунків в управлінні державою в умовах адміністративного, посттоталітарного реформування в результаті нехтування думкою громадськості. За результатами вивчення громадської думки у цій сфері та наявними публікаціями доцільно розробити пропозиції з визначення напрямів його удосконалення, виявити чинники отримання можливих позитивних змін в т.ч. за рахунок збалансування волі державного керівництва з громадською думкою.

Завданнями є уточнення понять за темою дослідження. Наукова розробка проблеми удосконалення державного управління. Розробка організаційно-економічних механізмів зацікавленості у підвищенні його ефективності, визначення засобів і методів використання в цьому процесі акценту відповідальності за кінцеві результати управлінської діяльності. Отримання можливих позитивних у змін у сфері управління у результаті усунення прорахунків в розвитку суспільства і держави серед яких знову ж таки відсутність збалансування волі керівництва з громадською думкою. Підвищення показників ефективності управління за рахунок означених чинників та ін.

Виклад основного матеріалу дослідження

В численних публіцистично-наукових нарисах про вирішення управлінських, правових та філософсько-ідеологічних проблем в державі розкрито особливості розвитку та результати державного управління в Україні за період незалежності. Особливим періодом цього процесу є

організація адміністративно-територіальної реформи, формування об'єднань територіальних громад, виявлення протиріч у взаємовідносинах верхів та низів. Особливою цариною в управлінській діяльності на державному рівні є розвиток методів збалансування волі Перших керівників Держави з думкою громадськості, що є природною необхідністю стрімкого часу державного будівництва, його правового моменту участі громадськості в управлінні державою.

Результати соціологічного опитування на рівні нових регіональних формувань (добровільних об'єднань територіальних громад), про ефективність державного управління відповідно до адміністративно-територіальної реформи виявили дуже різноманітні думки. Їх узагальнення дозволяє зробити наступний висновок: «Верхи живуть на засобах і силах низів, а низи завжди мали б керуватися в своїх діях розумом і далекоглядністю верхів. Якщо у цьому відношенні не має збалансування, то і у суспільстві спокою не чекай та перспективи в держави буде не багато».

Насправді, в умовах адміністративно-територіального реформування зростає складність прийняття управлінських рішень, формування господарських та інших завдань як на державному, так і місцевому рівнях. В силу згаданих обставин від органів місцевого самоврядування вимагається не тільки відкритість, прогнозування і врахування перманентних змін у суспільстві, забезпечення зворотного зв'язку зі споживачами послуг, а й тісна взаємодія з громадськістю, націленість на пошук нових ефективних організаційних форм діяльності. Ставиться питання про необхідність впровадження інновацій при прийнятті управлінських рішень в процесі надання публічних послуг на конкурентних умовах.

Актуальність дослідження організації роботи представницьких державних органів та органів місцевого самоврядування зумовлюється постійним збільшенням переліку організаційних проблем, які вирішуються ними та зростанням їх ролі у процесі формування самостійної муніципальної політики.

У вітчизняній та зарубіжній науковій літературі дуже мало приділяється уваги визначенню і дослідженню організації

роботи органів не лише місцевого самоврядування та депутатського корпусу, а і добровільних об'єднань територіальних громад (ДОТГ) зокрема. На даний час немає єдиних, усталених наукових підходів щодо вирішення цих питань. В публіцистиці та періодичних виданнях теж бракує інформації, а термін «організація» вживається в різних значеннях, а інколи суперечливо і не зовсім коректно.

Наприклад, в окремих випадках організація розглядається як об'єктивне явище, притаманне усім керованим соціальним суб'єктам. У такому розумінні вона використовується поряд з поняттям «управління». Так вона визначається як одна із універсальних функцій соціального (в тому числі державного) управління. В іншому, організація розглядається чисто як функція управління.

Крім усього, термін «організація», наприклад в умовах ДОТГ, можна розглядати в двох значеннях, статичному і динамічному. Організація у статичному розумінні – колектив людей, соціальна група, суспільство, міжнародне об'єднання, у динамічному – певний процес, функціонування, діяльність для досягнення конкретної мети. Отже, питання організації не є лише питанням правил або норм. Організація виступає водночас процесом доцільної повсякденної управлінської діяльності.

Говорячи про внутрішньо-організаційну діяльність представницького органу, маємо на увазі роботу щодо впорядкування структурно-функціональних аспектів організації роботи системи органів місцевої ради, механізм прийняття рішень – проведення засідань постійних, робота тимчасових контрольних комісій, президії (колегії) ради, пленарних засідань ради. Коли ж йдеться про зовнішню організаційну діяльність, маються на увазі організацію взаємозв'язків (взаємовідносини) представницького органу з іншими суб'єктами, їх вплив на об'єкти та суб'єкти управління, в результаті чого утворюється певне зовнішнє організаційне середовище. Тут вплив (управління) здійснюється директивно, або в порядку взаємоузгодження системи взаємозв'язків керівного органу і керованого суб'єкту, процесу, щодо якого радою приймаються рішення.

На кожному етапі розвитку місцевого самоврядування організаційні форми удосконалюються, в одному випадку окремі функції втрачають свою актуальність і зникають, з'являються нові.

У процесі роботи депутатського корпусу, органу місцевого самоврядування на місцях теж використовується безліч різноманітних форм роботи. Ми акцентуємо увагу на відносно спільних для всіх рад органів місцевого самоврядування типових організаційних формах діяльності. Слід зазначити, що для окремих місцевих рад характерні специфічні організаційні форми, такі як засідання обласних та районних рад, не властиві міським радам, або апаратні наради, які більш характерні для міських рад великих міст. У цьому процесі можуть мати місце засідання президій чи зборів громадських формувань, які можуть розглядати не лише господарську проблематику, а навіть у рамках міжнародних відносин у якій зацікавлені місцеві ради. Для прикладу, серед нових форм роботи органів місцевого самоврядування можна назвати міжнародні зв'язки, які здійснюється на правовій основі шляхом підписання угод (договорів) про співробітництво (про поріднення, братерство, партнерство, дружбу і взаємодопомогу, спільну діяльність тощо), в яких закріплюються мета та основні завдання і організаційні форми такої взаємодії.

До речі, організаційні форми такого співробітництва можуть отримувати своє закріплення в угодах про встановлення співробітництва на перспективу, та можуть утверджуватися в процесі практичної діяльності договірних сторін, створюючи систему якісно нових відносин місцевих органів влади, громадян, громадських формувань, юридичних осіб, господарюючих суб'єктів різних форм власності в різноманітних країнах світу відповідно до законодавства України.

Новою організаційною формою роботи депутатського корпусу органу місцевого самоврядування є засідання депутатських фракцій у радах, обраних за пропорційною системою, та депутатських груп і фракцій у сільських та селищних радах. На даний час організаційно-економічних механізмів співпраці з громадськими об'єднаннями поки що не відпрацьовані.

Отже, можна зробити висновок, що на даний час засідання депутатських фракцій стали важливою організаційною формою взаємовідносин та роботи депутатського корпусу органу місцевого самоврядування, оскільки вони є важливими суб'єктами визначення мети, виявлення проблем та розробки і прийняття рішень. На їх засіданнях обговорюються питання, що виносяться на пленарне засідання, проводяться дебати, висловлюються думки членами фракції, депутати представляють свій аналіз окремих питань, положень проектів нормативних актів, виробляється позиція фракції щодо голосування на пленарному засіданні. Для прийняття відповідальних та важливих рішень в соціально-економічному та господарському планах доцільно погодити (збалансувати) волю керівництва з думкою громадськості. Одне слово, використати думку громадських об'єднань у одно особових і колективних рішеннях є запорукою їх ефективності та громадсько-політичної стабільності.

Мабуть тому, для збалансування директив вищого керівництва у цій царині з думкою громадськості при регіональних органах управління практикують створення, так званих громадських рад. Наприклад, при голові Тернопільської облдержадміністрації та багатьох галузевих управліннях такі ради функціонують вже багато років. Для збалансування управлінських рішень Перших осіб Держави умовно чомусь вважають таким органом Верховну Раду України, яка в своїй суті має своє, абсолютно відмінне законодавче покликання і відповідні функції.

Потрібно сказати, що Президент України, якби не старався, повністю задовольнити потреби всіх громадян ніколи не зможе. Але добрі ініціативи та справи завжди запам'ятовуються і оцінюються як пересічними громадянами, так і широкою громадськістю та ефективно можуть використовуватися у передвиборній агітаційній компанії. Від Президента при обґрунтованому збалансуванні своїх дій з громадськістю багато де в чому залежить реалізація не лише його агітаційно-рекламних, а і програмних зобов'язань, успішність діяльності його виборчого штабу ін.

Аналіз соціально-економічного розвитку держави за 30 років державної незалежності

показав, що жодному з українських Президентів не вдалося успішно розв'язати наявні болючі соціально-економічні проблеми, що викликає не лише не однозначні оцінки їх діяльності, а і негативне висвітлення причин та негараздів у ЗМІ, і має розмаїті трактування. Багато респондентів опитування теж вважає, що у цій справі вагомий вплив має не збалансованість дій з думкою громадськості.

Наприклад, за результатами аналізу в державному управлінні не виконуються в повному обсязі статті 3, 48 і 102 Конституції України, які гласять: «Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» (ст. 3); «Кожен має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатність харчування, одяг, житло» (ст. 48); «...Президент України є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції, прав і свобод людини і громадянина» (ст.102).

В Конституції України записано, що Президент України обирається громадянами України на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування на 5 років (ст. 103) [1].

Що ж відбувається на практиці? Ще до виборів далеко, а партії вже борються використовуючи фейкові повідомлення, нездійсненні декларації та брехливі обіцянки, в хід ідуть різні компромати, навіть наклепи. Кожна партія хоче мати «свого» президента і готується до виборів заздалегідь використовуючи не завжди справедливі і правдиві підходи і методи.

На даний момент Президент є висуванцем, у більшій мірі, народу чим «своїї» партії, яка має виконувати його волю і забаганки чи навпаки.

А як бути з громадянами, які не задіяні в партіях, які не мають вдома комп'ютера, які не отримують газет ін.. і в силу відомих причин не знають партійних висуванців ?

Тож чи правильно чи справедливо це? Президент має бути безпартійним і всі партії для нього повинні бути рівними, але не рівноцінні за своїми діями та вчинками, за результатами роботи в парламенті. Оцінювати результати їхньої роботи він має не лише право, а і обов'язок.

Загалом, цей управлінський процес за досвідом минулого періоду має два вектори: так званий економічний, який має ознаки «системи видавлювання поту (чи соку)», а не впровадження механізмів зацікавленості та система посилення контролю за цими процесами.

На місцях давно забуто роз'яснювально-профілактичну та виховну функцію держави. Навіть в тоталітарному періоді так відверто не ігнорували державну ідеологію та виховання людини майбутнього.

Навпаки, створюється зацікавленість в нарощуванні штрафів контрольно-інспектуючими службами, які переростають в умовах відсутності виховного контенту в корупційний чинник розвиваються інші негативні явища.

Мабуть, через те в Інтернеті час від часу появляються розмаїті протестні звернення до Президента України, Уряду, Верховної ради до Міністерств і Відомств про порушення та відхилення від прийнятих норм у різних галузях суспільної діяльності. До таких можна віднести Відкритий лист до науковців, наукових товариств та установ України (його підписали відомі учені України: д.е.н. проф. І. М. Трахтенберг, А. І. Гоженко І. А. Тарабан) про перегини у сфері підготовки та атестації кадрів вищої кваліфікації та багато інших [12].

Насправді ж за полем зору залишаються державні механізми створення зацікавленості у впровадженні науково-технічного прогресу, ефективному використанні в першу чергу інтелекту, а потім всіх видів ресурсів в державі проблеми удосконалення державного управління в умовах перманентного реформування посттоталітарного суспільства.

За результатами вивчення громадської думки та наявними публікаціями пропонується визначення напрямів удосконалення управління. Підтверджено приклади отримання можливих позитивних змін у результаті усунення прорахунків у розвитку суспільства і держави, серед яких відсутність збалансування волі Президента з громадською думкою.

Відомий Український журналіст Петро Швець вивчав думку у цій управлінській царині, та справедливо запитує: чи може стати на даному етапі така ідея основою для створення петиції до Президента України чи

Парламенту аби змінити, наприклад, законодавчу систему виборів як глави держави так Верховної Ради? Чи підтримає таку ідею сам Президент, як віднесеться до неї громадськість?

Якщо думку підтримає 25 тисяч українців, питання мусить бути розглянутим не залежно від його волі. Чи має ідея шанс на впровадження якщо у її ініціатора не має можливості забезпечити її реалізацію на практиці?

До речі, як відмічено було у виступах, знову ж таки, учасників засідання вище згаданого дискусійного клубу, вочевидь, що робота по відбору достойних кандидатур не лише у депутатський корпус, а і на обрання Президента України має розпочинатися з самого низу, в конкурентному середовищі – з територіальних громад, районів, областей, держави. Для остаточного визначення у погодженні з громадськістю, найгідніших кандидатур офіс Президента знову ж таки може передбачити створення Ради Старійшин (асоціацію) із числа найвідоміших, наймудріших, найавторитетніших громадян, представників певних соціальних груп, ухвалити Положення про Раду Старійшин (асоціацію), конкурсні умови, окрім тих, що вже визначені Конституцією України – вікового та осілого цензів, володіння і користування державною мовою, а на основі побажань та вимог громадян сформувати завдання для виконання посередницьких, консультуючих функцій, підтримки та сприяння курсу обраного Президентом чи першим керівником. Рада старійшин (члени асоціації) можуть брати участь в експертних оцінках ефемерних декларацій, обіцянок, та програм, які пропонують кандидати в президенти чи на керівні державні пости, депутатські місця, давати їм оцінку та пропозиції з відповідальності за хибні рішення та прорахунки. Сприяти у реалізації проектів які виграли конкурсні умови чи перемогли в результаті відбору.

Рада Старійшин (асоціація) визначає найкращих претендентів з дотриманням гендерної рівності – половина чоловіків і половина жінок ін. В свою чергу Центральна виборча комісія може залишатися організатором виборів, забезпечувати облік, та контроль виборчого процесу.

Висновки

Таким чином з врахуванням виявлених особливостей володіючи методом збалансування відносин з громадськістю, кожен керівник зможе сформувати сприятливий клімат як для своїх працівників на підприємстві, так і в галузі чи регіоні та і у державі в цілому. Що в таких обставинах може змінити ситуацію? Перш за все потрібно:

- удосконалити виборче законодавство з тим, щоб до органів державної влади та місцевого самоврядування могли пройти високопрофесійні, національно свідомі представники. Лише вони зможуть ефективно спів діяти з громадськістю та внести позитивні зміни у наше життя;
- об'єднати зусилля, політиків і громадськості, духовенства для розробки ідеологічної концепції розвитку держави;
- для збалансування волі Першої Особи у Державі з думкою громадськості, доцільно створити Раду старійшин(Асоціацію громадських об'єднань ін.) при Президентові України у яку могли б увійти найбільш авторитетні представники від науки (громадських академічних формувань), Союзу промисловців та підприємців, Федерації профспілок України, представники регіонів, духовенства ін. Такий громадський

орган міг би функціонувати на громадських засадах при офісі Президента;

- переглянути повноваження Міністерств і відомств та скоротити число «роздутих» бюрократичних інспектуючих і контролюючих органів, паразитуючих наглядових рад та за рахунок посилення відповідальності добитись підвищення їх дієвості. Відповідальними за свої декларації повинні бути і політики.

Цю проблему вже тривалий період піднімають на своїх засіданнях громадські академічні формування. Реалізація у практику життя українського суспільства девізу засідання дискусійного клубу Академії соціального управління: «Результативність загальнодержавного управління забезпечується принципами наукової обґрунтованості, суспільної справедливості, гуманізму та відповідальності за не професійні та не ефективні рішення» може дати не лише економічні а і соціальні ефекти. Для усунення прорахунків у розвитку суспільства і держави доцільно забезпечити збалансування волі Перших керівників Держави з громадською думкою. Це дозволить внести позитивні зміни у суспільне життя та підвищити ефективність управління на користь держави.

V.M. ANDRUSHKIV^{1*}, L.S. GOLOVKOVA², N.B. KYRYCH³, O.B. POHAJDAK⁴, R.P. SHERSTIUK⁵, BEZKOROVAINYI Z.H.,⁶ XANNUF K.⁷

1* Doctor of Economics, Professor, Department of management of innovation and services, Ternopil National Technical University named after Ivan Pulyuy, e-mail: andrushkiv.bohdan@gmail.com

2 Doctor of Economics, Professor, Head of the Department of Finance and Economic Security, Dnipro National University of Railway Transport named after Academician V. Lazaryan, e-mail: g.liudmila22@gmail.com

3 Doctor of Economics, Professor, Head of the Department of Management and Administration, Ivan Pulyuy Ternopil National Technical University, e-mail: nkuruch@gmail.com

4 Doctor of Economics, Senior Research Fellow, Senior Research Fellow, Ivan Pulyuy Ternopil National Technical University, e-mail: pog.ola77@gmail.com

5 Doctor of Economics, Associate Professor, Head of the Department of management of innovation and services, Ternopil National Technical University named after Ivan Pulyuy, e-mail: romsher85@gmail.com

6 graduate student of the Department of Innovation Management and Services, Ternopil National Technical University named after Ivan Pulyuy, e-mail: zinoviybezkor@gmail.com

7 Graduate student of the Department of Finance and Economic Security, Ukrainian State University of Science and Technology, e-mail: katerinahann@gmail.com

ORGANIZATIONAL AND PRAVOVOY YNSTRUMENTARY SBALANSYROVANYYA OXEN HEADS OF STATE FIRST OBSCHESTVENNOSTY C OPINION - IMPROVEMENT NEOBHODYMY COMPONENT SYSTEM CONTROLLER STATE-OWNED (Organizational and legal moment obschestvennosty attend a state control)

Goal. The article raises the issue of improving public administration in the context of permanent reform of post-totalitarian society. The interrelation of the use of public initiative in this process with the efficiency of public administration, rational use of resources, the upward development of society is revealed. **Results.** Based on the results of public opinion polls and available publications, proposals have been made to identify areas for management improvement. The nature of miscalculations and the growth of possible losses from low responsibility for unprofessional decisions or its absence in managers are considered. Examples of possible positive changes in the sphere of governance as a result of balancing both the will of the First Persons of the State with public opinion and at the grassroots levels of government, elimination of miscalculations in the national economy and development of society and the state as a whole are given. **Scientific novelty.** The legal and legislative reasons for the lack of responsibility for the results of management and ways and methods of its provision are substantiated. The principles which, having projected on any branch of national economy or in the regional plan will allow, to strengthen responsibility for the accepted decisions and thus to provide increase of efficiency of management are offered. Recommendations for support along with the concept of responsibility, organizational and legal mechanisms for balancing the will of the first head with public opinion at all management levels from business leaders to the First Head of the State level, the formation of a code of morality, etc. **The practical significance** of the creative idea lies in the wide possibilities of using the proposed developments and proposals in this area in practical management. When making adjustments to the charter of the enterprise, industry or other economic and state formation, and the code of conduct for civil servants, managers, ordinary workers, entrepreneurs, owners, will create a favorable, creative climate on the ground and ensure stability in society.

Keywords: administrative-territorial reform; Public Opinion; relationships; balancing; management; ideology; post-totalitarian society; president; head; efficiency

REFERENCES

1. The Constitution of Ukraine Verkhovna Rada of Ukraine; Constitution of Ukraine, Constitution, Law on June 28, 1996 №254к/96-ВР URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80?lang=en#Text> [in Ukrainian].
2. Analitichna dopovid Natsionalnoho instytutu stratehichnykh doslidzhen do pozacherhovoho Poslannia Prezydenta Ukrainy do Verkhovnoi Rady Ukrainy «Pro vnutrishnie ta zovnishnie stanovyshe Ukrainy u sferi natsionalnoi bezpeky»(2014). [Analytical Report of the National Institute for Strategic Studies to the Extraordinary Address of the President of Ukraine to the Verkhovna Rada of Ukraine "On the Internal and External Position of Ukraine in the Sphere of National Security"]. Kyiv: NISD. [in Ukrainian].
3. Andrushkiv B.M., Maliuta L.Ya. ta in..(2008) *Ekonomichna ta mainova bezpeka pidpriemstva i pidpriemnytstva (Antyreiderstvo)*. [Economic and property security of enterprises and entrepreneurship (Anti-raiding)] Ternopil: Vyd. Ternopilskoho derzhavnogo tekhnichnoho universytetu im. Ivana Puliuia.
4. Bila S. (2000) Tinova ekonomika ta yii vplyv na strukturne transformuvannya ukraïnskoho vyrobnytstva.[The shadow economy and its impact on the structural transformation of Ukrainian production.] *Ekonomika Ukrainy*. vol 10. pp. 54-61. [in Ukrainian].
5. Butko M. P., Akymenko O. Yu. (2009) Investytsiina dominanta staloho rozvytku rehionu v umovakh intehratsii [Investment dominant of sustainable development of the region in the conditions of integration]: monohrafiia. Nizhyn: TOV «Vydavnytstvo «Aspekt-Polihraf». [in Ukrainian].
6. Andrii Kryvtun. «Haranty zalezhnosti: yakyi vnesok v suverenitet Ukrainy zrobyv kozhen z yii prezidentiv.» ["Guarantees of dependence: what contribution to the sovereignty of Ukraine has made each of its presidents."] Komentari Comments.ua. 24.08.2020. URL: <https://politics.comments.ua/ua/article/president/garanti-zalezhnosti-yakyi-vnesok-v-suverenitet-ukraini-vnis-kozhen-z-ii-prezidentiv-658635.html> [in Ukrainian].
7. Ron Dzh. (2004) Витамуны для ума [Vitamins for the mind] / per. s anh. N. Hryneva. Kyev : Kolybry, 96 p. [in Ukrainian].

8. Osoblyvosti rozvytku ta rezultaty derzhavnoho upravlinnia v Ukraini za period nezalezhnosti. (2020). [Features of development and results of public administration in Ukraine during the period of independence] *Halyskyi ekonomichnyi visnyk*. TNTU. (2020). Vol. 5(66). pp. 204 – 215. [in Ukrainian].
9. Rozumnyi M. M. (2016) Vyklyky natsionalnoho samovyznachennia [Challenges of national self-determination]: monohrafiia. K. : NISD. 196 p. [in Ukrainian].
10. Stechenko D.M. (2003) Upravlinnia rehionalnym rozvytkom. [Regional Development Management.] K. 223 p. [in Ukrainian].
11. Pyrozhkov S. I., Maiboroda O. M, Shaihorodskiy Yu. Zh. ta in. (2016) *Tsyvilizatsiynyi vybir Ukrainy: paradyhma osmyslennia i stratehiia dii* [Civilizational choice of Ukraine: paradigm of comprehension and strategy of action]: natsionalna dopovid. Instytut politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy. K. : NAN Ukrainy. 284 p. [in Ukrainian].
12. *Vidkrytyi lyst do naukovtsiv, naukovykh tovarystv ta ustanov Ukrainy*. [Open letter to scientists, scientific societies and institutions of Ukraine.] URL: https://www.2000format.com/novosti/ukraina_novosti/vidkritii-list-do-naukovciv_-naukovih-tovarystv-ta-ustanov-ukraini.htm [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 14.11.2021
Received: 2021.11.14

ЗМІСТ

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ / ECONOMICS AND MANAGEMENT OF THE NATIONAL ECONOMY	5
ГАРНАГА О.М.	8
ІНСТИТУЦІОНАЛЬНА ТА ІННОВАЦІЙНА МОДЕРНІЗАЦІЯ ЕКОНОМІКИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО СЕКТОРУ	8
АРТЬОМОВА Т. І., ПЕТРЕНКО В. П.	10
ЕВОЛЮЦІЯ КОНЦЕПТУАЛЬНОГО ОСМИСЛЕННЯ ПІДПРИЄМНИЦТВА: ВІД ВИТОКІВ РИНКУ ДО ІНКЛЮЗИВНОГО СУСПІЛЬСТВА	10
Людмила ГОЛОВКОВА, Юлія ЮХНОВСЬКА	17
ФОРМУВАННЯ ЦІЛІСНОЇ КОНЦЕПЦІЇ ЗБАЛАНСОВАНОГО РОЗВИТКУ ПОТЕНЦІАЛУ ТУРИСТИЧНОЇ ГАЛУЗИ ОБЛАСТЕЙ УКРАЇНИ	17
САДУЛА Л.М., ХАННУФ К.Є., СОГУЙКО Р.Р.	27
ФОРМУВАННЯ ПРОЦЕСІВ СТРАТЕГІЧНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ ПІДПРИЄМСТВ МАЛОГО БІЗНЕСУ В УМОВАХ КРИЗИ	27
САДУЛА Л.М., ВЕЛИЧКО О.О., ДОБРИК Л.О.	34
УПРАВЛІННЯ КОМУНІКАТИВНИМИ ПРОЦЕСАМИ ПІДПРИЄМСТВ У СУЧАСНИХ УМОВАХ: МОТИВАЦІЙНІ АСПЕКТИ ВЗАЄМОДІЇ ІЗ СПОЖИВАЧАМИ	34
КОЛОМІЄЦЬ Я. В., КОЛОМІЄЦЬ В. М., РАДСВА М. М.	45
ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ ПЕРЕХОДУ ДО ВИКОРИСТАННЯ АЛЬТЕРНАТИВНИХ ДЖЕРЕЛ ЕНЕРГЕТИКИ	46
ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ ТРАНСПОРТУ / ECONOMY AND MANAGEMENT OF TRANSPORTATION ENTERPRISES	48
ОЛІЙНИК Н.М., МАКАРЕНКО С.М., ЖИТЧЕНКО І.В.	57
«ОЗЕЛЕНЕННЯ» ТА ІНТЕЛЕКТУАЛІЗАЦІЯ ТРАНСПОРТУ В КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ТРАНСПОРТНОГО ПІДПРИЄМСТВА	57
РИЖЕНКО О.М.	60
ОСОБЛИВОСТІ ВПРОВАДЖЕННЯ КОНЦЕПЦІЇ LEAN-MANAGEMENT НА МЕТАЛУРГІЙНОМУ ПІДПРИЄМСТВІ	60
ФІНАНСИ І ОБЛІК, БАНКІВСЬКА СПРАВА ТА СТРАХУВАННЯ / FINANCE AND ACCOUNTING, INSURANCE AND BANKING	72
БОЙКО С.В., ГЕРАСИМЕНКО Д.Д.	72
ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД РОЗМІЩЕННЯ КОШТІВ ФІЗИЧНИХ ТА ЮРИДИЧНИХ ОСІБ НА БАНКІВСЬКИХ ДЕПОЗИТАХ	72
ДОБРИК Лілія, КОРЕНЮК Людмила, РУДЕНКО Марина, ЖЕЛЕЗНЯК Вікторія	79
ЧИННИКИ ВПЛИВУ НА СИСТЕМУ УПРАВЛІННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИМ РОЗВИТКОМ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ	79
ЛЕНКО І. В., КОЛЕСНІЧЕНКО А. С.	91
ПОНЯТТЯ ДЕБІТОРСЬКОЇ ЗАБОРГОВАНОСТІ ТА ДЕЯКІ ПИТАННЯ ЇЇ РЕГУЛЮВАННЯ	91
БАЙРАЧНА О.К.	98
СУТНІСТЬ, ДЖЕРЕЛА ФОРМУВАННЯ ТА МЕХАНІЗМ РОЗПОДІЛУ ПРИБУТКУ ТУРИСТИЧНОГО ПІДПРИЄМСТВА	98

ПОВЕДІНКОВА ЕКОНОМІКА / BEHAVIORAL ECONOMY	105
УКРАЇНСЬКА Л.О.	105
ТВОРЧА МОДИФІКАЦІЯ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОЇ КОРПОРАЦІЇ.....	105
ЦИФРОВА ЕКОНОМІКА, МАТЕМАТИЧНІ І ІНСТРУМЕНТАЛЬНІ МЕТОДИ ЕКОНОМІКИ / DIGITAL ECONOMICS, MATHEMATICAL AND INSTRUMENTAL METHODS OF ECONOMICS	111
СТЕБЛЮК Н.Ф., ВОЛОСОВА Н.М.	111
ВИКОРИСТАННЯ ЕКОНОМІКО - МАТЕМАТИЧНОГО МОДЕЛЮВАННЯ ДЛЯ ОПТИМІЗАЦІЇ БІЗНЕС - ПРОЦЕСІВ ОРГАНІЗАЦІЇ.....	111
ДИСКУСІЙНА РУБРИКА/ DISCUSSION SECTION	118
АНДРУШКІВ Б.М., ГОЛОВКОВА Л.С., КИРИЧ Н.Б., ПОГАЙДАК О.Б., ШЕРСТЮК Р.П., БЕЗКОРОВАЙНИЙ З.Г., ХАННУФ К.Є.....	118
ОРГАНІЗАЦІЙНО - ПРАВОВИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ ЗБАЛАНСУВАННЯ ВОЛІ ПЕРШИХ КЕРІВНИКІВ ДЕРЖАВИ З ДУМКОЮ ГРОМАДСЬКОСТІ – НЕОБХІДНА КОМПОНЕНТА УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ (Організаційно-правові моменти участі громадськості в управлінні державою).....	118

CONTENTS

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ / ECONOMICS AND MANAGEMENT OF THE NATIONAL ECONOMY	5
HARNAHA O.M.....	5
INSTITUTIONAL AND INNOVATIVE MODERNIZATION OF THE ECONOMY AGRICULTURAL SECTOR.....	5
ARTOMOVA T.I., PETRENKO V.P.....	15
EVOLUTION OF CONCEPTUAL UNDERSTANDING OF ENTREPRENEURSHIP: FROM MARKET ORIGINS TO INCLUSIVE SOCIETY	15
Liudmyla GOLOVKOVA, Yuliia YUKHNOVSKAYA	26
FORMATION OF A COMPLETE CONCEPT OF BALANCED DEVELOPMENT OF THE POTENTIAL OF THE TOURIST INDUSTRY OF THE REGIONS OF UKRAINE	26
SADULA L., XANNUF K., SOGUIKO R.	33
FORMATION OF PROCESSES OF STRATEGIC MANAGEMENT OF SMALL BUSINESS ENTERPRISES IN CRISIS CONDITIONS	33
SADULA L., VELYCHKO A., DOBRYK L.	40
MANAGEMENT OF COMMUNICATION PROCESSES OF ENTERPRISES IN MODERN CONDITIONS: MOTIVATIONAL ASPECTS OF INTERACTION WITH CONSUMERS	40
Yaroslav KOLOMIIETS, Viktoriia KOLOMIIETS, Maryna RADIEVA	41
INSTITUTIONALIZATION OF THE TRANSITION TO THE USE OF ALTERNATIVE SOURCES OF ENERGY.....	41

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ ТРАНСПОРТУ / ECONOMY AND MANAGEMENT OF TRANSPORTATION ENTERPRISES	48
OLIINYK N., MAKARENKO S., ZHYTCHENKO I.....	48
“GREENING” AND INTELLECTUALIZATION OF TRANSPORT IN THE CONTEXT OF ENSURING ECONOMIC SECURITY OF TRANSPORTATION ENTERPRISE.....	48
RYZHENKO O.....	70
IMPLEMENTATION SPECIFICS OF THE LEAN-MANAGEMENT CONCEPT AT THE METALLURGICAL ENTERPRISE.....	70
ФІНАНСИ І ОБЛІК, БАНКІВСЬКА СПРАВА ТА СТРАХУВАННЯ / FINANCE AND ACCOUNTING, INSURANCE AND BANKING	72
BOYKO S.V., GERASYMENKO D.D.....	76
FOREIGN EXPERIENCE OF PLACING FUNDS OF INDIVIDUALS AND LEGAL ENTITIES ON BANK DEPOSITS	77
DOBRYK L., KORENYUK L., RUDENKO M., ZHELEZNYAK V.	88
FACTORS OF INFLUENCE ON THE SYSTEM OF MANAGEMENT OF SOCIO- ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE REGIONS OF UKRAINE.....	88
LENKO I. V., KOLIESNICHENKO A. S.	96
THE CONCEPT OF RECEIVABLES AND SOME ISSUES OF ITS REGULATION	97
BAIRACHNA O.K.	103
ESSENCE, SOURCES OF FORMATION AND PROFIT DISTRIBUTION MECHANISM OF THE TOURIST ENTERPRISE	103
ПОВЕДІНКОВА ЕКОНОМІКА / BEHAVIORAL ECONOMY	105
UKRAINSKA L.O.	109
CREATIVE MODIFICATION OF HUMAN CAPITAL OF POST-INDUSTRIAL CORPORATION	109
ЦИФРОВА ЕКОНОМІКА, МАТЕМАТИЧНІ І ІНСТРУМЕНТАЛЬНІ МЕТОДИ ЕКОНОМІКИ / DIGITAL ECONOMICS, MATHEMATICAL AND INSTRUMENTAL METHODS OF ECONOMICS	111
STEBLIUK N.F., VOLOSOVA N.M.....	116
USING ECONOMIC AND MATHEMATICAL MODELING TO OPTIMIZE BUSINESS PROCESSES OF ORGANIZATIONS	117
ДИСКУСІЙНА РУБРИКА/ DISCUSSION SECTION.....	118
B.M. ANDRUSHKIV, L.S. GOLOVKOVA, N.B. KYRYCH, O.B. POHAJDAK, R.P. SHERSTIUK, BEZKOROVAINYI Z.H., XANNUF K.....	124
ORGANIZATIONAL AND PRAVOVOY YNSTRUMENTARYY SBALANSYROVANYYA OXEN HEADS OF STATE FIRST OBSCHESTVENNOSTY C OPINION - IMPROVEMENT NEOBHODYMY COMPONENT SYSTEM CONTROLLER STATE- OWNED (Organizational and legal moment obschestvennosty attend a state control)	125

Наукове видання
«**Review of transport economics and management**»

Випуск 6(22) 2021

(українською та англійською мовами)

Відповідальний за випуск *Л.С. Головкова*

Комп'ютерне верстання *Л.О. Добрик*

Статті в збірнику друкуються у авторській редакції

Формат $60 \times 84 \frac{1}{8}$.Ум. друк. арк. 11,90 Тираж 50 пр. Зам. №

Засновник

**Дніпровський національний університет залізничного транспорту
імені академіка В. Лазаряна**

Адреса редакції:

вул. Лазаряна, 2, м. Дніпро, Україна, 49010

Тел. +380961567616, e-mail: remt.diit@gmail.com,

сайт журналу: http://pte.diit.edu.ua/

Scientific publication

«**Review of transport economics and management**»

Issue 6(22) 2021

(Ukrainian and English)

Responsible for issue of *L.S. Golovkova*

Computer makeup *L.A. Dobryk*

Articles in proceedings published in author's edition

Format $60 \times 84 \frac{1}{8}$ Conventional printed sheet 11,90. Circulation 50. Order no

Founder:

Dnipro National University of Railway Transport named after Academician V. Lazaryan

Address of editor:

Lazaryan St., 2, Dnipro, Ukraine, 49010,

Tel. +380961567616, e-mail: remt.diit@gmail.com,

http://pte.diit.edu.ua/